

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΠΑΤΡΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΔΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΜΑ: «ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΚΡΗΤΗΣ
ΑΠΟ ΤΟ 1995 ΕΩΣ ΤΟ 2005»

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑΣ: ΚΑΤΣΟΥΛΑΚΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΑ
ΕΠΟΠΤΕΥΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Κος ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ

ΠΑΤΡΑ, ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2008

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην ακόλουθη εργασία θα μελετήσουμε την τουριστική ανάπτυξη της περιφέρειας Κρήτης για την δεκαετία 1995-2005. Μέσα από έγκυρα στατιστικά στοιχεία θα παρουσιαστεί το ξενοδοχειακό δυναμικό του νησιού και η κίνηση των ξενοδοχειακών καταλυμάτων, ενώ θα αναλυθούν οι μορφές τουρισμού που ήδη υπάρχουν και αυτές που δύναται να υπάρξουν σε αυτόν τον τόσο σημαντικό τουριστικό προορισμό, τόσο για αλλοδαπούς όσο και για ημεδαπούς. Στη συνέχεια θα εξετασθεί η καλύτερη δυνατή στρατηγική μάρκετινγκ, η οποία θα αναπτυχθεί από τους αρμόδιους φορείς, με βασικούς σκοπούς την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου, την οικονομική ανάπτυξη του νησιού, την ανάπτυξη των όχι και τόσο δημοφιλών περιοχών στην Κρήτη και την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος. Επίσης θα εξεταστούν παράμετροι που αφορούν στην απασχόληση των εργαζομένων, με στόχο την καταπολέμηση της εποχικής ανεργίας, όπου δυστυχώς οι χειμερινοί μήνες χαρακτηρίζονται από τουριστική αδράνεια. Η αύξηση των κεφαλαίων του τουριστικού τομέα θα παίζει επίσης βασικό ρόλο σε αυτή τη μελέτη.

Στο έκτο (6^ο) κεφάλαιο, το οποίο αφορά τον στρατηγικό σχεδιασμό, θα μελετήσουμε την έννοια του βιώσιμου τουρισμού στην Κρήτη, ο οποίος θεωρείται «ο ακρογωνιαίος λίθος για την «επιβίωση» του νησιού». Θα δούμε τρόπους και βασικές παραμέτρους για την ανάπτυξη της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης, αλλά και κάποια προβλήματα τα οποία θα κωλύουν αυτές τις προωθητικές ενέργειες.

Οι ειδικές και γενικές υποδομές, οι βασικές υποδομές, τα καταλύματα, οι υπηρεσίες, το περιβάλλον, η ενέργεια είναι βασικές παράμετροι που αφορούν σε ένα στρατηγικό σχεδιασμό βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης.

Τέλος, θα μελετηθούν οι αναπτυξιακές κατευθύνσεις που αφορούν στη μελλοντική πορεία της Κρήτης, οι τάσεις της τουριστικής συμπεριφοράς των ελλήνων, αλλά και οι περιορισμοί της τουριστικής ανάπτυξης.

Ελπίζω η μελέτη αυτή να κριθεί άξια των προσδοκιών και των απαιτήσεών σας και να δώσει απαντήσεις σε τυχόν ερωτήματά σας.

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	2
Λίστα Πινάκων.....	5
Ευχαριστίες.....	6
Εισαγωγή.....	7

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Εισαγωγικά στοιχεία

1.1. Γενική ανασκόπηση.....	9
1.2. Τύποι ξενοδοχειακών καταλυμάτων – camping.....	11

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Στατιστικά Στοιχεία

2.1. Εξέλιξη Ξενοδοχειακού δυναμικού.....	14
2.2. Κίνηση ξενοδοχειακών καταλυμάτων.....	17
2.3. Στατιστικά στοιχεία camping.....	24

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Μορφές Τουρισμού

3.1. Παραδοσιακές μορφές τουρισμού.....	25
3.2. Εναλλακτικές μορφές τουρισμού.....	27

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Στρατηγική Μάρκετινγκ

4.1. SWOT Ανάλυση.....	40
4.2. Στρατηγική Μάρκετινγκ και επικοινωνιακή Πολιτική.....	46

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Διαχρονική Αποτίμηση του Τουριστικού Αποτελέσματος

5.1. Φυσικό περιβάλλον.....	49
5.2. Απασχόληση.....	52
5.3. Οικονομικά στοιχεία.....	53

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Στρατηγικός Σχεδιασμός

6.1. Βιώσιμος Τουρισμός: Φιλοσοφία/ Στόχοι.....	55
6.2. Προβλήματα.....	58
6.3. Γενικές Υποδομές & Ενεργειακή Υποδομή.....	59

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7: Εκτιμήσεις και Προβλέψεις

7.1. Αναπτυξιακές κατευθύνσεις.....	63
7.2. Τάσεις τουριστικής συμπεριφοράς Ελλήνων.....	68
7.3. Περιορισμοί.....	71
7.4. Συμπεράσματα.....	73

ΠΙΝΑΚΕΣ	74
----------------------	----

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΠΗΓΕΣ	82
-----------------------------------	----

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ	85
--------------------------	----

ΛΙΣΤΑ ΠΙΝΑΚΩΝ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: Ξενοδοχειακό δυναμικό περιφέρειας Κρήτης.....

ΠΙΝΑΚΑΣ 2: Οι διανυκτερεύσεις αλλοδαπών και ημεδαπών στην Κρήτη.....

ΠΙΝΑΚΑΣ 3: Διανυκτερεύσεις αλλοδαπών και ημεδαπών.....

ΠΙΝΑΚΑΣ 4: Πληρότητα καταλυμάτων 1995-2005.....

ΠΙΝΑΚΑΣ 5: Διανυκτερεύσεις Camping.....

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα προτού εντυφώσουμε στην ακόλουθη επιστημονική μελέτη, να πω ένα μεγάλο ευχαριστώ, πρώτα απ' όλους, στους γονείς μου. Χάρη στη βοήθειά τους όλα αυτά τα χρόνια, οικονομική μα κυρίως ηθική, αλλά και στην αγωγή την οποία μου έδωσαν, βρίσκομαι σήμερα σε αυτό το σημείο, έχοντας επιτύχει τον πρώτο μεγάλο στόχο μου, το πτυχίο μου!

Επιτρέψτε μου επίσης, να ευχαριστήσω τον καθηγητή μου, κύριο Παναγόπουλο Αναστάσιο, που με την πολύτιμη βοήθειά του κατάφερα να βγάλω εις πέρας αυτό το δύσκολο έργο της πτυχιακής μου εργασίας.

Πολύτιμη υπήρξε και η βοήθεια φορέων σχετικών με τον τουρισμό, όπως ο Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού (ΕΟΤ), ο Σύνδεσμος Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων (ΣΕΤΕ) και το σωματείο Δράσης για την Ανάπτυξη του Τουρισμού και της Τουριστικής Εκπαίδευσης (ΔΡΑΤΤΕ) για την διεκπεραίωση αυτής της μελέτης.

Σας ευχαριστώ πολύ!

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Κρήτη αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους τουριστικούς προορισμούς στην Ευρώπη κατά τη διάρκεια των καλοκαιρινών διακοπών και θεωρείται η «ναυαρχίδα» του ελληνικού τουρισμού. Το κλίμα, η γεωμορφολογία και το γενικότερο φυσικό περιβάλλον της, την οδήγησαν σε ραγδαία τουριστική ανάπτυξη.

Η συγκεκριμένη εργασία έχει ως αντικείμενο μελέτης την τουριστική ανάπτυξη της περιφέρειας Κρήτης κατά την περίοδο 1995-2005. Η συγκεκριμένη περίοδος αποδείχτηκε ότι υπήρξε η «χρυσή» περίοδος του τουρισμού της Κρήτης. Η αύξηση του οργανωμένου τουρισμού από τις Ευρωπαϊκές χώρες (Βρετανία, Γερμανία, Γαλλία, Σκανδιναβία, Ολλανδία) υπήρξε ραγδαία κατά την πάροδο της περιόδου αυτής. Τα στατιστικά τουρισμού της Κρήτης αποδεικνύουν αυτήν την τουριστική ανάπτυξη. Η αύξηση του ξενοδοχειακού δυναμικού και η αύξηση του αριθμού των διανυκτερεύσεων ημεδαπών και αλλοδαπών τουριστών υπογραμμίζουν την άνοδο του κρητικού τουριστικού προϊόντος. Βεβαίως, είναι ευρέως γνωστό ότι η Κρήτη κατακλύζεται από ορδές αλλοδαπών τουριστών και η παρουσία των ημεδαπών τουριστών είναι ιδιαίτερος περιορισμένη.

Ωστόσο, η εντυπωσιακή αύξηση του μαζικού τουρισμού οδήγησε στη δημιουργία σοβαρών προβλημάτων, όπως είναι η απειλή του φυσικού περιβάλλοντος, η υπεράντληση υδάτων, η ανεπάρκεια των ενεργειακών πόρων, η μόλυνση των υδάτων και του γενικότερου περιβάλλοντος. Εάν τα προβλήματα αυτά καταλήξουν μη αναστρέψιμα, τότε θα απειληθεί εκτός από τον τουρισμό και την οικονομία και η ίδια η κοινωνία. Εξάλλου, εάν εκλείψει η ωραιότητα του φυσικού περιβάλλοντος της Κρήτης, θα εκλείψει και ο βασικός λόγος που προκάλεσε την τουριστική ανάπτυξη της περιφέρειας της.

Συνεπώς, η βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη είναι η φράση – κλειδί για την Κρήτη. Η βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη στοχεύει στις εναλλακτικές μορφές τουρισμού (οικολογικός τουρισμός, αγροτουρισμός) οι οποίες βρίσκονται σε απόλυτη αρμονία με το περιβάλλον και δεν είναι καθόλου παρεμβατικές απέναντι σε αυτό, δύνανται να επιμηκύνουν την τουριστική περίοδο, ενισχύοντας την τοπική οικονομία, και αποτελούν εναλλακτικές προτάσεις ως προς την ψυχαγωγία, τη γνώση και την εξερεύνηση.

Βεβαίως, για να προωθηθεί η βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη πρέπει να ακολουθηθεί κατάλληλο marketing plan, να δημιουργηθούν υποδομές και να υπάρξει κρατική υποστήριξη. Η χρήση του Internet, η προσπάθεια πολύπλευρης αξιοποίησης των tour operators και η κατασκευή ειδικών υποδομών τουρισμού, στις οποίες η Κρήτη, όπως και ολόκληρη η Ελλάδα υστερεί, μαζί με την ορθολογική διαχείριση των φυσικών πόρων, μπορούν να διευρύνουν τον τουριστικό ορίζοντα της Κρήτης.

Εξάλλου, η διεθνής κρίση που έχει ξεσπάσει στην παγκόσμια οικονομία την τρέχουσα περίοδο αλλά και η εισροή Ρώσων, και Αράβων, τουριστών και επενδυτών δημιουργεί νέα βάση δεδομένων. Η αναβάθμιση και η διεύρυνση του τουριστικού προϊόντος της Κρήτης θα διαμορφώσουν τον τουρισμό της στο μέλλον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

1.1. ΓΕΝΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

Η Κρήτη αποτελεί έναν από τους δημοφιλέστερους προορισμούς διακοπών στην Ελλάδα. Η απόστασή της από την Ευρώπη (100 Km), από την Ασία (175 Km) και από την Αφρική (300 Km) την καθιστά ως ένα ιδιαίτερο προορισμό. Η Κρήτη είναι το πέμπτο μεγαλύτερο νησί της Μεσογείου και βασικός παράγοντας της τουριστικής ανάπτυξής του έχει υπάρξει η γεωμορφολογία της (πεδιάδες, λόφοι, βουνά, οροπέδια, φαράγγια, χείμαρροι, σπήλαια, αμμουδιές, ακρωτήρια, όρμοι, φυσικά λιμάνια, κ.λ.π.) η οποία συνδυάζει αρμονικά βουνό και θάλασσα, αποτελώντας δυναμικό πόλο έλξης. Ακόμη, η ύπαρξη αρχαιολογικών χώρων (Κνωσός, Φαιστός, Γόρτυνα, Ζάκρος, κ.τ.λ.) σε συνδυασμό με την κρητική φιλοξενία αποδίδουν στην Κρήτη το χαρακτηρισμό της «ναυαρχίδας του Ελληνικού τουρισμού» (Ζοπουνίδης Κ., Γαγάνης Χ. : 2004).

Διαθέτει δύο αερολιμένες, έναν στην πόλη του Ηρακλείου και ένα στην πόλη των Χανίων, καθώς επίσης και λιμάνια σε κάθε νομό του νησιού (Ηράκλειο, Χανιά, Ρέθυμνο, Άγιος Νικόλαος). Γνωρίζει μεγάλη τουριστική ανάπτυξη τα τελευταία χρόνια και διαθέτει υποδομές οι οποίες καλύπτουν κάθε ανάγκη των τουριστών και παρέχεται διαμονή όλων των κατηγοριών, από ξενοδοχεία πολυτελείας, τα οποία διαθέτουν ανάλογες εγκαταστάσεις (πισίνες, αθλητικές εγκαταστάσεις, εγκαταστάσεις αναψυχής, κ.λ.π.), ιδιόκτητα οικογενειακά διαμερίσματα μέχρι οργανωμένους χώρους κατασκήνωσης (camping).

Ο τουρισμός αποτελεί για την Κρήτη έναν βασικό παράγοντα τοπικής ανάπτυξης εδώ και αρκετές δεκαετίες. Η σημαντική παρουσία του τουρισμού στην τοπική οικονομία επιβεβαιώνεται από τη δυναμική συμμετοχή του στη διαμόρφωση του Ακαθάριστου Περιφερειακού Προϊόντος και η μαζική προσφορά του στην εξασφάλιση ευκαιριών απασχόλησης, όσον αφορά ντόπιο πληθυσμό αλλά και πληθυσμό από άλλες περιοχές της Ελλάδας. Τα τελευταία χρόνια το νησί δέχεται περίπου δύομισι εκατομμύρια τουρίστες οι οποίοι συγκεντρώνονται κατά κύριο λόγο στα βόρεια παράλια του νησιού. Είναι αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι το σημαντικότερο τμήμα του τουριστικού προϊόντος της Κρήτης αναφέρεται στον τουρισμό διακοπών ο οποίος βασίζεται στα 4s (sea, sun, sand,

sex), δεδομένο το οποίο υποδηλώνει, μεταξύ άλλων, την ύπαρξη περιορισμένης τουριστικής περιόδου, η οποία επικεντρώνεται στους καλοκαιρινούς μήνες. Εντούτοις, η αμφισβήτηση του μοντέλου του μαζικού τουρισμού και η αύξηση του αριθμού των μεμονωμένων τουριστών οδηγεί στην ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών τουρισμού, οι οποίοι μπορούν, πέρα από τη διεύρυνση των ομάδων – στόχων (target groups) των τουριστών να συμβάλλουν στην επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου και την περαιτέρω ενίσχυση της τοπικής, σε πρώτο επίπεδο, οικονομίας (Σωπασιή Ε.: 2008).

Ιστορική αναδρομή

Η τουριστική ανάπτυξη της Κρήτης ακολούθησε τις τάσεις ανάπτυξης του ελληνικού τουρισμού, ο οποίος ξεκίνησε κατά τη δεκαετία του '30 σαν οργανωμένος περιηγητικός τουρισμός, έχοντας ως αποκλειστικό σκοπό την επίσκεψη αρχαιολογικών χώρων. Η πρώτη ξενοδοχειακή μονάδα κατασκευάστηκε στον Άγιο Νικόλα Λασιθίου το 1964 και η ραγδαία τουριστική ανάπτυξη ξεκίνησε από τη δεκαετία του '70, κατά ένα μεγάλο ποσοστό λόγω της εθνικής πολιτικής που εφαρμόστηκε από τα τέλη της δεκαετίας και περιλάμβανε οικονομικές ενισχύσεις που χορηγήθηκαν σε επιχειρήσεις για τη δημιουργία τουριστικών εγκαταστάσεων. Ο ήλιος, η θάλασσα και οι παραλίες αποδείχθηκαν οι πρώτοι ισχυροί πόλοι έλξης αλλοδαπών τουριστών για την Κρήτη, δημιουργώντας την εικόνα ενός προορισμού μαζικού τουρισμού (Βαρβαρέσος Σ. και Σωτηριάδης Μ : 2002).

Έκτοτε, άλλαξαν πολλά και η Κρήτη, όπως συνέβη γενικώς με την Ελλάδα, αποτέλεσε, και αποτελεί, πόλο έλξης τουριστών από τη Βόρεια Ευρώπη για τις θερινές διακοπές τους. Εντέλει, η σημερινή πραγματικότητα έχει πολύ περισσότερες απαιτήσεις και προκλήσεις, τόσο σε επίπεδο μαζικού τουρισμού, όσο και σε επίπεδο μεμονωμένων τουριστών – ταξιδιωτών. Παράλληλα, ο ανταγωνισμός έχει αυξηθεί και προέρχεται από διάφορες περιοχές του εξωτερικού, από παραδοσιακούς προορισμούς μέχρι αναδυόμενα θέρετρα.

1.2. ΤΥΠΟΙ ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΑΚΩΝ ΚΑΤΑΛΥΜΑΤΩΝ – CAMPING

Η Κρήτη διαθέτει πληθώρα τουριστικών καταλυμάτων τα οποία καλύπτουν όλες τις προτιμήσεις των τουριστών αναφορικά με το κόστος και την ποιότητα διαμονής, το είδος διακοπών, κ.τ.λ. Τα περισσότερα τουριστικά καταλύματα, σύμφωνα με το Ξενοδοχειακό Επιμελητήριο Ελλάδος, είναι πρόσφατα ανακαινισμένα, πληρούν τις σύγχρονες προδιαγραφές του τουριστικού κλάδου και διαθέτουν εγκαταστάσεις υψηλών προδιαγραφών. Είναι εφοδιασμένα τα περισσότερα με το ειδικό σήμα λειτουργίας του ΕΟΤ και διακρίνονται στους ακόλουθους τύπους:

- Ξενοδοχεία (κλασικού τύπου, παραδοσιακοί ξενώνες, αγροτουριστικά καταλύματα κ.α.)
- Ενοικιαζόμενα δωμάτια
- Ενοικιαζόμενα διαμερίσματα
- Αυτοτροφοδοτούμενα τουριστικά καταλύματα (τουριστικές κατοικίες και τουριστικές επαύλεις)
- Χώροι οργανωμένης κατασκήνωσης (camping)
- Ξενώνες νεότητας (youth hostels)

Στη συνέχεια, δίνονται κάποια στοιχεία σχετικά με τους προαναφερθέντες τύπους τουριστικών καταλυμάτων και την παρουσία τους στο νησί της Κρήτης:

Όσον αφορά στους χώρους κατασκήνωσης (camping), η Κρήτη είναι ένα νησί το οποίο διαθέτει περιοχές οι οποίες ενδείκνυνται για διαμονή τύπου camping. Υπάρχουν οργανωμένοι χώροι κατασκήνωσης σε όλους τους νομούς του νησιού και για τους οποίους υπάρχουν πληροφορίες σε πολλές ιστοσελίδες του διαδικτύου, ενημερώνοντας έλληνες και ξένους ταξιδιώτες.

Για την ακρίβεια, στο νομό Χανίων υπάρχουν χώροι κατασκήνωσης (π.χ. Paleohora camping, Χανιά, Norigia camping, Μύθημνα, Κίσσαμος) στις περιοχές της Παλαιόχωρας, των Αγίων Αποστόλων, του Κίσσαμου, στο νομό Ρεθύμνου υπάρχουν χώροι κατασκήνωσης στην Αγία Γαλήνη, στα Μισσίρια, στον Πλακιά (π.χ. Αγία Γαλήνη, Ελίζαμπεθ, Απολλωνία), στο νομό Ηρακλείου (ο οποίος συγκεντρώνει και το μεγαλύτερο

αριθμό camping), υπάρχουν στην παραλία Αμμουδάρας, στη Σταλίδα, στην Κηπούπολη, στα Μάταλα, στις Γούβες, στη Χερσόνησο (π.χ. Μαρκ, Ζωγραφάκης, Σίσι, Κάραβαν, Μάταλα, Creta, Χερσόνησος) και στο νομό Λασιθίου υπάρχουν στις περιοχές της Ιεράπετρας και του Αγίου Νικολάου (Ιεράπετρα, Κουτσουνάρι, Gournia Moon) (<http://www.e-camping.gr>)

Αναφορικά με τους ξενώνες νεότητας (youth hostels) η Κρήτη διαθέτει αρκετούς ξενώνες και πανσιόν που εξυπηρετούν τις διακοπές χαμηλού κόστους τις οποίες προτιμούν κυρίως οι ξένοι τουρίστες νεαρής κατά βάση ηλικίας, π.χ. Βρετανοί, οι οποίοι αναζητούν διαμονή χαμηλού κόστους (low budget accommodation) αλλά και είναι ήδη εξοικειωμένοι με τα τουριστικά καταλύματα αυτού του τύπου, τα οποία είναι ευρέως διαδεδομένα στο εξωτερικό. Ιστοσελίδες του εξωτερικού, κυρίως (www.hostelworld.com), ενημερώνουν για πανσιόν, ξενώνες αλλά και για φτηνά ξενοδοχεία ή επιπλωμένα δωμάτια/ διαμερίσματα στην Κρήτη. Πρέπει να αναφερθεί ότι στην κατηγορία των youth hostels, οι σχετικοί ηλεκτρονικοί οδηγοί δεν περιλαμβάνουν αποκλειστικά ξενώνες και πανσιόν, αλλά συμπεριλαμβάνουν και λοιπούς τύπους τουριστικών καταλυμάτων, αναλόγως τιμής. Έτσι, σε ιστοσελίδες που διαφημίζουν hostels περιλαμβάνονται ακόμη και ξενοδοχεία Γ' κατηγορίας (ή αλλιώς, 2**). Ενδεικτικά, αναφέρονται τα εξής: Plakias youth hostel, Rethymno youth hostel, Nakli youth hostel, Oleander studios & apartments (Ρέθυμνο), το Summer Lodge (Χανιά), η Γαλήνη - διαμερίσματα (Άγιος Νικόλαος), στο Ηράκλειο τα: Marni village, Άρτεμις διαμερίσματα, Γιάννης διαμερίσματα, Cretasun apartments, κ.λ.π. Ακόμη, υπάρχουν διάφορα φτηνά ξενοδοχεία (budget hotels) σε όλους τους νομούς, κυρίως στο Ηράκλειο, που είναι περισσότερο ανεπτυγμένο τουριστικά. Κάποια budget hotels είναι τα: Mirabello hotel, Hotel Sun, Shivas Village hotel, Poseidon hotel, Axos hotel.

Είναι ενδιαφέρον το ότι η Κρήτη είναι ένα νησί το οποίο μαζί με τα φτηνά τουριστικά καταλύματα διαθέτει συγχρόνως και υπερπολυτελή ξενοδοχειακά καταλύματα εκ των οποίων κάποια συγκαταλέγονται στα καλύτερα ξενοδοχεία όχι μόνο σε ελληνικό επίπεδο, αλλά και παγκοσμίως.

Παραδείγματος χάριν, το Elounda Beach Hotel στην Ελούντα, κατατάσσεται, σύμφωνα με το δικτυακό τόπο www.fivestaralliance.com, ο οποίος περιλαμβάνει αποκλειστικά ξενοδοχεία πέντε αστερών σε όλον τον κόσμο, ανάμεσα στα Καλύτερα Παραλιακά Θέρετρα του Κόσμου (The World's Best Beach Resorts) για το έτος 2007. Η συγκεκριμένη ιστοσελίδα, για την ακρίβεια, περιλαμβάνει και διαφημίζει και άλλα υπερπολυτελή ξενοδοχεία στην Κρήτη (Porto Elounda De Luxe Resort, Blue Palace resort and Spa, e.t.c.).

Μία ξεχωριστή κατηγορία τουριστικών καταλυμάτων η οποία κερδίζει ολοένα και περισσότερο έδαφος με την πάροδο του χρόνου, και ιδίως σε σχέση με την απαρχή της τουριστικής ανάπτυξης της Κρήτης τη δεκαετία του 1990 έως και σήμερα, είναι τα τουριστικά καταλύματα που αφορούν στον αγροτουρισμό. Ο αριθμός των παραδοσιακών καταλυμάτων στην Κρήτη αυξάνεται συνεχώς. Σε αρκετές περιοχές του νησιού υπάρχουν ξενοδοχεία και μονάδες διαμονής με προδιαγραφές προσαρμοσμένες στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική και το φυσικό περιβάλλον (www.crete.tournet.gr/agrotourism). Ενδεικτικά, κάποια αγροτουριστικά καταλύματα είναι τα ακόλουθα: Η Μηλιά, η οποία είναι πρότυπος αναπαλαιωμένος οικισμός και οι ξενώνες Βάμος Α.Ε. στα Χανιά, το συγκρότημα Έναγρον στο Ρέθυμνο, τα παραδοσιακά σπίτια Αρόλιθος και οι ξενώνες Σκαλάνι στο κτήμα «Φαντομέταξο» - Μπουτάρη) στο Ηράκλειο, κ.λ.π.

Όσον αφορά στους υπόλοιπους τύπους καταλυμάτων (4****, 3****) δεν υπάρχουν ειδικές επισημάνσεις, αναφέρεται βεβαίως ότι υπάρχουν πολυάριθμες επιλογές με διαφοροποιήσεις σε παροχές και κόστος. Τα καταλύματα αυτού του τύπου εντάσσονται κατά βάση στα πλαίσια του οργανωμένου μαζικού τουρισμού, και, τα περισσότερα από αυτά (ειδικά μάλιστα όσα ανήκουν στην κατηγορία 4****) παρέχουν τουριστικές υπηρεσίες υψηλού επιπέδου και συχνά ανακοινώνουν πακέτα διακοπών συμπεριλαμβανομένης ημιδιατροφής, ή και πλήρους διατροφής ενίοτε, (all inclusive) ενώ, επίσης, προσφέρουν και οικονομικά πακέτα διαμονής αναλόγως των χρονικών περιόδων, των έγκαιρων κρατήσεων ή της διάρκειας παραμονής.

Λοιπές Διευκρινήσεις

Σύμφωνα με τον ΕΟΤ, τα ξενοδοχεία, τα ενοικιαζόμενα δωμάτια και διαμερίσματα υπόκεινται σε διαβαθμίσεις που τις καθορίζει ο οργανισμός, και κατατάσσονται πλέον σε αστέρια, το οποίο και αποτελεί το νέο σύστημα κατάταξης (5*****, 4*****, 3*****, 2**, 1*). Σημειώνεται ότι το παλιό σύστημα κατάταξης διέκρινε τα ξενοδοχειακά καταλύματα σε τάξεις (Lux, A, B, Γ, Δ, E). Όσον αφορά τις τεχνικές προδιαγραφές, τα ξενοδοχεία τάξης Lux αντιστοιχούν σε 5*****, τα Α σε 4*****, τα Β σε 3***, τα Γ σε 2** και τα Δ και Ε σε 1*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

2.1. ΕΞΕΛΙΞΗ ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΑΚΟΥ ΔΥΝΑΜΙΚΟΥ

Στην παρούσα ενότητα παρατίθεται και αναλύεται η διαχρονική εξέλιξη, της υπό εξέταση περιόδου, του ξενοδοχειακού δυναμικού της περιφέρειας της Κρήτης. Σε πρώτο επίπεδο εξετάζεται το συνολικό ξενοδοχειακό δυναμικό του νησιού και στη συνέχεια, ακολουθεί η εξέταση του ξενοδοχειακού δυναμικού ανά νομό.

Αναλυτικά, σύμφωνα με στοιχεία του Ξενοδοχειακού Επιμελητηρίου Ελλάδος¹ (βλ. Παράρτημα 1), γίνονται οι εξής διαπιστώσεις: Από το 1996 έως και το 2005 ο συνολικός αριθμός των ξενοδοχείων αυξήθηκε από 1.266 σε 1.506, με τη συνακόλουθη αύξηση των δωματίων και των κλινών (από 56.681 δωμάτια και 106.703 κλίνες σε 76.286 και 143.480 αντιστοίχως). Η περίοδος 2002 – 2004 ήταν εκείνη κατά την οποία οι ετήσιες αυξήσεις του αριθμού των ξενοδοχείων ήταν, συγκριτικά με τα άλλα έτη, μεγαλύτερες. Ωστόσο, με εξαίρεση το έτος 1999 όπου και υπήρξε μείωση του αριθμού των ξενοδοχείων, κάθε έτος υπήρξε σταθερή αύξηση του αριθμού των ξενοδοχειακών μονάδων. Συνεπώς, η γενικότερη

αύξηση του αριθμού των ξενοδοχειακών καταλυμάτων υποδηλώνει και την αύξηση του αριθμού των τουριστών που επισκέπτονται το νησί.

Πριν την περαιτέρω ανάλυση, θα πρέπει να σημειωθεί ότι το Ξενοδοχειακό Επιμελητήριο Ελλάδος μέχρι το έτος 2003 ταξινομούσε τα ξενοδοχειακά καταλύματα σε τάξεις (πολυτελείας, Α' τάξης, Β' τάξης, Γ' τάξης, Δ' τάξης, Ε' τάξης), όμως από το έτος 2004 και έπειτα, ταξινομεί τα καταλύματα βάσει *αστεριών* (5*****, 4*****, 3***, 2**, 1*), όπου τα ξενοδοχεία πολυτελείας συνθέτουν την κατηγορία 5*****, τα ξενοδοχεία Α' τάξης την κατηγορία 4*****, τα ξενοδοχεία Β' τάξης την κατηγορία 3***, τα ξενοδοχεία Γ' τάξης την κατηγορία 2** και οι πρώην Δ' τάξη και Ε' τάξη έχουν πλέον συνενωθεί και αποτελούν την κατηγορία 1*. Ένα ξενοδοχείο Γ' τάξης, παραδείγματος χάριν, ανήκει στη «νέα» κατηγορία 2**. Τα πολυτελή ξενοδοχεία και τα ξενοδοχεία Α' τάξης αντιστοιχούν στην κατηγορία 5 και 4 αστερών αντιστοίχως. Όσον αφορά στις υπόλοιπες κατηγορίες, χωρίς να αλλοιώνονται τα συμπεράσματα, υπάρχουν πιθανές ανακατατάξεις, π.χ. ένα ξενοδοχείο από την κατηγορία των 3*** να μεταπήδησε στην κατηγορία 2** εάν υπήρξε μεταβολή στην ποιότητα ή το εύρος των υπηρεσιών του, ενώ πριν το έτος 2004 να κατατασσόταν σε ξενοδοχείο Β' τάξης κ.ο.κ.

Συνεχίζοντας, λοιπόν, είναι αναμφισβήτητο γεγονός ότι τα ξενοδοχεία πολυτελείας, 5*****, έχουν αυξηθεί διαχρονικά, εντός του χρονικού ορίζοντα της μελέτης. Το 1996 υπήρχαν 16 ξενοδοχειακές μονάδες οι οποίες προσέφεραν *πολυτελή* διαμονή και το 2005 αυξήθηκαν κατά 21, φτάνοντας πλέον τις 37 ξενοδοχειακές μονάδες. Είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι από το 1996 έως το 1999 ο ρυθμός αύξησης των μονάδων ήταν μικρός και από το 1999 έως το 2003 ήταν στάσιμος, οι μονάδες ήταν σταθερά 21. Όμως, το 2004 αυξήθηκαν στις 33 μονάδες και το 2005 ήταν πλέον 37. Το 2004 αποτέλεσε το χρονικό σημείο κατά το οποίο η πολυτελής διαμονή στην Κρήτη έλαβε σημαντική ώθηση και είναι άξιο λόγου το ότι η δεδομένη χρονική περίοδος συμπίπτει με τη χρονική περίοδο κατά την οποία βαθύπλουτοι τουρίστες από τη Ρωσία άρχισαν να επισκέπτονται μαζικά την Ελλάδα, και την Κρήτη, πέραν των υπόλοιπων τουριστών από χώρες που παραδοσιακά επισκέπτονταν το νησί (π.χ. Βρετανοί, Γερμανοί, Σκανδιναβοί), διαμορφώνοντας μία νέα τάση στον τουρισμό η οποία στις μέρες μας είναι σε ακμή και αναμένεται να διαρκέσει ακόμη. Το θέμα της προέλευσης των τουριστών αναλύεται σε επόμενη ενότητα.

Τα ξενοδοχεία 4**** ακολούθησαν ανάλογη πορεία, εφόσον το 1996 υπήρχαν 153 ξενοδοχειακές μονάδες και το 2005 έφτασαν τις 200.

Σχεδόν 50 καινούριες ξενοδοχειακές μονάδες κατασκευάστηκαν έτσι ώστε να εξυπηρετήσουν τη ζήτηση τουριστικού προϊόντος υψηλής ποιότητας αλλά έχοντας ως σκοπό και την προσέλκυση υψηλότερων εισοδηματικά κατηγοριών τουριστών. Στις υπόλοιπες κατηγορίες ξενοδοχειακών μονάδων, οι τάσεις του αριθμού τους ήταν σαφώς αυξητικές, και, μάλιστα, αξιοσημείωτες, ειδικά στις περιπτώσεις ξενοδοχείων 3***, τα οποία ανήκαν στην κατηγορία Β' ή Γ' τάξης παλαιότερα. Πτωτικές τάσεις του ρυθμού αύξησης των καταλυμάτων παρατηρήθηκαν στα καταλύματα Ε' τάξης έως το 2003 ενώ από το 2004 ανήκαν από κοινού με τα ξενοδοχεία Δ' κατηγορίας στην κατηγορία 1*, η οποία κατηγορία, σε συνολικό επίπεδο, περιλάμβανε μεγαλύτερο αριθμό καταλυμάτων το 2005 σε σχέση με το 1995, στα πλαίσια της ευρύτερης ανάπτυξης του νησιού. Είναι προφανές ότι η έννοια των πολυτελών διακοπών στην Κρήτη έχει κερδίσει σημαντικό έδαφος, ωστόσο οι ξενοδοχειακές μονάδες 3***, οι οποίες θεωρείται ότι αποτελούν μέση λύση αναφορικά με το κόστος και την ποιότητα των υπηρεσιών έχουν, επίσης, αυξηθεί, εφόσον οι τουρίστες που επισκέπτονται την Κρήτη ανήκουν σε διαφορετικές ηλικιακές και εισοδηματικές μονάδες. (Πίνακας 1)

Πάντως, πρέπει να παρατηρηθεί ότι οι πολυτελείς ξενοδοχειακές μονάδες κατέχουν εξέχουσα θέση στο σύνολο των ξενοδοχειακών μονάδων της Κρήτης, καθώς το μερίδιο των μονάδων πολυτελείας και Α' τάξης στο σύνολο των ξενοδοχείων ήταν 14,5% το 2002, αλλά το αντίστοιχο μερίδιο στο σύνολο των κλινών ήταν 39,1%. Γεγονός που δείχνει ότι το μέσο μέγεθος των πολυτελών ξενοδοχειακών μονάδων είναι μεγαλύτερο από το σύνολο των ξενοδοχείων της Κρήτης. Ακόμη, είναι αξιοσημείωτο το ότι το 2002 το 68% των διανυκτερεύσεων αλλοδαπών πραγματοποιήθηκε σε ξενοδοχεία πολυτελείας/5***** (13,92%) και ξενοδοχεία Α' τάξης/ 4**** (54,31%), (Ζοπουνίδης Κ., Γαγάνης Χ. : 2004)

2.2. ΚΙΝΗΣΗ ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΑΚΩΝ ΚΑΤΑΛΥΜΑΤΩΝ

Σε αυτήν την ενότητα αναλύονται στατιστικά στοιχεία τουρισμού, όπως είναι οι διανυκτερεύσεις, η πληρότητα, οι αφίξεις charters, κ.α.

Η συντριπτική πλειοψηφία των διανυκτερεύσεων αφορά στους αλλοδαπούς τουρίστες. Κατά την περίοδο 1995-2005 η ανάπτυξη του τουρισμού στην Κρήτη υπήρξε ραγδαία. Το 1995 οι διανυκτερεύσεις συνολικά στην Κρήτη ήταν 9.948.040 και το 2005 είχαν φτάσει τις 12.499.798, με ενδιάμεσες αυξομειώσεις. Κατά το διάστημα αυτό ο μαζικός τουρισμός κατέκλυσε την Κρήτη και οι τάσεις του ήταν σαφώς αυξητικές με την πάροδο των ετών (Πίνακας 2). Πρώτος σε αριθμό διανυκτερεύσεων έρχεται ο νομός Ηρακλείου, δεύτερος ο νομός Χανίων, τρίτος ο νομός Λασιθίου και τέταρτος ο νομός Ρεθύμνης. Τόσο οι διανυκτερεύσεις ημεδαπών όσο και οι διανυκτερεύσεις των αλλοδαπών αυξήθηκαν. Ωστόσο, στο νομό Ηρακλείου οι διανυκτερεύσεις των ημεδαπών κινήθηκαν σε σχετικά σταθερά επίπεδα, παρά τη ραγδαία αύξηση των διανυκτερεύσεων των αλλοδαπών, γεγονός που υπογραμμίζει ότι το Ηράκλειο είναι η περισσότερο ανεπτυγμένη τουριστικά πόλη. Στο νομό Λασιθίου οι διανυκτερεύσεις τόσο των ημεδαπών όσο και των αλλοδαπών αυξήθηκαν σημαντικά, διατηρώντας, βεβαίως τη δυσαναλογία του ποσοστού παρουσίας ημεδαπών και αλλοδαπών τουριστών στο νομό. Ανάλογη υπήρξε και η κατάσταση στο νομό Ρεθύμνης και στο νομό Χανίων όπου παρατηρήθηκε, επίσης, ιδιαίτερος σημαντική αύξηση των διανυκτερεύσεων. (Πίνακας 2)

Η πληρότητα του νησιού διαχρονικά παραμένει σταθερή, περίπου στο 75%, το οποίο είναι ένα σχετικά μεγάλο ποσοστό πληρότητας. Το γεγονός ότι η πληρότητα παραμένει σταθερή υποδηλώνει την τουριστική ανάπτυξη του νησιού ως εξής: Η πληρότητα επισημαίνει τον αριθμό κλινών που χρησιμοποιούνται σε σχέση με τον συνολικά διαθέσιμο αριθμό. Συνεπώς, όταν στην προηγούμενη ενότητα έχει γίνει η ανάλυση του ξενοδοχειακού δυναμικού της Κρήτης και η οποία δείχνει την αύξηση του αριθμού των ξενοδοχειακών καταλυμάτων, το γεγονός ότι το ποσοστό της πληρότητας παραμένει σταθερό σημαίνει με τη σειρά του ότι την αύξηση του αριθμού των ξενοδοχειακών καταλυμάτων την ακολούθησε και η τουριστική κίνηση του νησιού, δηλαδή ο αριθμός των επισκεπτών που επισκέφθηκαν το νησί.

Κατά τα άλλα, ο νομός Λασιθίου διαχρονικά έχει το μικρότερο ποσοστό πληρότητας, και από εκεί και έπειτα τα ποσοστά των τριών άλλων νομών είναι παραπλήσια, ειδικά των νομών Ηρακλείου και Ρεθύμνου. Άλλες χρονιές είναι καλύτερες και άλλες χειρότερες όσον αφορά την πληρότητα, ανά νομό, ωστόσο στο νομό Χανίων διαφαίνεται διατηρήσιμη ανοδική τάση από το 2003 και ο νομός Ηρακλείου το 2005 αφήνει πίσω του με διαφορά το νομό Ρεθύμνου, ενώ το Ρέθυμνο για πολλές χρονιές πρωτότερα παρουσίαζε μεγαλύτερα ποσοστά πληρότητας από το νομό Ηρακλείου. Όσον αφορά στην πληρότητα των ημεδαπών, τα ποσοστά είναι μονοψήφιοι αριθμοί. Η Κρήτη είναι ένα νησί το οποίο κατακλύζεται από αλλοδαπούς τουρίστες. Στο νομό Ηρακλείου σταδιακά μειώθηκαν κάπως τα ποσοστά πληρότητας των ημεδαπών, στο νομό Λασιθίου αυξήθηκαν ελαφρά τα ποσοστά πληρότητας των ημεδαπών, στο νομό Ρεθύμνου τα ποσοστά παρέμεινα σχετικά σταθερά σε μία διαχρονική βάση, ενώ ο νομός Χανίων είναι ο νομός ο οποίος παρουσιάζει τα υψηλότερα ποσοστά πληρότητας των ημεδαπών, σε σύγκριση με τα αντίστοιχα ποσοστά των άλλων νομών. Τα στοιχεία αυτά προκύπτουν από τον πίνακα που ακολουθεί και τον Πίνακα 4 (βλ. Πίνακες).

Συνολική Πληρότητα καταλυμάτων 1995 - 2005

	1995	1996	1997
N. Ηρακλείου	84,6	68,7	74,6
N. Λασιθίου	74,7	60,4	69,9
N. Ρεθύμνης	86,3	69,4	80,4
N. Χανίων	71,2	59,7	65,4
ΚΡΗΤΗ	79,2	64,5 %	72,5 %
	1998	1999	2000
N. Ηρακλείου	81,1	88,9	81,2
N. Λασιθίου	71,5	78,4	72,9
N. Ρεθύμνης	89,9	91,4	85,2
N. Χανίων	71,4	79,5	69,3

ΚΡΗΤΗ	78,5 %	84,5 %	77,1 %
	2001	2002	2003
N. Ηρακλείου	72,8	75,5	77,5
N. Λασιθίου	64,7	65,4	63,5
N. Ρεθύμνης	79,7	78,4	78,8
N. Χανίων	76,7	67,0	72,6
ΚΡΗΤΗ	73,5 %	71,5 %	73,1 %
	2004	2005	
N. Ηρακλείου	73,3	82,9	
N. Λασιθίου	64,2	68,1	
N. Ρεθύμνης	73,6	75,7	
N. Χανίων	77,3	79,7	
ΚΡΗΤΗ	72,1 %	76,6 %	

Πηγή: Εθνική Στατιστική υπηρεσία Ελλάδος (ΕΣΥΕ)

Στην συνέχεια, παρουσιάζονται τον παρακάτω πίνακα οι πτήσεις charters που δέχθηκαν τα αεροδρόμια της Κρήτης κατά την περίοδο 1995 – 2000.

Αφίξεις αλλοδαπών τουριστών με ναυλωμένες πτήσεις (Charters) στα αεροδρόμια της Κρήτης (κατά εθνικότητα, 1995 – 2000)

Εθνικότητα	Γερμανοί	Άγγλοι	Ολλανδοί	Σύνολο
Έτος				
1995	616.647	334.789	167.544	1.888.845
1996	546.377	239.804	132.500	1.761.203
1997	620.143	284.128	148.782	1.970.684
1998	695.546	294.568	157.235	2.114.477
1999	780.538	366.113	194.915	2.449.985
2000	742.158	353.532	186.070	2.345.867
Μερίδιο σε % στο σύνολο έτους 2000	31,64%	15,07%	7,93%	100,00%

Πηγή: EOT – Διεύθυνση Τουρισμού Κρήτης (2001)

Από τον παραπάνω πίνακα φαίνεται η εξέλιξη των charters και η τουριστική ανάπτυξη της Κρήτης. Οι βασικές χώρες που επισκέπτονταν την Κρήτη στη συγκεκριμένη περίοδο ήταν κυρίως Γερμανοί, Βρετανοί και Ολλανδοί. Οι Βρετανοί και οι Γερμανοί αποτελούν, εν γένει, «πιστούς» τουρίστες της Κρήτης, τουλάχιστον μέχρι πρόσφατα οπότε και αρχίζουν να βγαίνουν στο προσκήνιο και άλλες χώρες που επιλέγουν την Κρήτη για τις διακοπές τους, όπως είναι οι Ρώσοι. Οι Γερμανοί ήταν εκείνοι των οποίων οι αφίξεις αυξήθηκαν περισσότερο από το 1995 ως το 2000. Αύξηση υπήρξε και στην περίπτωση των Βρετανών και των Ολλανδών. Βεβαίως, η αύξηση του αριθμού των charters υποδηλώνει και τη διεύρυνση της συνεργασίας των ελληνικών τουριστικών επιχειρήσεων με τους tour operators του εξωτερικού.

Ο επόμενος πίνακας δείχνει το ποσοστό charters στα αεροδρόμια Ηρακλείου και Χανίων, όπου προκύπτει ότι οι περισσότερες αφίξεις προέρχονται από τους Γερμανούς και στη συνέχεια από τους Βρετανούς. Ακολουθούν με σημαντικά ποσοστά οι Σκανδιναβοί και

οι Γάλλοι, ακολουθούν οι Ολλανδοί, και από εκεί και έπειτα τα ποσοστά των άλλων χωρών είναι μικρής σημασίας. Εξάιρεση αποτελεί το ποσοστό των αφίξεων από Ανατολική Ευρώπη, γεγονός που προΐδεάσε για την τουριστική «επιδρομή» των Ρώσων τα επόμενα χρόνια.

Αφίξεις Charters στα αεροδρόμια Ηρακλείου και Χανίων το 2002

ΓΕΡΜΑΝΙΑ	25.79%
Μ. ΒΡΕΤΑΝΙΑ	17.85%
ΣΚΑΝΔΙΝΑΒΙΑ	17.15%
ΟΛΛΑΝΔΙΑ	6.79%
ΓΑΛΛΙΑ	8,00%
ΑΥΣΤΡΙΑ	3.76%
ΒΕΛΓΙΟ- ΛΟΥΞΕΜΒΟΥΡΓΟ	4.01%
ΕΛΒΕΤΙΑ	2.41%
ΙΤΑΛΙΑ	3.51%
ΛΟΙΠΕΣ ΧΩΡΕΣ	3.55%
ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ	7.18%

Πηγή: Περιφέρεια Κρήτης(2002)

Έπειτα, στον ακόλουθο πίνακα παρουσιάζονται κάποιες κατηγορίες τουριστικών υποδομών στην Ελλάδα και την Κρήτη σε σχέση με τις χώρες οι οποίες αποτελούν τις κύριες πηγές ανταγωνισμού.

Ειδικές τουριστικές υποδομές σε Ελλάδα και ανταγωνίστριες χώρες

Τουριστική υποστηρικτική υποδομή	Ελλάδα	Κρήτη	Ισπανία	Τουρκία	Κύπρος	Πορτογαλία	Αίγυπτος
Συνεδριακά Κέντρα	9	3	46	6	2	44	1
Γήπεδα Γκολφ	4	1	254	10	2	55	11
Κέντρα θαλασ/πείας	5	3	89	31	5	42	2
Χιονοδρομικά κέντρα	19	0	28	17	1	1	
Καζίνο	8	0	29	29		11	18

Ο παραπάνω πίνακας δείχνει ότι η Ελλάδα και η Κρήτη υστερούν σε ειδικές τουριστικές υποδομές σε σχέση με τις βασικές ανταγωνίστριες χώρες. Με δεδομένο ότι το προφίλ των τουριστών σταδιακά μεταβάλλεται και οι απαιτήσεις των τουριστών διαφοροποιούνται και/ ή γίνονται περισσότερο περίπλοκες, το συμπέρασμα που εξάγεται είναι ότι η Ελλάδα και η Κρήτη δεν μπορούν να ικανοποιήσουν τις αναδυόμενες ανάγκες, εάν δεν αναμορφώσουν τις ειδικές τουριστικές υποδομές. Η Euromonitor (2004) δείχνει ότι αυτή η έλλειψη ειδικών υποδομών είναι που έχει οδηγήσει το 88% των αφίξεων στην Ελλάδα να πραγματοποιούνται μεταξύ Ιουνίου – Σεπτεμβρίου, τη στιγμή μάλιστα, που κατά τη διάρκεια των χειμερινών μηνών οι άλλες χώρες, όπως είναι η Πορτογαλία, έχουν χειρότερες κλιματολογικές συνθήκες και ωστόσο, δέχονται μεγαλύτερο αριθμό τουριστών κατά τη λεγόμενη χαμηλή τουριστική περίοδο.

Ο παρακάτω πίνακας δείχνει ότι η Ελλάδα κατά τη διάρκεια των χειμερινών μηνών, και, γενικώς, των μηνών που δεν βρίσκονται εντός της υψηλής τουριστικής περιόδου, δεν δέχεται σημαντικά ποσοστά τουριστών, ειδικά σε σύγκριση με τις υπόλοιπες άμεσα ανταγωνιστικές χώρες παρά το γεγονός ότι διαθέτει το φυσικό περιβάλλον για χειμερινό τουρισμό. Δεν κρίνεται, όμως, από την τουριστική κοινότητα ότι αποτελεί περιοχή οργανωμένη για χειμερινές διακοπές. Επίσης, η εικόνα της Ελλάδας που είναι στενά συνδεδεμένη με το καλοκαίρι και τις διακοπές, δεν είναι εύκολο να αλλάξει.

Τα ίδια συμπεράσματα ισχύουν και για την Κρήτη, όπου η επίδραση της έλλειψης ειδικών τουριστικών υποδομών είναι εντονότερη.

Ποσοστό τουριστικών αφίξεων κατά το 5μηνο Νοεμβρίου 1999 Μαρτίου 2000

ΧΩΡΑ	% ΑΦΙΞΕΩΝ
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	28,95
ΙΣΠΑΝΙΑ	25,84
ΤΟΥΡΚΙΑ	20,54
ΚΥΠΡΟΣ	19,12
ΕΛΛΑΔΑ	10,03

Πηγή: Περιφέρεια Κρήτης(2001)

2.3. ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ CAMPING

Η Κρήτη αποτελεί έναν προορισμό ο οποίος είναι ιδανικός για διακοπές σε κατασκηνώσεις (camping). Ωστόσο, ο κάθε νομός έχει τη δική του φυσιογνωμία και απήχηση στους τουρίστες. Τα δύο βασικά συμπεράσματα που βγαίνουν είναι ότι διαχρονικά ο αριθμός των διανυκτερεύσεων σε camping έχει μειωθεί και ότι αυτή η μορφή διακοπών προτιμάται στη συντριπτική πλειοψηφία από αλλοδαπούς τουρίστες.

Στο νομό Ηρακλείου, το 1995 αποτέλεσε την καλύτερη χρονιά από πλευράς αριθμού διανυκτερεύσεων (30000). Έκτοτε, ως το 2005 παρατηρήθηκε σημαντική μείωση του αριθμού των διανυκτερεύσεων. Το 2005 οι διανυκτερεύσεις ήταν 1226. Η συντριπτική πλειοψηφία των επισκεπτών ήταν αλλοδαποί τουρίστες. Στο νομό Λασιθίου, δεν υπήρχαν εγκαταστάσεις camping ως και το 1998, η αρχή έγινε το 1999 με 211 διανυκτερεύσεις. «Έκρηξη» του αριθμού των διανυκτερεύσεων σημειώθηκε το 2000, όπου ήταν περισσότεροι οι ξένοι, και το 2001 ήταν η καλύτερη χρονιά με 30010 διανυκτερεύσεις. Έκτοτε σημειώθηκε σημαντική πτώση του αριθμού των διανυκτερεύσεων, με ένα σχετικά σταθερό μέσο όρο γύρω στις 4000 διανυκτερεύσεις. Στο νομό Ρεθύμνης οι διανυκτερεύσεις σε camping παρουσίασαν έντονη μεταβλητότητα. Το 1995 και το 1996 υπήρχαν πολλές διανυκτερεύσεις (127.594 και 110.684 αντίστοιχα). Το 1997 υπήρξε μείωση και από τότε ακολούθησαν χρονιές οι οποίες δεν σημείωσαν καθόλου κίνηση σε καταλύματα κατασκήνωσης (1998, 2000, 2001, 2003, 2005). Το 1999 η κίνηση ήταν αμελητέα ώσπου το 2002 σημειώθηκαν 4190 διανυκτερεύσεις, όπου οι ημεδαποί επισκέπτες ήταν ελαφρά περισσότεροι (2199), και το 2004 οι διανυκτερεύσεις των ημεδαπών ήταν περίπου ίσες με τις διανυκτερεύσεις των αλλοδαπών.

Στο νομό Χανίων υπήρξε μία σχετικά σταθερή κίνηση, σημειώθηκαν διανυκτερεύσεις των οποίων οι αριθμοί είχαν μέσο όρο γύρω στις 4000. Η καλύτερη χρονιά με τις περισσότερες διανυκτερεύσεις υπήρξε το 1997 και οι αλλοδαποί επισκέπτες ήταν περισσότεροι από τους ημεδαπούς. (Πίνακας 5)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΜΟΡΦΕΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

3.1. ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Η Κρήτη αποτελεί έναν κατεξοχήν προορισμό μαζικού και οργανωμένου τουρισμού. Τα τουριστικά θέρετρα όπου υπάρχουν πολυάριθμες τουριστικές εγκαταστάσεις (ξενοδοχειακά καταλύματα, εστιατόρια, χώροι διασκέδασης και αναψυχής) αποτελούν βασικές εκφάνσεις του μαζικού τουρισμού. Στην Κρήτη, τα βόρεια παράλια του νησιού αποτελούν τις βασικές περιοχές στις οποίες συγκεντρώνεται ο μεγαλύτερος αριθμός τουριστών και χαρακτηρίζονται από την ύπαρξη μαζικού τουρισμού. Ο μαζικός τουρισμός για την Κρήτη αποτελεί τη βασικότερη πηγή εσόδων της καθώς περιλαμβάνεται στον μεγαλύτερο και δυναμικότερο τομέα της κρητικής οικονομίας, ο οποίος αναφέρεται στις υπηρεσίες, εν γένει, και συμβάλλει κατά 70% στο Ακαθόριστο Περιφερειακό Προϊόν (ΑΠΠ) (<http://info.biz2crete.gr/web/crete>). Ο μαζικός τουρισμός και οι υπηρεσίες οι οποίες σχετίζονται με αυτόν αποτελούν τον πυρήνα του βασικού τομέα της τοπικής οικονομίας. Οι υπηρεσίες μαζικού τουρισμού εντοπίζονται κατά βάση στα παραθαλάσσια κέντρα και σε άλλες περιοχές, σε σημαντικά μικρότερη έκταση, ωστόσο. Το 25% περίπου των τουριστών που φτάνουν στην Ελλάδα κατευθύνονται στην Κρήτη και τα τελευταία χρόνια πραγματοποιούνται σημαντικές επενδύσεις στον τουριστικό τομέα με αποτέλεσμα την αναβάθμιση της ποιότητας και της ποσότητας του παραγόμενου τουριστικού προϊόντος. Είναι σημαντικό το γεγονός ότι το ξενοδοχειακό δυναμικό της Κρήτης αποτελεί το 16% του συνολικού ξενοδοχειακού δυναμικού ολόκληρης της χώρας. Πρώτη πόλη σε τουριστική ανάπτυξη είναι το Ηράκλειο και στη συνέχεια, ακολουθεί η πόλη των Χανίων (<http://info.biz2crete.gr/web/crete>). Βεβαίως, η έντονη ανάπτυξη του μαζικού τουρισμού στην Κρήτη έχει και κάποιες σημαντικές συνέπειες για τις οποίες θα πρέπει να ληφθούν μέτρα έτσι ώστε να μην απειληθεί το φυσικό περιβάλλον αλλά ούτε, μακροπρόθεσμα, και το βιοτικό επίπεδο και η οικονομία της χώρας. Οι συνέπειες αυτές εντοπίζονται πρώτα από όλα στην έντονα άνιση ανάπτυξη των βόρειων παραλίων του νησιού σε σχέση με τα νότια παράλια. Η ανάπτυξη και η συγκέντρωση τουριστικών καταλυμάτων και εγκαταστάσεων στο βόρειο τμήμα του νησιού επηρεάζει αρνητικά, από τη μία πλευρά, την οικονομική

ανάπτυξη του νότιου τμήματος του νησιού, αλλά και από την άλλη πλευρά, το φυσικό περιβάλλον του βόρειου τμήματος της Κρήτης επιβαρύνεται σε μεγάλο βαθμό.

Το αποτέλεσμα της συνέχειας της ανάπτυξης του μαζικού τουρισμού με αυτούς τους ρυθμούς είναι να οδηγηθεί το φυσικό περιβάλλον του νησιού σε δεινή κατάσταση. Επίσης, η οικονομική κατάσταση των ανθρώπων οι οποίοι διαμένουν στις περιοχές του νησιού οι οποίες δεν είναι ανεπτυγμένες τουριστικά, και με δεδομένο ότι ο τουρισμός αποτελεί στην ουσία την κινητήρια δύναμη της τοπικής οικονομίας, διαφαίνεται ότι δεν είναι η καλύτερη δυνατή και η υποστήριξη των κρατικών φορέων αναφορικά με την προώθηση αναπτυξιακών πολιτικών είναι επιβεβλημένη. Ακόμη δύο πολύ σοβαρές συνέπειες του μαζικού τουρισμού είναι η έντονη εποχικότητα που τον διακρίνει, γεγονός που συνεπάγεται εποχική ανεργία, και η υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος λόγω της υπέρμετρης παρέμβασης σε αυτό λόγω της τουριστικής ανάπτυξης, η οποία συνεπάγεται ανέγερση τουριστικών εγκαταστάσεων, πολλές φορές ακόμη και με θυσία εκτάσεων μεγάλης φυσικής ομορφιάς. Η ανθρώπινη παρεμβολή και παρέμβαση στο φυσικό περιβάλλον της Κρήτης είναι εμφανής. Η μόλυνση που προκαλείται από την έντονη παρουσία του μαζικού τουρισμού και των όσων η ανάπτυξη και εξυπηρέτησή του συνεπάγεται είναι αυτονόητη και υπαρκτή. Βεβαίως, η λύση δεν είναι η εξάλειψη του μαζικού τουρισμού τη στιγμή μάλιστα που αποτελεί βασική πηγή εσόδων για την Κρήτη, αλλά και για την ελληνική οικονομία συνολικά. Το σημείο που θα πρέπει να ληφθεί υπόψη είναι η διαφύλαξη της αξίας του φυσικού περιβάλλοντος και η προσπάθεια συνύπαρξης μαζικού τουρισμού και προστασίας του περιβάλλοντος. Εξάλλου, εάν εξαλειφθεί ή μειωθεί σημαντικά η φυσική ομορφιά του νησιού, θα εκλείψει και ο βασικός λόγος οποίος αποτέλεσε την απαρχή της τουριστικής ανάπτυξης της Κρήτης και της προσέλκυσης τουριστών, που δεν είναι άλλος από τις φυσικές ομορφιές του νησιού.

3.2. ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ

Η διαφύλαξη του φυσικού περιβάλλοντος, η επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου αλλά και η ανάπτυξη άλλων μορφών διασκέδασης που περιλαμβάνουν τη γνώση, την εξερεύνηση, την ηρεμία και παρουσιάζουν ήπια παρέμβαση, η μηδαμινή ή ακόμη ενισχύουν το φυσικό περιβάλλον, είναι χρήσιμο να προβάλλονται και να προωθούνται. Το νησί της Κρήτης, εξάλλου, διαθέτει το ανάλογο υπόβαθρο για να αποτελέσει πεδίο ανάπτυξης αυτών των εναλλακτικών μορφών τουρισμού.

Η προσφορά τουριστικών πακέτων και η εν γένει προώθηση των εναλλακτικών μορφών τουρισμού στο νησί της Κρήτης, αλλά και σε ολόκληρη την Ελλάδα είναι σημαντική παράμετρος στην αναβάθμιση του προσφερόμενου τουριστικού προϊόντος, προωθεί την ψυχαγωγία, τη γαστρονομία, την ενημέρωση και δεν είναι παρεμβατική απέναντι στον φυσικό πλούτο της χώρας.

Αρχικά, πριν την ανάλυση των εναλλακτικών μορφών τουρισμού και την εφαρμογή τους στην κρητική πραγματικότητα, θα πρέπει να δοθεί ο ορισμός των εναλλακτικών μορφών τουρισμού και να παρατεθούν αυτές οι επιμέρους μορφές τουρισμού με μία σύντομη περιγραφή. Συνεπώς, ως εναλλακτικές μορφές τουρισμού θεωρούνται «αυτές πέραν του μαζικού τουρισμού, οι οποίες επιδιώκουν την αποφυγή αρνητικών και τη δημιουργία θετικών, κοινωνικών, πολιτιστικών και περιβαλλοντικών επιπτώσεων». Κύρια χαρακτηριστικά των μορφών αυτών είναι:

1. Η μικρής κλίμακας, ελεγχόμενη και ρυθμιζόμενη ανάπτυξη.
2. Η ποικιλία δραστηριοτήτων σε ατομική/ ανεξάρτητη βάση ή μικρής κλίμακας.
3. Η έμφαση στην απόκτηση εμπειριών για τις τοπικές κουλτούρες και στη διατήρηση των παραδοσιακών αξιών.

(<http://www.geocities.com/roulalytra/enallakt.htm>)

Στη συνέχεια, δίνεται το περιεχόμενο των εναλλακτικών μορφών τουρισμού, σύμφωνα με άρθρο της ημερήσιας ηλεκτρονικής εφημερίδας “Travel daily News”:

Ø Συνεδριακός και εκθεσιακός τουρισμός: Αυτή η μορφή εναλλακτικού τουρισμού περιλαμβάνει την οργάνωση συνεδρίων και διεθνών εκθέσεων σε περιοχές οι οποίες παρέχουν και δυνατότητες άλλου τύπου. Ο συνεδριακός και εκθεσιακός τουρισμός, ο οποίος έχει μεγάλα περιθώρια ανάπτυξης στην Ελλάδα, μπορεί να συνδυαστεί και με αθλητικά γεγονότα.

Ø Θρησκευτικός τουρισμός: περιλαμβάνει εκκλησίες, μοναστήρια, πανηγύρεις, κ.λ.π. Υπάρχουν ακόμη σημαντικά περιθώρια ανάπτυξης στην Ελλάδα εφόσον η Ελλάδα είναι μία χώρα η οποία έχει να παρουσιάσει μοναστήρια σπουδαίας αρχιτεκτονικής και ζωγραφικής τα οποία είναι προσαρμοσμένα απόλυτα στη γεωγραφική θέση, το ανάγλυφο του εδάφους και το φυσικό τοπίο.

Ø Πολιτιστικός τουρισμός: Αυτή η μορφή εναλλακτικού τουρισμού περιλαμβάνει δραστηριότητες οι οποίες σχετίζονται με επισκέψεις σε πολιτιστικά γεγονότα ή μνημεία. Η Ελλάδα έχει μεγάλη πολιτιστική κληρονομιά η οποία αναφέρεται στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική, τους παραδοσιακούς οικισμούς και τα ιστορικά κέντρα των πόλεων. Υπάρχουν στην χώρα 653 διατηρητέοι παραδοσιακοί οικισμοί, 8000 διατηρητέα κτίρια και πολυάριθμα αρχαία και βυζαντινά μνημεία. Η διατήρηση και προβολή της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς αποτελεί βασική παράμετρο της ανάπτυξης του τουρισμού. Είναι σημαντικό το γεγονός ότι πολλά κτίρια παραδοσιακής αρχιτεκτονικής έχουν διάφορες χρήσεις σήμερα, όπως είναι η στέγαση τουριστικών καταλυμάτων, μουσείων, εκθέσεων, εστιατορίων, δημόσιων/ δημοτικών υπηρεσιών, κ.τ.λ. Τα ιστορικά κέντρα των πόλεων αναβαθμίζονται με ανακαινίσεις κτιρίων, πεζοδρομήσεις και διαμορφώσεις χώρων αποτελώντας ελκυστικούς τόπους επίσκεψης. Τα ελληνικά κάστρα εντάσσονται, επίσης, στο πλαίσιο του πολιτιστικού τουρισμού με την ιδιαίτερη αρχιτεκτονική τους και όντας φορείς του ελληνικού πολιτισμού και της ελληνικής παράδοσης.

Ø Οικοτουρισμός: Αυτή η μορφή εναλλακτικού τουρισμού συνδυάζει την τοπική οικονομική ανάπτυξη, τη διαφύλαξη της ποιότητας του περιβάλλοντος και την ανάδειξη των φυσικών πλεονεκτημάτων και της ιστορίας μίας περιοχής.

Ø Θεραπευτικός – Ιαματικός τουρισμός: Αυτή η μορφή εναλλακτικού τουρισμού αναφέρεται κατά βάση στα ιαματικά λουτρά που υπάρχουν διαθέσιμα στην Ελλάδα και των οποίων οι θεραπευτικές ιδιότητες είναι γνωστές από τα αρχαία χρόνια. Ακόμη, στην έννοια του θεραπευτικού – ιαματικού τουρισμού, ο οποίος μπορεί να διατυπωθεί και ως τουρισμός υγείας/ ευεξίας, περιλαμβάνονται εκτός από τα ιαματικά λουτρά και λοιπά θέρετρα υγείας, όπως επίσης και spa τα οποία ως σύνολο χαρακτηρίζονται ως κέντρα υγείας (The European Spa Association). Η έννοια των ξενοδοχείων spa ή που προσφέρουν υπηρεσίες spa στην Κρήτη αντανακλώνται στα υπερπολυτελή ξενοδοχεία του νησιού όπως αυτά που βρίσκονται στην Ελούντα.

Οι τουρίστες υγείας, ή αλλιώς «ευεξίας», είναι μέσης ηλικίας ταξιδιώτες, των οποίων τα παιδιά είναι κατά βάση μεγάλα και ανεξάρτητα. Κατέχουν υψηλό επίπεδο μόρφωσης και ανήκουν σε ανώτερα κοινωνικά στρώματα. Οι τάσεις της αγοράς επισημαίνουν ότι ο τουρισμός υγείας ατενίζει ένα δυναμικό και μακροχρόνιο μέλλον για τον τουρισμό ευεξίας.

Ø Οικολογικός Τουρισμός: Η Ελλάδα διαθέτει ένα πλούσιο και ποικίλο φυσικό περιβάλλον. Όλη η χώρα, αλλά και η Κρήτη ειδικά, παρουσιάζει σπάνια γεωμορφολογία με έντονες αντιθέσεις και πολλές περιοχές υψηλής οικολογικής αξίας. Οι ακτές, τα βουνά, τα σπήλαια και τα φαράγγια, οι λίμνες, τα ποτάμια, οι βιότοποι και τα οικοσυστήματα συνθέτουν τα τοπία της ελληνικής φύσης και καθιστούν την Ελλάδα έναν ιδανικό προορισμό για τους λάτρεις του οικολογικού τουρισμού.

Ø Αγροτουρισμός: Τέλος, ο αγροτουρισμός αποτελεί τη σημαντικότερη ίσως μορφή εναλλακτικού τουρισμού που μαζί με τον τουρισμό ευεξίας μπορούν να αποτελέσουν βασικές αναπτυξιακές κατευθύνσεις για τον ελληνικό τουρισμό και να ενδυναμώσουν την τοπική οικονομία αλλά και την κερδοφορία των ξενοδοχειακών καταλυμάτων που παρέχουν υπηρεσίες spa και ευεξίας, συνολικά. Συγκεκριμένα, ο αγροτουρισμός είναι μία ήπια μορφή βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης στον αγροτικό χώρο, με την οποία ο επισκέπτης έχει τη δυνατότητα να γνωρίσει τις αγροτικές περιοχές, τις αγροτικές ασχολίες τα τοπικά προϊόντα, την παραδοσιακή κουζίνα, την καθημερινή ζωή των κατοίκων και την παράδοση. Η επαφή με τη φύση σε αυτήν την εναλλακτική μορφή τουρισμού είναι έντονη, το στοιχείο της ανακάλυψης, της γνώσης, της ψυχαγωγίας και της περιήγησης είναι παρόν. Ακόμη, ο αγροτουρισμός έχει την ιδιότητα να κινητοποιεί τις παραγωγικές, πολιτιστικές και αναπτυξιακές δυνάμεις μίας περιοχής με αποτέλεσμα να ενισχύεται η περιβαλλοντική, οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της περιοχής αυτής. Οι φορείς αγροτουρισμού είναι οι ακόλουθοι: πρατήρια/ εκθετήρια αγροτουριστικών προϊόντων, αγροτουριστικά κέντρα εστίασης και αναψυχής, τουριστικά γραφεία, που αναλαμβάνουν τη διοργάνωση ή την υλοποίηση προγραμμάτων υπαίθριων δραστηριοτήτων και περιηγήσεων οικοτουριστικού και πολιτιστικού ενδιαφέροντος αγροκτήματα, επιχειρήσεις παραγωγής παραδοσιακών προϊόντων, εργαστήρια λαϊκής τέχνης, κ.α.

Όσον αφορά στην περίπτωση της Κρήτης, οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού βρίσκουν ένα ιδανικό πεδίο έκφρασης. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι βάσει των στοιχείων του ΕΟΤ για το έτος 1997, ήρθαν στην Κρήτη 250.000 τουρίστες όλων των εναλλακτικών μορφών τουρισμού. Σύμφωνα με τον Γιώργο Αντωνακάκη, εκπαιδευτή ορειβασίας – αναρρίχησης, οδηγό βουνού (www.chania-info.gr), το σημαντικότερο όπλο της Κρήτης απέναντι στον ανταγωνισμό που προέρχεται από τις άλλες χώρες και τις αγορές οι οποίες έχουν αναπτύξει τις ήπιες μορφές τουρισμού, είναι το φυσικό περιβάλλον και το ανθρώπινο δυναμικό. Οι διακοπές της μορφής μαζικού τουρισμού αποτελούν το 80% των τουριστικών δραστηριοτήτων του νησιού. Το υπόλοιπο 20% αναφέρεται στις εναλλακτικές μορφές τουρισμού είτε με τρόπο οργανωμένο είτε όχι.

Οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού παρά τις διαφοροποιήσεις του κεντρικού τους άξονα παρουσιάζουν κοινά σημεία τα οποία συνίστανται στο έντονο πολιτιστικό στοιχείο που ενυπάρχει στην τουριστική δραστηριότητα, στη δυνατότητα αρμονικής συνύπαρξης εναλλακτικών μορφών τουρισμού και φυσικού περιβάλλοντος και στην έμφαση που δίνεται στον ανθρώπινο παράγοντα.

Είναι γεγονός, λοιπόν ότι η Κρήτη, όντας ένα νησί το οποίο έχει ιδιαίτερης ομορφιάς φυσικό περιβάλλον και σπουδαία γεωμορφολογία, διαθέτει κάποια συγκριτικά πλεονεκτήματα για την ανάπτυξη των εναλλακτικών μορφών τουρισμού και τα οποία, σύμφωνα με τον προαναφερθέντα κ. Αντωνακάκη, είναι τα ακόλουθα:

Φύση – Περιβάλλον

- § Φαράγγια του Ρούβα, των Κουνάβων, του Αγιοφάραγγου
- § Δάση Αγίας Ειρήνης, Ρούβα, Σύμης
- § Οροπέδια Ομαλού, Βιάννου, Στρούμπουλα
- § Βιότοποι Ζαρού, αλμυρού Γαζιού και αρκετοί στα νότια παράλια του νομού
- § Χλωρίδα – Πανίδα Ευρω – αφρικάνικη με μοναδικά σπάνια είδη (βότανα, κρητικός αίγαγρος, χελώνα καρέτα – καρέτα, φώκια μονάχους – μονάχους, κ.α.),
- § Μονοπάτια ξεχωριστά που διασχίζουν τοπία μοναδικού φυσικού κάλλους

Ιστορία – Πολιτισμός

- § Προϊστορική περίοδος από Ύστερη Νεολιθική Εποχή (6.000 π.χ.) μέχρι το τέλος της Μινωικής Περιόδου. Κνωσός, Φαιστός, Μάλια, Γόρτυνα, Αρχάνες, Κόμμο, Μάταλα, κ.α.
- § Πρωτοβυζαντινή περίοδος και Μεταβυζαντινή περίοδος, Άγιος Τίτος Γόρτυνας, Μονή Αγκαράθου και Επανωσήφη, το φρούριο Ρόκα. Οι αγιογραφίες της περιόδου είναι ανυπολόγιστης αξίας και μαρτυρούν την ύπαρξη της περίφημης σχολής της αγιογραφίας της Κρήτης.
- § Περίοδος Ενετοκρατίας, Βασιλική του Αγίου Μάρκου, αγίας Ειρήνης, Βενετσιάνικο λιμάνι Ηρακλείου, Φρούριο Κουλές, Νεώρια, υδραγωγεία αγίας Ειρήνης Σπηλιών και Μοροζίνη Αρχανών, λαξευτά πατητήρια Κουνάβων και Καταλαγαρίου

Ανθρωπογενές περιβάλλον – Παράδοση

- § Οι κάτοικοι της ενδοχώρας έχουν παραμείνει αλώβητοι πολιτιστικά προσηλωμένοι στην παράδοση. Οι κύριες ασχολίες τους είναι η γεωργία με προϊόντα όπως είναι το λάδι, το κρασί, τα οπωροκηπευτικά εποχής και πρώιμα, η κτηνοτροφία και λιγότερο η αλιεία.
- § Λαϊκή τέχνη με ποιοτικά προϊόντα όπως κεραμικά, κεντήματα, αγιογραφίες και αργυροχρυσοχοία.
- § Οι βιολογικές υδροπονικές καλλιέργειες είναι ελάχιστες αλλά ενθαρρυντικά αυξανόμενες.

Οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού είναι ένα θέμα το οποίο έχει ξεκινήσει να απασχολεί την Κρήτη ήδη από τη δεκαετία του 1995, την ίδια δεκαετία, δηλαδή, που σημειώθηκε και η ραγδαία τουριστική ανάπτυξη του νησιού. Ο λόγος ήταν η ένταση του μαζικού τουρισμού και η επίδρασή του στο φυσικό περιβάλλον της Κρήτης αλλά και το ίδιο το φυσικό περιβάλλον, η αρχιτεκτονική, η παράδοση και τα ιστορικά μνημεία του νησιού που αποτελούν τα θεμελιώδη συστατικά ανάπτυξης εναλλακτικών μορφών τουρισμού. Είναι ενδιαφέρον το ότι από το 1995 ξεκίνησαν μελέτες και σχεδιασμοί

αναπτυξιακών πλάνων ως προς τις εναλλακτικές μορφές τουρισμού στο νησί της Κρήτης. Συγκεκριμένα, ο κ. Μάριος Σωτηριάδης (1995), Επίκουρος Καθηγητής του Τμήματος Τουριστικών Επιχειρήσεων του ΤΕΙ Ηρακλείου, εκπόνησε μία μελέτη σχετικά με τις εναλλακτικές μορφές τουρισμού και πρότεινε σχέδιο δράσης ως προς την ανάπτυξή τους. Οι βασικές συνιστώσες της συγκεκριμένης μελέτης, οι οποίες εκτός από την εκδήλωση ενδιαφέροντος της προώθησης εναλλακτικών μορφών τουρισμού, αναφέρονται σε δόκιμες αναπτυξιακές ενέργειες, στα οφέλη του εναλλακτικού τουρισμού, στις περιοχές που κατά τη συγκεκριμένη περίοδο παρουσίαζαν περιθώρια ανάπτυξης των εναλλακτικών μορφών τουρισμού, κ.α., και παρατίθενται στη συνέχεια.

Η μελέτη περιλάμβανε έναν αναπτυξιακό σχεδιασμό δεκαετίας, δηλαδή αποτελεί μία πρόταση εφαρμογής διαφόρων πλάνων τα οποία είχαν ως απαρχή το έτος 1995 και ο χρονικός ορίζοντας εφαρμογής έληγε το έτος 2005, δηλαδή καλύπτει τη χρονική περίοδο κατά την οποία η παρούσα εργασία μελετά την τουριστική ανάπτυξη της περιφέρειας της Κρήτης.

Έτσι, λοιπόν οι βασικές αρχές της μελέτης ήταν:

Ο αντικειμενικός μακροπρόθεσμος στόχος της μελέτης, η 10ετία, αναφερόταν στη δημιουργία ενός τουριστικού ρεύματος ποιότητας, τόσο σε επίπεδο οικονομικό αλλά και πνευματικό, καθ' όλη τη διάρκεια του έτους. Ο παραθεριστικός τουρισμός και πριν από δέκα χρόνια εθεωρείτο ότι θα συνεχίσει να είναι, για προφανείς λόγους, η βασική μορφή τουρισμού στην Κρήτη, αλλά και την Ελλάδα συνολικά. Με αυτό το δεδομένο, η μελλοντική ανάπτυξη του τουρισμού θα έπρεπε να έχει ως βασικές στρατηγικές κατευθύνσεις την αναβάθμιση και τον εκσυγχρονισμό του τουρισμού και τον εμπλουτισμό της τουριστικής προσφοράς – ο οποίος σημαίνει κατά βάση την ανάπτυξη και την προώθηση των εναλλακτικών μορφών τουρισμού οι οποίες είναι οι περισσότερο πρόσφορες και κατάλληλες για την Κρήτη. Η μελέτη ανέφερε ότι τα επιθυμητά αποτελέσματα των αναπτυξιακών πλάνων θα ήταν η ποιοτική βελτίωση του τουρισμού, η ανάκτηση του στοιχείου της πρωτοτυπίας στον τουρισμό της Κρήτης, τα πολλαπλά οφέλη σε κοινωνικό, περιβαλλοντικό και οικονομικό επίπεδο, και η επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου η οποία (η τουριστική περίοδος και ο περιορισμός της στους θερινούς κατά βάση μήνες) αποτελεί βασικό πρόβλημα του τουρισμού στην Κρήτη, επηρεάζοντας σημαντικά την τοπική οικονομία μέσω της επίδρασής της στην κερδοφορία των επιχειρήσεων, την

εποχική τους δραστηριότητα και την πρόκληση, ως εκ τούτου, εποχικής ανεργίας (Σωτηριάδης : 1995).

Η μελέτη είχε υποστηρίξει ότι η εκείνη η εναλλακτική μορφή τουρισμού της οποίας η ανάπτυξη θα ταίριαζε περισσότερο στην Κρήτη ήταν ο αγροτουρισμός σε συνδυασμό με στοιχεία του οικολογικού τουρισμού. Όσον αφορά στον οικοτουρισμό, οικοτουρίστες θεωρούνται εκείνοι οι οποίοι μπορούν να εκτιμήσουν τον φυσικό πολιτιστικό και λαογραφικό πλούτο μίας περιοχής και να τον προβάλλουν σε σημαντικό βαθμό. Ένα πολύ σημαντικό ζήτημα το οποίο έθιξε η υπό συζήτηση μελέτη ήταν το ότι οι tour operators δήλωναν πως ενέκριναν τις προσπάθειες οι οποίες στρέφονταν στην προστασία του περιβάλλοντος, τόσο του φυσικού όσο και του ανθρωπογενούς. Πρακτικά, αυτή τους η επιδοκιμασία εκδηλωνόταν μέσα από τη σύνταξη λιστών όπου αναλύεται η περιβαλλοντική φυσιογνωμία των αρχών και των επιχειρήσεων για το περιβάλλον. Είναι ενδιαφέρον το ότι ο οικολογικός τουρισμός, όπως επίσης και ο αγροτουριστικός, θεωρήθηκαν ότι μπορούσαν να έχουν μία άμεση επίδραση στον μαζικό τουρισμό, ο οποίος μαζικός τουρισμός μπορεί κάλλιστα να περιλαμβάνει στοιχεία αγροτικού και οικολογικού τουρισμού στα διάφορα πακέτα που διαμορφώνονται με άξονα το μαζικό τουρισμό.

Οι ζώνες ενδιαφέροντος κατά το έτος 1995, δηλαδή οι περιοχές οι οποίες παρουσιάζονταν να έχουν περιθώρια ανάπτυξης όσον αφορά τις εναλλακτικές μορφές τουρισμού και για την ακρίβεια, τον οικολογικό, ή αλλιώς, φυσιολατρικό, τουρισμό, ήταν οι εξής: στο νομό Χανίων ο ορεινός όγκος των Λευκών Ορέων, το βόρειο τμήμα του Αρωτηρίου, τα νησιά Γραμβούσα, η Γαύδος, οι Άγιοι Θεόδωροι, οι επαρχίες Κισσάμου, Αποκορώνου και Σελίνου, στο νομό Ρεθύμνου ο ορεινός όγκος του Ψηλορείτη, οι ανατολικοί πρόποδες των Λευκών Ορέων, η ευρύτερη περιοχή του Σπηλίου, στο νομό Ηρακλείου οι ανατολικοί πρόποδες του Ψηλορείτη, η επαρχία Πεδιάδας, η διαδρομή μονοπατιού Ε4, στο νομό Λασιθίου το οροπέδιο Λασιθίου, ο ευρύτερος όγκος της Δίκτης και η επαρχία Σητείας. Επίσης, ο οικολογικός τουρισμός είχε ιεραρχηθεί ως προτεραιότητα για την ανάπτυξη των εναλλακτικών μορφών τουρισμού στην 1^η θέση στους νομούς Χανίων και Ηρακλείου και στη δεύτερη θέση στους νομούς Ρεθύμνου και Λασιθίου.

Οι ζώνες ενδιαφέροντος για τον αγροτουρισμό επικεντρώνονταν στις ακόλουθες περιοχές: Στο νομό Χανίων τα Σφακιά, ο Κάντανος, ο Κίσσαμος, ο Αποκόρωνας και τα Καστανοχώρια, στο νομό Ρεθύμνου οι ορεινές περιοχές στα κεντρικά του νομού, στο νομό Ηρακλείου οι ίδιες με τον οικολογικό τουρισμό, στο νομό Λασιθίου οι ίδιες με τον οικολογικό τουρισμό, επίσης. Ο αγροτουρισμός είχε ιεραρχηθεί ως προτεραιότητα ανάπτυξης στην 1^η θέση στο νομό Ηρακλείου, στη 2^η θέση στο νομό Λασιθίου και 3^η θέση στους νομούς Χανίων και Ρεθύμνου. Προϋπόθεση για τη στήριξή του: η αναζωπύρωση της εγχώριας δραστηριότητας σε κτηνοτροφικά και χειροτεχνικά προϊόντα (Σωτηριάδης: 1995).

Εντέλει, ο αγροτουρισμός τέθηκε ως μία εναλλακτική μορφή τουρισμού της οποίας η αναπτυξιακή λειτουργία πρέπει να αποτελεί συμπλήρωμα του μαζικού τουρισμού, καθώς ο αγροτουρισμός ως αυτοτελής τουριστική δραστηριότητα δεν θα μπορούσε να ευδοκιμήσει και να συμβάλει καταλυτικά στην ενίσχυση της τοπικής οικονομίας. Η συμβολή του στην επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου, εφόσον αναφέρεται σε δραστηριότητες οι οποίες ξεφεύγουν πέρα από το τυπικό τρίπτυχο ήλιος – θάλασσα – αμμουδιές, και μπορούν να λάβουν χώρα όλο το χρόνο.

Συνολικά, οι πολλές δυνατότητες των εναλλακτικών μορφών τουρισμού έχουν παρατηρηθεί ήδη εδώ και μία δεκαετία και δεν αποτελούν νεώτερη επινόηση. Αντιθέτως, προϋπήρχαν του έτους 1995, αν και ενέργειες προώθησής τους έλαβαν χώρα μεταγενέστερα.

Εφόσον παρατέθηκαν τα δεδομένα τα οποία ίσχυαν το έτος 1995, περιλαμβάνοντας στοιχεία, γεγονότα και προοπτικές, είναι ζητούμενο να διαπιστωθεί ποια είναι σημερινή ισχύουσα κατάσταση ως προς τις εναλλακτικές μορφές τουρισμού στην Κρήτη, και συγκεκριμένα, σε κάθε νομό της Κρήτης, εφόσον ο κάθε νομός υπόκειται σε διαφορετικό βαθμό τουριστικής ανάπτυξης και διαφοροποιείται ακόμη και ως προς τη γεωμορφολογία ή τις υπάρχουσες υποδομές ή τις εν δυνάμει προοπτικές. Πριν την περαιτέρω ανάλυση, θα πρέπει να σημειωθεί ότι στην Κρήτη ο αγροτουρισμός είναι που διαφαίνεται να έχει την σημαντικότερη συμμετοχή στο φάσμα των εναλλακτικών μορφών τουρισμού και στην τοπική οικονομία. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στην ιστοσελίδα www.crete.tournet.gr/agrotourism-el.jsp, «η βόλτα με τα άλογα, η ποδηλασία στο βουνό, ο περίπατος στο δάσος, η διάσχιση κάποιου φαραγγιού, η καλλιέργεια της γης και το τσίσιμα

των ζώων, η παρασκευή ψωμιού ή παραδοσιακού γλυκού είναι μερικές μόνο από τις δραστηριότητες που ο επισκέπτης έχει τη δυνατότητα να ασχοληθεί κατά τη διάρκεια της διαμονής του σε ένα παραδοσιακό ξενοδοχείο ή οικισμό στην Κρήτη».

Ακόμη, η γαστρονομία μπορεί να αποτελέσει ένα πολύ σημαντικό στρατηγικό εργαλείο προώθησης του αγροτουρισμού, καθώς η μεσογειακή διατροφή, η νοστιμιά και η αξία/ ποιότητα των πρώτων υλών της, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι βρίσκει στην κρητική διατροφή τον απόλυτο εκφραστή της. Στην προαναφερθείσα ιστοσελίδα αναφέρεται και η σημασία της κρητικής διατροφής ως κομμάτι των εναλλακτικών μορφών τουρισμού, και ειδικά του αγροτουρισμού: «Οι διακοπές σε αγροτουριστικά καταλύματα στην Κρήτη συνδέονται άρρηκτα με τη φημισμένη κρητική διατροφή, όπου ο επισκέπτης θα έχει τη δυνατότητα να δοκιμάσει ή/ και να βοηθήσει στην προετοιμασία της. Οι περισσότερες αγροτουριστικές μονάδες έχουν ιδιόκτητες καλλιέργειες και φάρμες, όπου παράγονται προϊόντα βιολογικά ή απαλλαγμένα από κάθε είδους φάρμακα και χημικά. Έτσι, γνήσια κρητικά προϊόντα, όπως είναι το τυρί, το μέλι, τα λαχανικά, το ελαιόλαδο, το θυμάρι, το φασκόμηλο, τα παξιμάδια, η ρίγανη, το κρασί και η τσικουδιά από ντόπια σταφύλια και αρωματικά φυτά, καθώς και αρκετά άλλα θα αποτελέσουν τα κύρια συστατικά του φαγητού που θα παρασκευαστεί, το οποίο συνήθως είναι μαγειρεμένο από την ίδια την ιδιοκτήτρια του πλησιέστερου χωριού, βασισμένο πάντα σε παραδοσιακές συνταγές. Επιπρόσθετα, σε κάποιους οικισμούς δίνεται η ευκαιρία στους επισκέπτες να συμμετέχουν ενεργά στην ετοιμασία του φαγητού ή ακόμη και να μάθουν τα μυστικά της παραδοσιακής κρητικής μαγειρικής, της παραδοσιακής βιολογικής καλλιέργειας κηπευτικών και της παρασκευής γλυκών μέσα από τα οργανωμένα μαθήματα που παρέχονται».

Συνεπώς, οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού στο νομό Χανίων έχουν διαμορφωθεί μέσα στη χρονική περίοδο από το 1995 έως και το 2005, βεβαίως η εξέλιξή τους προχωρά συνεχώς, ως εξής: Υπάρχει το ευρωπαϊκό μονοπάτι μεγάλων διαδρομών, το E4 Alpine, του οποίου η αφετηρία βρίσκεται στα Πυρηναία Όρη και διασχίζει την Ελλάδα, συνεχίζεται από την Κίσαμο και έχει ως τέρμα τη Ζάκρο, η οποία βρίσκεται στην Ανατολική Κρήτη. Διατρέχει σχεδόν όλο τον ορεινό όγκο του Νομού Χανίων, προσφέροντας στους πεζοπόρους διαδρομές μεγάλης φυσικής ομορφιάς. Στα ημιορεινά και τα ορεινά υπάρχουν μικρά παραδοσιακά χωριά, με πέτρινα σπίτια και στενούς δρόμους. Σε χωριά τα οποία

είναι περισσότερο οργανωμένα παρέχονται ευκαιρίες για διακοπές αγροτουρισμού, ότι περιγράφηκε ανωτέρω αναφέρεται στον οικολογικό – φυσιολατρικό τουρισμό, οι οποίες δίνουν την ευκαιρία στον επισκέπτη να διαμένει σε παραδοσιακά αγροτικά καταλύματα, τα οποία συνήθως είναι αναπαλαιωμένα, να γνωρίσει την κρητική φύση και τον κρητικό τρόπο ζωής από κοντά και να δοκιμάσει βιολογικά, ντόπια προϊόντα. Ο Βάμος, ο Αποκόρωνας, η Μηλιά και η Σπηλιά στην Κίσαμο αποτελούν περιοχές στις οποίες υπάρχουν οικισμοί οι οποίοι έχουν τέτοιο χαρακτήρα και προσελκύουν το ενδιαφέρον εκατοντάδων τουριστών παγκοσμίως. Ξαναγυρίζοντας στον οικολογικό τουρισμό, η ορειβασία και η αναρρίχηση, διαφαίνεται ότι ο οικολογικός τουρισμός και ο φυσιολατρικός χαρακτήρας του συνδέονται στενά και με την έννοια των αθλητικών διακοπών, αποτελούν μία αξιόλογη εναλλακτική πρόταση. Στα Χανιά λειτουργεί ορειβατικός σύλλογος και υπάρχουν και τέσσερα καταφύγια στα Λευκά Όρη. Τα Λευκά Όρη προσφέρονται και το χειμώνα και για διασχίσεις με ορειβατικά σκι. Αναρρίχηση μπορεί επίσης να γίνει στον Καλαθά και το Σταυρό στο Ακρωτήριο, στην πλαγιά του Γκίγκιλου, στο φαράγγι του Θερίσου, των Τοπολιών, της Αγίας Ειρήνης και σε διάφορα άλλα μέρη. Επίσης, ο νομός των Χανίων υποστηρίζει και την εναλλακτική μορφή τουρισμού που αναφέρεται στο συνεδριακό τουρισμό. Συνεδριακό τουρισμό προσφέρουν το Πολυτεχνείο Κρήτης, το Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Χανίων, το Μεσογειακό Αγρονομικό Ινστιτούτο Υποτροπικών και Ελιάς Χανίων, το Κέντρο Αρχιτεκτονικής της Μεσογείου, η ορθόδοξη Ακαδημία Κρήτης στο Κολυμπάρι, το Ίδρυμα Αγία Σοφία, το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», κ.α. Όλοι οι παραπάνω φορείς διοργανώνουν τοπικά και διεθνή συνέδρια και σεμινάρια καθώς επίσης και ημερίδες, πολλά εκ των οποίων φιλοξενούνται στις ξενοδοχειακές εγκαταστάσεις ξενοδοχείων Α' κατηγορίας.

Στο νομό Ηρακλείου υπάρχουν επίσης πολυάριθμα αγροτουριστικά καταλύματα, παραδοσιακοί ξενώνες και ενοικιαζόμενα δωμάτια. Εκτός αυτού, το Ηράκλειο, πριν αναφερθεί ο,τιδήποτε άλλο, είναι η βάση του Μινωικού πολιτισμού, γεγονός που αυτομάτως καταδεικνύει την ύπαρξη πολιτιστικού τουρισμού στην περιοχή. Στη συνέχεια, σε ανάπτυξη ακολουθούν οι νομοί Ρεθύμνου και Λασιθίου.

Διαπιστώνεται, ωστόσο, ότι οι περισσότερες και αρτιότερες πληροφορίες που υπάρχουν διαθέσιμες επικεντρώνονται στο νομό Χανίων, ο οποίος διαθέτει έναν

οργανωμένο και πολύ κατατοπιστικό διαδικτυακό τόπο, και διαφαίνεται ότι οι αρχικές προοπτικές οι οποίες παρουσιάζονταν στη μελέτη του Μάριου Σωτηριάδη (1995) αναφορικά με τις «Εναλλακτικές μορφές τουρισμού με περιβαλλοντική διάσταση – Σχέδιο δράσης στην Περιφέρεια Κρήτης», υλοποιήθηκαν κατά βάση στο νομό Χανίων, αν και κρίνοντας από τα αγροτουριστικά καταλύματα του νομού Ηρακλείου, που ενδεικτικά έχουν ήδη αναφερθεί, υπάρχει δραστηριότητα και στο συγκεκριμένο νομό. Ωστόσο, όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια, παρά την ανάπτυξη των εναλλακτικών μορφών τουρισμού που σημειώθηκε σε σχέση με την προηγούμενη δεκαετία, τίθεται το ζήτημα μη επαρκούς αξιοποίησης των δυνατοτήτων που προσφέρουν οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού και η ανεπαρκής, εντέλει, παρουσία του στην, με πολλές δυνατότητες εντούτοις, Κρήτη.

Πάντως, όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, η αύξηση των τουριστών συνολικά που ενδιαφέρονται για τις εναλλακτικές μορφές τουρισμού έχουν αυξηθεί τα τελευταία χρόνια, λόγω των διεθνών τάσεων.

Συγκεκριμένα, υπάρχει μία εμφανής δυναμική ανάπτυξης του τουρισμού σε διεθνές επίπεδο αλλά και στην Ελλάδα, και κατά συνέπεια και στην Κρήτη, με έμφαση στις εναλλακτικές μορφές τουρισμού. Περίπου 35 εκατομμύρια Ευρωπαίοι ενδιαφέρονταν, με βάση στοιχεία του 2004, για τις εναλλακτικές μορφές τουρισμού, και ο ετήσιος ρυθμός ανάπτυξης σε συνάρτηση με τα προηγούμενα του 2004 έτη διαμορφωνόταν στο 20% ([www.life-kriti.gr/docs/Meletes/Concl SOCIOECONOM.pdf](http://www.life-kriti.gr/docs/Meletes/Concl_SOCIOECONOM.pdf), 2004). Η ανάπτυξη των εναλλακτικών μορφών τουρισμού αποτελεί προτεραιότητα των ευρωπαϊκών και διεθνών πολιτικών. Προγράμματα χρηματοδότησης είναι τα ακόλουθα: Πρόγραμμα «ΘΗΣΕΑΣ», αφορά τους ΟΤΑ όλη της χώρας και περιλαμβάνει 4 υπο – προγράμματα εκ των οποίων το 2^ο έχει ως στόχο την τοπική ανάπτυξη και την προστασία του περιβάλλοντος, και το πρόγραμμα του φορέα χρηματοδότησης (ΥΠΕΣΔΑ), που ενισχύει τον ρόλο των περιβαλλοντικών δομών βάζοντάς το ως κριτήριο σε όλα τα υπο – προγράμματα για την κατανομή των κονδυλίων στους ΟΤΑ, σειρά προγραμμάτων του Γ' ΚΠΣ, που ενισχύουν την ανάδειξη οικοτουριστικών προορισμών, κ.λ.π. Τα οφέλη της ανάπτυξης των εναλλακτικών μορφών τουρισμού είναι η αυξημένη ευαισθητοποίηση όλων σε θέματα προστασίας του περιβάλλοντος, η οικονομική συνεισφορά τους στην οικονομία, η

ανάδειξη νέων τουριστικών περιοχών, η διαφοροποίηση και η αναβάθμιση του τουριστικού προϊόντος και η συμβολή τους στην επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου.

Συμπερασματικά, παρατηρείται πως υπάρχει αυξανόμενη δραστηριότητα όσον αφορά τις εναλλακτικές μορφές τουρισμού. Επιχειρηματίες επενδύουν αρκετά κυρίως στον αγροτουρισμό, αλλά επενδύσεις γίνονται και στις υπόλοιπες εναλλακτικές μορφές τουρισμού. Ακόμη, οι τουρίστες οι οποίοι εκδηλώνουν ενδιαφέρον για τον εναλλακτικό τουρισμό έχουν αυξηθεί σε σχέση με μία δεκαετία πριν και πλέον ο αγροτουρισμός και ο οικοτουρισμός, ακόμη και οι άλλες εναλλακτικές μορφές τουρισμού, αποτελούν συνείδηση και τουριστική επιλογή η οποία κερδίζει έδαφος και τείνει να θεωρείται ως λιγότερο «εναλλακτική», ειδικά εάν ιδωθεί και ως τμήμα ταξιδιωτικών πακέτων μαζικού τουρισμού. Επίσης, ο εγχώριος τουρισμός και η σχέση του με τις εναλλακτικές τουριστικές μορφές είναι ένα αρκετά υποσχόμενο πεδίο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΜΑΡΚΕΤΙΝΓΚ

4.1. SWOT ANALYSIS

Βασικό σημείο της ανάλυσης της τουριστικής ανάπτυξης της περιφέρειας Κρήτης είναι η παράθεση της SWOT ανάλυσης του νησιού. Η SWOT ανάλυση θα δώσει σημαντικές πληροφορίες σχετικά με τα δυνατά και αδύνατα σημεία του νησιού, τις ευκαιρίες και τις απειλές που το χαρακτηρίζουν. Η SWOT ανάλυση δύναται να «φωτίσει» τις αιτίες που οδήγησαν διαχρονικά στην τουριστική ανάπτυξη του νησιού, να επισημάνει τις ευκαιρίες για μελλοντική ανάπτυξη, να επισημάνει τις αδυναμίες του νησιού οι οποίες μπορούν να εξηγήσουν τυχόν τουριστικούς περιορισμούς αλλά και να υπογραμμίσει τις απειλές – κινδύνους που μπορεί να αποτελέσουν τροχοπέδη στην περαιτέρω ανάπτυξη του νησιού, ανάπτυξη η οποία θα πρέπει να μην είναι αυτοσκοπός και να αναφέρεται αποκλειστικά στην τουριστική ανάπτυξη, αλλά θα πρέπει να αναφέρεται στη συνολική προαγωγή της τοπικής οικονομίας, στην ανόδου του βιοτικού επιπέδου του πληθυσμού αλλά και στην προστασία του περιβάλλοντος.

Συνεπώς, σύμφωνα με μελέτη της ICAP (2001), η SWOT ανάλυση της Κρήτης ως Τουριστικός Προορισμός διαμορφώνεται ως ακολούθως:

Δυνατά Σημεία:

Η Κρήτη είναι/ διαθέτει

- Ο μεγαλύτερος τουριστικός προορισμός της Ελλάδας
- Το μεγαλύτερο ελληνικό νησί σε έκταση και πληθυσμό
- Η μεγαλύτερη ελληνική νησιωτική ακτογραμμή
- Μία από τις μεγαλύτερες συγκεντρώσεις αρχαιολογικών, ιστορικών και θρησκευτικών μνημείων, με την Κνωσό να αποτελεί τον δεύτερο σε αριθμό επισκέψεων αρχαιολογικό χώρο της Ελλάδας, μετά την Ακρόπολη και το μουσείου Ηρακλείου
- Κάποιες από τις σημαντικότερες φυσικές ομορφιές, όπως είναι το φαράγγι της Σαμαριάς

- Û Ιδιαίτερος μεγάλη ποικιλία χλωρίδας και πανίδα
- Û Εξαιρετικά εύκρατο κλίμα, με τις μεγαλύτερες μικροκλιματικές διαφοροποιήσεις σε πανελλαδικό επίπεδο, το οποίο ευνοεί την ανάπτυξη του τουρισμού
- Û Σημαντική πολιτιστική και ιστορική παράδοση και συμβολή στην παγκόσμια ιστορία και τον πολιτισμό
- Û Αξιοσημείωτη λαογραφία, λαογραφική παράδοση και ατμόσφαιρα
- Û Θετική δημογραφική εξέλιξη και κοινωνική διαστρωμάτωση
- Û Συγκροτημένη διαφημιστική εικόνα
- Û Πυκνό οδικό δίκτυο στο οποίο περιλαμβάνεται και ο Βόρειος Οδικός Άξονας που είναι μέρος του Διευρωπαϊκού Οδικού Δικτύου
- Û Δύο από τα μεγαλύτερα διεθνή αεροδρόμια και λιμάνια της Ελλάδας
- Û Το ποσοστό ικανοποίησης των τουριστών από τις διακοπές στην Κρήτη κυμαίνεται σε ποσοστό 85%
- Û Υψηλή ικανοποίηση των τουριστών με εκείνους τους παράγοντες επιλογής τουριστικού προορισμού τους οποίους θεωρούν σημαντικούς, όπως ο καιρός, τα τοπία, το φυσικό περιβάλλον, τα αξιοθέατα, οι καθαρές θάλασσες, η φιλοξενία και οι άνθρωποι, η ποιότητα υπηρεσιών και τα ξενοδοχεία
- Û Υψηλές επαναληπτικές επιλογές των προορισμών του νησιού, οι οποίες υποδηλώνουν υψηλή πίστη (customer loyalty) των τουριστών στους προορισμούς αυτούς, με 41% να έχουν επισκεφθεί ξανά το νησί στο παρελθόν, 3,5, φορές κατά μέσο όρο, και με 21% να το έχουν επισκεφθεί ξανά, τον προηγούμενο χρόνο
- Û Σχετικά υψηλό ποσοστό θεωρεί την Κρήτη ως το καλύτερο μέρος που έκανε διακοπές (23%), σε σχέση με άλλους προορισμούς της Ελλάδας (11%) και σε σχέση με όλες τις χώρες του κόσμου που έχει επισκεφθεί, συμπεριλαμβανομένων των χωρών όπου οι διακοπές ήταν διαφορετικού τύπου
- Û Υψηλό ποσοστό θετικής σύγκρισης των διακοπών των τουριστών στην Κρήτη (72%) με το πιο αγαπημένο τους μέρος θερινών διακοπών
- Û Τους χαμηλότερους δείκτες τουριστικού κορεσμού, απλούς και σύνθετους, με μεγάλη διαφορά, μέχρι και 1/7 για κάποιους δείκτες, από όλους τους κύριους νησιωτικούς προορισμούς, όπως της Ρόδου, της Κώ και της Κέρκυρας

- Αντίστοιχα χαμηλούς δείκτες κορεσμού σε σύγκριση και με τους σημαντικότερους τουριστικούς προορισμούς της Νότιας Ευρώπης, όπως οι Βαlearίδες Νήσοι της Ισπανίας
- Αντίστοιχα χαμηλότερους δείκτες κορεσμού για τους επί μέρους νομούς του νησιού, ακόμη και για το πιο ανεπτυγμένο τουριστικά Ηράκλειο, το οποίο λόγω αναλογικά μεγαλύτερου μεγέθους πληθυσμού και έκτασης εμφανίζει, σε ορισμένες περιπτώσεις, ακόμη χαμηλότερους δείκτες κορεσμού
- Οι δείκτες αυτοί είναι ακόμη περισσότερο ευνοϊκοί, αν ληφθεί υπόψη η κινητικότητα των τουριστών, με το 55% να διανύει κατά μέσο όρο 500 χιλιόμετρα, κατά την παραμονή του στην Κρήτη
- Μίγμα Εθνικοτήτων τουριστών εξισορροπημένο ως προς το μίγμα Εθνικοτήτων που επισκέπτονται την Ελλάδα
- Δείκτης ποιότητας ξενοδοχειακής υποδομής εξισορροπημένο ως προς το μίγμα της Ελλάδας, και σημαντικά υψηλότερο στους Νομούς Ηρακλείου και Λασιθίου, όπου βρίσκεται και η μεγαλύτερη συγκέντρωση πολυτελών ξενοδοχείων της χώρας

- Μίγμα κατηγοριών ξενοδοχείων, συμπεριλαμβανομένων των ενοικιαζόμενων δωματίων, το οποίο αντιστοιχεί με το μίγμα κοινωνικοοικονομικής διαστρωμάτωσης των πληθυσμών των ανεπτυγμένων χωρών, από όπου προέρχεται η συντριπτική πλειοψηφία των τουριστών

Αδύνατα Σημεία:

- Û Πολύ μεγάλη συγκέντρωση τουριστικής δραστηριότητας, περίπου τα 4/5 του συνόλου, στο Βόρειο τμήμα του νησιού, κατά μήκος του Βόρειου Οδικού Άξονα
- Û Αντίστοιχα μεγάλη συγκέντρωση των μεταφορικών και ξενοδοχειακών υποδομών στο Βόρειο τμήμα του νησιού
- Û Στα πλαίσια του Βόρειου Άξονα, ιδιαίτερα μεγάλη συγκέντρωση της τουριστικής δραστηριότητας, στον άξονα Ηρακλείου – Άγιου Νικολάου, στην πόλη του Ρεθύμνου με κατεύθυνση ανατολικά και δυτικά των Χανίων
- Û Ανάλογη συγκέντρωση των χρηματοδοτήσεων των οδικών δικτύων στον βόρειο Άξονα, με 56 δις δρχ. χρηματοδοτήσεις την περίοδο 1994-99 στον άξονα αυτό, 13 δις δρχ. στους κάθετους οδικούς άξονες που οδηγούν από τον Βόρειο άξονα προς την ενδοχώρα και το νότιο τμήμα του νησιού και 2.8 δις δρχ. στον νότιο Οδικό Άξονα
- Û Εποχικότητα
- Û Έντονη εξάρτηση από τουριστικά πρακτορεία του εξωτερικού
- Û Διόγκωση ιδιωτικής επενδυτικής δραστηριότητας
- Û Ανεπάρκεια τεχνικών υποδομών
- Û Δυσανάλογα μεγάλη επιβάρυνση του αεροδρομίου της πόλης του Ηρακλείου με τα ¾ του συνόλου των αεροπορικών αφίξεων τουριστών
- Û Δείκτες, π.χ. διεθνή αεροδρόμια προς πληθυσμό και έκταση, δύο και τρεις φορές δυσμενέστερους σε σχέση με τη Ρόδο
- Û Πολύ μικρός βαθμός ικανοποίησης ως προς τα σήματα και τις κατευθύνσεις στους δρόμους και τις τουριστικές πληροφορίες
- Û Έλλειψη επαρκούς περιβαλλοντικής φροντίδας, με ιδιαίτερη έμφαση στην παρουσία απορριμμάτων και σκουπιδιών στους κοινόχρηστους χώρους και τις παραλίες
- Û Περιορισμένη διατήρηση, σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από ότι σε άλλα σημαντικά θέρετρα της Ελλάδας και της Νότιας Ευρώπης, του παραδοσιακού αρχιτεκτονικού χαρακτήρα και του ύφους των πόλεων και της υπαίθρου ή ανάπτυξη ενός νεοπαραδοσιακού ύφους

Ευκαιρίες:

- Ο υψηλότερος ρυθμός ανάπτυξης μεταξύ των κυρίων νησιωτικών προορισμών, σε συνδυασμό με το υψηλότερο μερίδιο της Ελληνικής τουριστικής αγοράς, τοποθετούν την Κρήτη στην κατηγορία του αστεριού, σύμφωνα με τη μήτρα στρατηγικής ανάλυσης Boston Consulting Group
- Ο υψηλός ρυθμός ανόδου της Κρήτης, οφείλεται επίσης στο γεγονός ότι βρίσκεται σε διαφορετική φάση του κύκλου ζωής της ως τουριστικός προορισμός, καθώς η τουριστική της ανάπτυξη ακολούθησε τη Ρόδο κατά μία δεκαετία και την Κέρκυρα κατά δύο δεκαετίες
- Λαμβάνοντας υπόψη τα ανωτέρω, τους χαμηλούς δείκτες κορεσμού της Κρήτης και με την εκτίμηση, ύστερα από δοκιμές προσαρμογής διαφόρων μαθηματικών συναρτησιακών μορφών στα δεδομένα, αύξηση του τουρισμού των ελληνικών προορισμών, ότι ο κύκλος ζωής των ελληνικών τουριστικών προορισμών ακολουθεί από δεκαετία σε δεκαετία μία αλγοριθμική συναρτησιακή μορφή, εκτιμάται ότι ο αριθμός των τουριστών της Κρήτης θα ανέλθει στο τέλος της τρέχουσας δεκαετίας σε τάξη μεγέθους 3,5-4,5 εκατομμύρια ξένους τουρίστες. Αντίστοιχες εκτιμήσεις δίνει και η εκθετικής μορφής συνάρτηση ανά πενταετία
- Θετικό χρηματοδοτικό περιβάλλον
- Αύξηση της παρουσίας της τεχνολογίας
- Προβολή γαστρονομίας ως τουριστικού πόρου
- Σημαντικές ευκαιρίες τουριστικής ανάπτυξης των λιγότερων ανεπτυγμένων περιοχών της Ν. Κρήτης
- Δυνατότητα κατασκευής τρίτους διεθνούς αεροδρομίου το οποίο θα μπορεί να προσφέρει αποσυμφόρηση στο αεροδρόμιο του Ηρακλείου και να εξυπηρετήσει τις περιοχές της ν. Κρήτης
- Δυνατότητα επιμήκυνσης της τουριστικής περιόδου, ιδίως μέσα από εναλλακτικές μορφές τουρισμού (φυσιολατρικός – οικολογικός τουρισμός, αγροτουρισμός, κ.λ.π.)

Απειλές:

- Û Υποβάθμιση του περιβάλλοντος
- Û Τριτογενοποίηση της οικονομίας
- Û Συγκέντρωση σε αστικά κέντρα
- Û Το να μην εξελιχθούν οι μεταφορικές και ξενοδοχειακές υποδομές του νησιού με ρυθμούς που να συμβαδίζουν με τους φυσικούς ρυθμούς ανάπτυξης του τουρισμού

Τα προαναφερθέντα στοιχεία της στρατηγικής ανάλυσης της Κρήτης ως τουριστικού προορισμού προέρχονται από στοιχεία που δημοσιεύθηκαν το 2001, και ως εκ τούτου εμπίπτουν στη χρονική περίοδο 1995 – 2005, η οποία είναι η υπό εξέταση περίοδος. Το γενικό συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι τα δυνατά σημεία της Κρήτης είναι πολυάριθμα και ιδιαίτερος σημαντικά ως προς τη διατήρηση, διεύρυνση και αξιοποίηση του τουρισμού του νησιού. Το σημαντικότερο πρόβλημα διαφαίνεται πως είναι η υποβάθμιση του περιβάλλοντος λόγω της τουριστικής ανάπτυξης. Ακόμη, οι προοπτικές ανάπτυξης/ διατήρησης του ρυθμού ανάπτυξης είναι ευοίωνες μέχρι και το καλοκαίρι του 2008, όμως η διεθνής κρίση που έχει ξεσπάσει και οδηγεί σε παγκόσμια ύφεση της οικονομίας είναι άγνωστο σε τι βαθμό θα επηρεάσει το εισόδημα των τουριστών και τους ρυθμούς ανάπτυξης της οικονομίας (τοπικής και μη). Το σημαντικότερο εργαλείο σε κάθε περίπτωση, πάντως, είναι ο στρατηγικός σχεδιασμός έτσι ώστε να αξιοποιηθούν οι δυνατότητες του νησιού αλλά και να προστατευθεί το ίδιο το νησί, το περιβάλλον του, οι κάτοικοί του και ο χαρακτήρας του. Η συστηματική προστασία και διαχείριση του περιβάλλοντος, με τη διατήρηση καθαρών ακτών και χώρων και τη διαφύλαξη του φυσικού τοπίου αποτελούν σημεία – κλειδιά στο σχεδιασμό αποτελεσματικών στρατηγικών.

4.2. ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΜΑΡΚΕΤΙΝΓΚ & ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Τα ξενοδοχειακά καταλύματα στην Κρήτη απευθύνονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες τουριστών, στους ημεδαπούς τουρίστες και στους αλλοδαπούς τουρίστες. Όσον αφορά στους ημεδαπούς τουρίστες, δηλαδή την εγχώρια αγορά, το σημαντικότερο ρόλο στην προσέλκυσή τους αποτελεί η φήμη που έχουν αποκτήσει και η οποία μεταδίδεται από στόμα σε στόμα μεταξύ συγγενών, φίλων και γνωστών. Οι Έλληνες τουρίστες της Κρήτης, και γενικώς της Ελλάδας, συχνά διαμαρτύρονται ότι οι τουριστικές επιχειρήσεις αντιμετωπίζουν περισσότερο ποιοτικά τους ξένους τουρίστες. Συνεπώς, οι τουριστικές μονάδες θα πρέπει να προσφέρουν ίδια μεταχείριση και εξίσου ποιοτικές υπηρεσίες είτε πρόκειται για έλληνες τουρίστες είτε για ξένους. Πέρα από τις προσωπικές εντυπώσεις που αποκομίζει ο επισκέπτης και τις οποίες διαδίδει εν συνεχεία κατά τις κοινωνικές συναναστροφές του, οι έλληνες ταξιδιώτες ακολουθούν και τις προτάσεις των ταξιδιωτικών γραφείων. Συνεπώς, οι δημόσιες σχέσεις με τα τουριστικά γραφεία είναι ένα κλειδί προώθησης του τουριστικού προϊόντος. Βεβαίως, η διάδοση της ευρυζωνικότητας τα τελευταία χρόνια και στην ελληνική κοινωνία, έχει εξοικειώσει αρκετά τους έλληνες με τη χρήση του και την αναζήτηση πληροφοριών μέσω αυτού. Οι ξενοδοχειακές μονάδες, διαθέτοντας ιστοσελίδες όπου περιγράφουν και προωθούν το τουριστικό προϊόν τους, έχουν την ευκαιρία να έρθουν σε άμεση επαφή με τους υποψήφιους επισκέπτες και να τους προσελκύσουν.

Το Internet, συνεπώς, αποτελεί ένα σύγχρονο και ολοένα και περισσότερο αποτελεσματικό εργαλείο στο τουριστικό marketing plan. Η θετική συσχέτιση μεταξύ διαφήμισης στο διαδίκτυο και επιδόσεων των ξενοδοχειακών μονάδων έχει αποδειχθεί (Eurobank – EFG: 2008). Το Internet είναι ένα εργαλείο αναζήτησης και μετάδοσης πληροφοριών άμεσο, εύχρηστο και με πολύ πλούσιο περιεχόμενο. Εξυπηρετεί τόσο την προώθηση του τουριστικού προϊόντος μέσω των tour operators, όμως παρέχει και τη δυνατότητα στις ξενοδοχειακές επιχειρήσεις να δημιουργούν, με δικά τους έξοδα, τις προσωπικές τους ιστοσελίδες όπου περιγράφουν τις υπηρεσίες που παρέχουν και να έχουν άμεση επαφή με τον δυνητικό πελάτη. Οι ξενοδοχειακές επιχειρήσεις μπορούν επίσης να συμμετέχουν σε ελεύθερους διαδικτυακούς τόπους – μηχανές αναζήτησης.

Παραδείγματος χάριν, μπορούν να συμμετέχουν στη μηχανή αναζήτησης του Google και να εμφανίζονται στα αποτελέσματα αναζήτησης με σχετικές λέξεις κλειδιά.

Όσον αφορά στους αλλοδαπούς τουρίστες, αυτοί αποτελούν το μεγαλύτερο τμήμα των τουριστών που εισρέουν στην Κρήτη. Όσα αναφέρθηκαν στην προηγούμενη παράγραφο για το Internet ισχύουν, εκτός από την περίπτωση των Ελλήνων, πολύ περισσότερο και στην περίπτωση των αλλοδαπών, οι οποίοι χρησιμοποιούν το Internet σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από ότι οι Έλληνες. Υπάρχουν αρκετοί δυνητικοί τουρίστες οι οποίοι αναζητούν πληροφορίες και οργανώνουν το ταξίδι τους μόνοι τους, χωρίς τη διαμεσολάβηση τουριστικών πρακτόρων, όμως, το μεγαλύτερο τμήμα των αλλοδαπών τουριστών επισκέπτεται την Κρήτη μέσω της διαμεσολάβησης των tour operators.

Σε αυτό το σημείο δίνεται ο ορισμός των tour operators: “Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού (Π.Ο.Τ.), οι tour operators είναι «μια επιχείρηση υπηρεσιών η οποία προετοιμάζει, πριν εκδηλωθεί η ζήτηση, τα ταξίδια και την παραμονή των τουριστών, οργανώνοντας τα μεταφορικά μέσα, πραγματοποιώντας τις κρατήσεις στα διάφορα καταλύματα και φροντίζοντας για όλες τις άλλες υπηρεσίες που απαιτούνται στον τουριστικό προορισμό (εκδρομές, αναψυχή). Αυτή η επιχείρηση προσφέρει μια σειρά υπηρεσιών (πακέτο) προορισμένων να πωληθούν ως ένα σύνολο, είτε άμεσα από τα ίδια της τα ταξιδιωτικά πρακτορεία, είτε έμμεσα με τη μεσολάβηση ανεξάρτητων ταξιδιωτικών πρακτορειών, σε ομάδες ή μεμονωμένα άτομα σε μια προκαθορισμένη τιμή και με ημερομηνίες αναχώρησης και επιστροφής καθορισμένες εκ των προτέρων. Οι tour operators είναι λοιπόν επιχειρήσεις παραγωγής και διάθεσης των προϊόντων της τουριστικής βιομηχανίας. Λειτουργούν μεταξύ των παραγωγών τουριστικών υπηρεσιών και των τελικών καταναλωτών σαν κρίκος στην αλυσίδα διάθεσης του τουριστικού προϊόντος» (Βαρβαρέσος Σ. Σωτηριάδης Μ. : 2004).

Η εξάρτηση της Κρήτης από τους tour operators είναι πολύ μεγάλη και αυτή η εξάρτηση δεν κρίνεται τόσο θετική. Βεβαίως, η ύπαρξη των tour operators ήταν εκείνος ο καταλυτικός παράγοντας που από το 1995 μέχρι και σήμερα έχει ωθήσει την τουριστική ανάπτυξη της Κρήτης στα επίπεδα που όλοι γνωρίζουμε. Την προηγούμενη δεκαετία, η ύπαρξη του Internet δεν ήταν σε καμία περίπτωση διαδεδομένη όπως είναι σήμερα και

ακόμη και αν οι μεγάλες ξενοδοχειακές επιχειρήσεις χρησιμοποιούσαν το Internet για την προβολή τους, οι μικρομεσαίες τουριστικές επιχειρήσεις δεν είχαν τη γνώση και/ ή την εξοικείωση να το χρησιμοποιήσουν. Συνεπώς, οι tour operators με δεδομένο το δίκτυο πελατών και την πρόσβαση σε χώρες όπως το Ηνωμένο Βασίλειο και η Γερμανία, αποτελούσαν το δίκτυο διανομής και προβολής του τουριστικού προϊόντος της Κρήτης. Η συμβολή τους στην άνοδο του τουρισμού στην Κρήτη υπήρξε αναμφισβήτητη. Από εδώ και στο εξής, όμως, η διατήρηση καλών σχέσεων (δημόσιες σχέσεις) των ξενοδοχειακών επιχειρήσεων και των κρατικών φορέων τουρισμού με τους tour operators έτσι ώστε να προωθούν και πακέτα τα οποία αναφέρονται σε εναλλακτικές μορφές τουρισμού είναι επιβεβλημένη. Βεβαίως, οι tour operators αποτελούν σύνδεση με σημαντικές αγορές του εξωτερικού, ωστόσο η εξάρτηση του τουριστικού προϊόντος της Κρήτης από τους tour operators κρίνεται ως υπερβολική. Η αξιοποίησή τους έτσι ώστε να υποστηρίξουν τις προσπάθειες της Κρήτης στον τομέα των εναλλακτικών μορφών τουρισμού αποτελεί βασική προοπτική. Η συμβολή τους στην προσέλκυση τουριστών κατά τη διάρκεια της χαμηλής τουριστικής περιόδου μπορεί να αποδειχθεί σημαντική. Εάν παρασχεθούν κίνητρα, οι tour operators θα αυξήσουν τον αριθμό charters που φτάνουν στην Κρήτη κατά τη διάρκεια της χαμηλής τουριστικής περιόδου.

Πέρα από τις δραστηριότητες μάρκετινγκ τις οποίες πράττουν οι τουριστικές επιχειρήσεις, είναι σημαντικό να υπάρχει προώθηση των τουριστικών προϊόντων με σύγχρονες μεθόδους μάρκετινγκ από κρατικούς φορείς, επίσης. Η βελτίωση της έντυπης ή άλλων μορφών παρουσίασης και περιγραφής των αρχαιολογικών χώρων του νησιού, ώστε ο επισκέπτης να έχει εύκολη πρόσβαση και πιο ολοκληρωμένη εικόνα της ιστορίας του νησιού, είναι μία σημαντική κίνηση. Άλλες ενέργειες είναι η βελτίωση του προσφερόμενου τουριστικού προϊόντος συνολικά, η περιβαλλοντική διαχείριση, η ορθολογική διαχείριση των ακτών, η οργάνωση μικρού αριθμού υψηλής ποιότητας και διεθνούς εμβέλειας καλλιτεχνικών, αθλητικών και πολιτισμικών εκδηλώσεων σε όλη τη διάρκεια του έτους, η αύξηση των επενδύσεων στην εκπαίδευση των εργαζομένων στον τομέα του τουρισμού αλλά και η ενημέρωση των πολιτών για τα άμεσα και έμμεσα αποτελέσματα της ανάπτυξης του τομέα του τουρισμού (Σώπαση : 2007). Είναι ευρέως αποδεκτό, πάντως, ότι η ψηφιακή τεχνολογία διευκολύνει την άμεση επαφή των επισκεπτών με τις ξενοδοχειακές επιχειρήσεις, μειώνοντας το βαθμό εξάρτησης από τους tour operators, με τους οποίους,

βεβαίως, οι δημόσιες σχέσεις είναι επιβεβλημένες έτσι ώστε να διασφαλίζεται η επιτυχής και ολοκληρωμένη προβολή του τουριστικού προϊόντος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟΥ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΟΣ

5.1. ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Ίσως ο βασικότερος λόγος ο οποίος αποτέλεσε την απαρχή της οργανωμένης συζήτησης και εφαρμογής πλάνων που επικεντρώνονται στις εναλλακτικές μορφές τουρισμού είναι η υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος λόγω της ραγδαίας και ανεξέλεγκτης ανόδου του μαζικού τουρισμού στην Κρήτη, αλλά και στις υπόλοιπες περιφέρειες της Ελλάδας με έντονη τουριστική κίνηση, όπως είναι η Κέρκυρα, η Χαλκιδική, η Ρόδος, κ.τ.λ. Παρά το γεγονός ότι την δεκαετία του 1990 σημειώθηκε η έντονη αύξηση του εισερχόμενου τουρισμού στην Κρήτη, πολύ γρήγορα ήρθε στο επίκεντρο το ζήτημα της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος το οποίο απειλούταν, και συνεχίζει να απειλείται, από το μαζικό τουρισμό.

Μιλώντας γενικά, τις πρώτες δεκαετίες σημαντικής τουριστικής ανάπτυξης στην Ελλάδα, κανείς δεν μπορούσε και/ ή δεν ήθελε να διακρίνει τα προβλήματα που θα έφερνε μαζί του ο μαζικός τουρισμός. Το συνάλλαγμα των ξένων τουριστών που στήριζε τις τοπικές οικονομίες των τουριστικών περιοχών οδήγησε στο δυσάρεστο φαινόμενο της δημιουργίας τόπων δύο ταχυτήτων, καθιστώντας πλέον τα προβλήματα για το φυσικό περιβάλλον και την κοινωνία φανερά. Οι τόποι δύο ταχυτήτων είναι περιοχές που το καλοκαίρι δεκαπλασιάζουν τον πληθυσμό τους λόγω τουρισμού και το χειμώνα ερημώνουν. Η οικοπεδοποίηση και η ρύπανση χαρακτηρίζει τις περιοχές αυτές. Το κοινωνικό, φυσικό και δομημένο περιβάλλον υποβαθμίζεται σταδιακά και σε πολλές περιπτώσεις η κατάσταση δείχνει να είναι μη αναστρέψιμη. Μία από τις περιφέρειες που

αντιμετωπίζουν ίσως μη αναστρέψιμο πρόβλημα είναι και η περιφέρεια της Κρήτης, όπου η τουριστική ανάπτυξη έχει φτάσει σε οριακό σημείο. Όμως, όπου καταστρέφεται το τουριστικό περιβάλλον καταρρέει και η τουριστική βιομηχανία.

Το πρότυπο του μαζικού τουρισμού έχει επιφέρει σημαντικές αλλοιώσεις στη φυσιογνωμία της Κρήτης. Το πρόβλημα εστιάζεται στις ακτές, αφού εκεί συγκεντρώνεται το 90% των τουριστικών επενδύσεων. Στις ακτές συγκεντρώνονται, επίσης, και γεωργικές αλλά και βιομηχανικές δραστηριότητες, καθώς επίσης και μεγάλο μέρος του πληθυσμού του νησιού. «Η θαλάσσια ρύπανση, η υπερκατανάλωση νερού και ενέργειας, η υποβάθμιση των βιότοπων και η καταστροφή των πολιτιστικών και αισθητικών χαρακτηριστικών των παράκτιων περιοχών είναι τα άμεσα και ορατά αποτελέσματα» της υποβάθμισης του φυσικού περιβάλλοντος λόγω του μαζικού τουρισμού, όπως δηλώνει η κ. Ελένη Σβορώνου, υπεύθυνη προγραμμάτων οικοτουρισμού στο WWF. Για να αποφευχθεί η περιβαλλοντική υποβάθμιση μίας περιοχής πρέπει τώρα από όλα να προσδιοριστεί η φέρουσα ικανότητα, δηλαδή ο μέγιστος αριθμός ατόμων που μπορεί να «σηκώσει» το οικοσύστημα της κάθε περιοχής. Κατά κάποιους η φέρουσα ικανότητα ισούται με αριθμό τουριστών ίσο με τον αριθμό των κατοίκων, εάν η περιοχή είναι περιορισμένης γεωγραφικής έκτασης, και ακόμη λιγότερο αριθμό τουριστών, ενώ άλλοι υποστηρίζουν ότι η φέρουσα ικανότητα δύναται να είναι αριθμός τουριστών τέσσερις φορές μεγαλύτερος από τον ντόπιο τουρισμό, σε συνάρτηση πάντα και με τα γεωγραφική έκταση της περιοχής και τα λοιπά γεωμορφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά της. «Άλλωστε, τα Δωδεκάνησα και η Κρήτη παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη τουριστική ανάπτυξη αλλά ταυτόχρονα και τα μεγαλύτερα περιβαλλοντικά προβλήματα» αναφέρει η κ. Μαρία Κούση, καθηγήτρια Κοινωνιολογίας και Ανάπτυξης του περιβάλλοντος στο πανεπιστήμιο Κρήτης. Για την ακρίβεια, σε συγκεκριμένες περιοχές στα βόρεια παράλια της Κρήτης, όπως είναι η Χερσόνησος, τα Μάλια, κ.α.) οι αρνητικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις του τουρισμού βρίσκονται σε οριακό σημείο και η Κρήτη «θα πρέπει να επικεντρωθεί όχι μόνο στην ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών τουρισμού αλλά και στην αναβάθμιση των ήδη τουριστικά κορεσμένων περιοχών». Παρά το ότι τα τελευταία χρόνια υπάρχει μία αυξητική τάση της παρουσίας των εναλλακτικών μορφών τουρισμού, εντούτοις, ο μαζικός τουρισμός εξακολουθεί να αποτελεί το σημαντικότερο είδος τουρισμού που υπάρχει στην Ελλάδα. Είναι γεγονός, πάντως, ότι η Ελλάδα, εν γένει, έχει μεγάλη απόσταση μπροστά

της για να διανύσει, ειδικά, μάλιστα, αν ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι υπάρχουν χώρες του εξωτερικού, όπως είναι η Ιταλία, η Αυστρία η Βιέννη, κ.α., οι οποίες ήδη προσφέρουν εναλλακτικές τουριστικές προτάσεις οι οποίες είναι *πέντε αστέρων*... (Παναγιώτα Μπίτσικα - Μάχη Τράτσα: 2001).

Βεβαίως, το φυσικό περιβάλλον πλήττεται και από ένα ακόμη ζήτημα, αυτό της μεταβολής του κλίματος, των οριακά λιγότερων βροχοπτώσεων στο νησί της Κρήτης, αλλά, κυρίως της αλόγιστης κατανάλωσης νερού. Ο Γ. Τσακίρης, ο επιστημονικός υπεύθυνος του προγράμματος PRODIM, δηλώνει «Στην ανατολική Κρήτη, εκτός από τις προβλέψεις για μικρότερη διαθεσιμότητα του νερού, το πραγματικό πρόβλημα εντοπίζεται στην αύξηση της κατανάλωσης. Π.χ., μελέτη του 1997 προέβλεπε ότι οι τουριστικές κλίνες στη βόρεια παραλιακή Ζώνη του Ηρακλείου για το 2008 θα έφταναν τις 65.000, ο πραγματικός αριθμός, όμως, ξεπερνά τις 160.000. Αυτή η εκρηκτική τουριστική ανάπτυξη οδηγεί το «σύστημα» εκτός ελέγχου. Είναι αξιοπερίεργο το ότι και άλλες περιοχές της Κρήτης «ζήλεψαν» την ανάπτυξη της Χερσονήσου και των Μαλλίων και επεξεργάζονται σχέδια για θηριώδη τουριστική ανάπτυξη. Τα σημάδια ερημοποίησης, όμως, παρουσιάζονται όλο και πιο έντονα κάθε χρόνο». Ο καθηγητής Εδαφολογίας του Γεωπονικού Πανεπιστημίου Αθηνών, κ. Κ. Κοσμάς δηλώνει ότι, από χαρτογράφηση που έγινε σε προεπιλεγμένες περιοχές της Κρήτης (από τον Άγιο Νικόλαο ως την Κίσαμο), προέκυψε ότι 33% (δηλαδή, περίπου ένα εκατομμύριο στρέμματα) έχουν εδάφη με βάθος που κυμαίνεται από 0 ως 30 εκατοστά. Συνεχίζει λέγοντας το εξής: «Δεδομένου ότι το κλίμα της Κρήτης χαρακτηρίζεται κυρίως ως ημίξηρο, οι περιοχές αυτές χαρακτηρίζονται κρίσιμες για την ερημοποίηση της γης. Το 50% περίπου του νησιού βρίσκεται σε υψηλό κίνδυνο ερημοποίησης (Τρατσά : 2008).

Η υπεράντληση, από νόμιμες γεωτρήσεις που έχουν αυξηθεί σε μεγάλο βαθμό τα τελευταία χρόνια αποτελούν, ωστόσο, τον άμεσο και ορατό κίνδυνο και, όχι τόσο η αλλαγή εν γένει του κλίματος. Η λανθασμένη διαχείριση και η άσκοπη σπατάλη των υδάτινων πόρων του νησιού μόνο σε κοινωνικό, οικονομικό και, συνακολούθως, τουριστικό μαρασμό μπορεί να οδηγήσει εάν δεν ληφθούν μέτρα ελέγχου.

5.2.ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ

Το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν της Ελλάδας (ΑΕΠ) την περίοδο 1005-2003 παρουσίασε αύξηση κατά 94%. Ωστόσο, το αντίστοιχο ποσοστό του ΑΕΠ στην περιφέρεια της Κρήτης ήταν 102%, ποσοστό αρκετά εντυπωσιακό. Ο λόγος της ραγδαίας ανόδου του ποσοστού του ΑΕΠ της κρητικής οικονομίας δημιουργήθηκε αφενός λόγω της υψηλής τουριστικής ανάπτυξης, αλλά ταυτοχρόνως υπήρχε και το στοιχείο της ανεργίας. Οι μεγαλύτερες αυξήσεις του ΑΕΠ σημειώθηκαν στο νομό Ρεθύμνης (119%), το Λασιθί (111%), τα Χανιά (103%) και το Ηράκλειο (95%). Αυτά τα στοιχεία αποτελούν συμπεράσματα μελέτης για τις δυνατότητες και τις προοπτικές των νομών της Κρήτης, η οποία εκπονήθηκε από το Τμήμα Οικονομίας και Διοίκησης του Μεσογειακού Αγροτικού Ινστιτούτου Χανίων (ΜΑΙΧ) και από το εργαστήριο Συστημάτων Χρηματοοικονομικής Διοίκησης του πολυτεχνείου Κρήτης. Όσον αφορά στην παράμετρο του εισοδήματος των κατοίκων της Κρήτης, διαπιστώθηκαν ανοδικές τάσεις από το 1995 ως το 2004 (στοιχεία της all media Publications) σε όλους τους νομούς της Κρήτης, με εξαίρεση μία μείωση μικρού μεγέθους που παρατηρήθηκε το 2000, εκτός του νομού Ηρακλείου. Ακόμη, σύμφωνα με στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας Ελλάδος (ΕΣΥΕ), μεταξύ 1999-2005 η ανεργία στην Κρήτη κυμάνθηκε από 8,7% (2002) έως 7,1% (2005) (Γιάννης Λυβιάκης : 2006).

Η ανεργία που αντιμετωπίζουν οι κάτοικοι της Κρήτης έρχεται φαινομενικά σε αντίθεση με τη γενικότερη οικονομική εικόνα του νησιού, η οποία σηματοδοτείται από την αξιοσημείωτη άνοδο των επιπέδων τουρισμού. Ακριβώς αυτό το γεγονός, όμως, είναι που προκαλεί τα προβλήματα της ανεργίας. Ο μαζικός τουρισμός που λαμβάνει χώρα στην Κρήτη και τα θέρετρα της εντοπίζονται κατά βάση κατά τη διάρκεια των θερινών μηνών. Ως εκ τούτου, το υπόλοιπο έτος, και ειδικά οι χειμερινοί μήνες χαρακτηρίζονται από τουριστική αδράνεια, με αποτέλεσμα την πρόκληση εποχικής ανεργίας. Οι εργαζόμενοι στις τουριστικές επιχειρήσεις και οι ιδιοκτήτες τουριστικών επιχειρήσεων, ειδικά οι μικρομεσαίοι, πλήττονται οικονομικά κατά τη διάρκεια της λεγόμενης low season, της περιόδου χαμηλής τουριστικής δραστηριότητας. Ακόμη, το γεγονός ότι ο τουρισμός επικεντρώνεται στα παραθαλάσσια μέρη του νησιού έχει ως αποτέλεσμα την «απομόνωση» της ενδοχώρας σε οικονομικό επίπεδο. Αυτές οι περιοχές της Κρήτης είναι απομακρυσμένες από τα τουριστικά ή/ και οικονομικά κέντρα του νησιού, με ό, τι

συνεπάγεται αυτό το γεγονός, και ασχολούνται κατά βάση με τη γεωργία. Η γεωργία αποτελεί βασικό κομμάτι της τοπικής οικονομίας, όμως δεν μπορεί να συγκριθεί με τις οικονομικές απολαβές που δημιουργεί η αξιοποίηση του τουρισμού στο νησί. Μία αποτελεσματική λύση στο πρόβλημα της ανεργίας αλλά και στην οικονομική ενίσχυση των διάφορων περιοχών της Κρήτης, των απομακρυσμένων από τα τουριστικά θέρετρα, είναι η ανάπτυξη και η προώθηση των εναλλακτικών μορφών τουρισμού, όπως είναι ο αγροτουρισμός ο οποίος μπορεί να ενισχύσει την τουριστική δραστηριότητα μέσω της επιμήκυνσης της τουριστικής περιόδου αλλά και να οδηγήσει σε οικονομική αναζωπύρωση όσων το δυνατόν περισσότερων περιοχών της Κρήτης.

5.3. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Η Κρήτη χαρακτηρίζεται από τον τριτογενή τομέα δραστηριότητας, τις υπηρεσίες, και, για την ακρίβεια, από τον τουρισμό. Ο τουρισμός, μαζί με τη γεωργία που αποτελεί τον πρωτογενή τομέα οικονομικής δραστηριότητας, στηρίζουν την τοπική οικονομία και την τοπική κοινωνία.

Όσον αφορά την εξέλιξη των οικονομικών στοιχείων που σχετίζονται με τη συμβολή του τουρισμού, υπάρχουν τα ακόλουθα οικονομικά στοιχεία τα οποία εξετάζουν την πενταετία 1997 – 2001, η οποία βρίσκεται στη μέση της υπό εξέταση περιόδου της παρούσας εργασίας. Σύμφωνα², λοιπόν, με την πηγή: <http://www.inaep.org/arthra/4anaptyksiperifereias.htm>, το Ακαθάριστο Περιφερειακό Προϊόν (ΑΠΠ) σημείωσε σημαντική αύξηση φτάνοντας το 2001 στα 5.226 εκ. ευρώ, ποσό το οποίο αντιστοιχεί στο 5,3% του ΑΕΠ. Το πραγματικό κατά κεφαλήν ΑΠΠ της περιφέρειας της Κρήτης υπολογίζεται σε 8.693 ευρώ το 2001, ποσό το οποίο βρίσκεται 3% χαμηλότερα από το αντίστοιχο μέγεθος της χώρας. Ακόμη, το 2002 η ανεργία ήταν 7,7%, κατά περίπου δύο ποσοστιαίες μονάδες χαμηλότερη από το αντίστοιχο ποσοστό ανεργίας της χώρας. Οι νομοί Ηρακλείου και Χανίων είχαν τη μεγαλύτερη συμμετοχή στο κρητικό ΑΠΠ. Τα μέσα μερίδιά τους κατά την πενταετία 1997-2001 εκτιμώνται σε 46,8% και 24,9% αντιστοίχως. Η κατανομή της οικονομικής δραστηριότητας ανά τομέα στην Κρήτη διαφοροποιείται σε σημαντικό βαθμό σε σχέση με

το σύνολο της χώρας. Δηλαδή, ο αγροτικός τομέας είναι σε μεγάλο βαθμό ανεπτυγμένος και επικεντρώνεται στις καλλιέργειες ελιών, κηπευτικών και εσπεριδοειδών. Κατά τα έτη 1994-1998 το μέσο μερίδιο του αγροτικού τομέα στο ΑΠΠ ήταν 16% σε σχέση με το αντίστοιχο 9,4% της χώρας. Υψηλότερη ήταν κατά την περίοδο αυτή και η συμμετοχή του τριτογενούς τομέα στο ΑΠΠ, 72,4% σε σχέση με το 68,8% της υπόλοιπης χώρας. Η συμβολή του τουρισμού στην οικονομία της Κρήτης είναι ιδιαίτερα μεγάλη. Περίπου το 15% του ΑΠΠ υπολογίζεται ότι οφείλεται σε δραστηριότητες του τριτογενούς τομέα. Ο τομέας της βιομηχανίας της Κρήτης, ωστόσο, υστερεί σε σχέση με την κατάσταση που επικρατεί στην ελληνική περιφέρεια συνολικά. Είναι ευκόλως εννοούμενο ότι ο τομέας επιχειρήσεων ο οποίος είναι περισσότερο ανεπτυγμένος είναι ο τουριστικός. Η ανάλυση των ισολογισμών των τουριστικών επιχειρήσεων της πενταετίας 1997-2001 δείχνει ότι τα συνολικά κεφάλαια των τουριστικών επιχειρήσεων διευρύνθηκαν σε 2,0 δις ευρώ το 2002 από 1,3 δις ευρώ που ήταν το 1998. Αυτή η αύξηση οφείλεται πρωτίστως σε ποσοστό 78,8% στην άνοδο των καθαρών παγίων, που σημαίνει την επέκταση και/ ή απόκτηση ξενοδοχειακών μονάδων και λοιπών εκτάσεων ή εξοπλισμού που αποτελούν ιδιοκτησία της επιχείρησης με σκοπό τη μακροχρόνια εκμετάλλευσή τους από την εκάστοτε τουριστική επιχείρηση. Η χρηματοδότηση, λοιπόν, των παγίων έγινε κατά 55,8% μέσω εισροών ιδίων κεφαλαίων. Οι συνολικές πωλήσεις αυξήθηκαν με μέσο ετήσιο ρυθμό μεταβολής 6,2% εκείνη την περίοδο, την ίδια στιγμή που ο αντίστοιχος ρυθμός ανόδου των μικτών κερδών ήταν υψηλότερος κατά 10,3%. Το 2002, οι πωλήσεις ήταν 662 εκ. ευρώ και τα μικτά κέρδη 162 εκ. ευρώ. Τα χρηματοοικονομικά έξοδα ήταν ελαφρώς πτωτικά, το 1998 ήταν 40 εκ. και το 2002 ήταν 36 εκ. ευρώ, λόγω της μείωσης των επιτοκίων που είχε συντελεστεί εκείνη την περίοδο. Σημαντικές ετήσιες αυξομειώσεις παρουσίασε τα ΚΠΦ των επιχειρήσεων. Τα υψηλότερα κέρδη σημειώθηκαν το 2001, ήταν 36 εκ. ευρώ, ενώ το 2002 μειώθηκαν στα 25 εκ. ευρώ. Η αποδοτικότητα των ιδίων κεφαλαίων ήταν μικρή σε όλη τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου. Το περιθώριο κέρδους κυμάνθηκε κατά μέσο όρο στο 25%, ενώ το περιθώριο καθαρού κέρδους ήταν πολύ χαμηλό. Ο δείκτης ξένων προς ίδια κεφάλαια και η γενική ρευστότητα παρέμειναν στα ίδια επίπεδα. Τα ανωτέρω οικονομικά στοιχεία είναι ενδεικτικά του κύκλου εργασιών και των δυνατοτήτων κερδοφορίας των τουριστικών επιχειρήσεων και για αυτόν τον λόγο παρατέθηκαν (Παράρτημα1).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ

6.1. ΒΙΩΣΙΜΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ: ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ/ ΣΤΟΧΟΙ

Η έννοια του βιώσιμου τουρισμού στην Κρήτη, είτε ως αυτόνομη ενότητα είτε αλληλένδετα με τις άλλες ενότητες αυτής της εργασίας, προκύπτει ότι είναι ο ακρογωνιαίος λίθος για την «επιβίωση» του νησιού. Ο μαζικός τουρισμός συμβάλλει δυναμικά στη διαμόρφωση της τοπικής οικονομίας αλλά, από την άλλη πλευρά, έχει προκαλέσει και έχει εντείνει προβλήματα που σχετίζονται με το φυσικό περιβάλλον και την κοινωνία και υποσκάπτει μελλοντικά την (τουριστική) εικόνα του νησιού. Ο μαζικός τουρισμός επιβαρύνοντας το φυσικό περιβάλλον, προκαλώντας μόλυνση και κορεσμό των παραλιακών περιοχών, οδηγεί σε ενεργειακά προβλήματα, προβλήματα ύδρευσης, άναρχης οικοδόμησης, καταστροφή φυσικών εκτάσεων, υποβάθμιση περιοχών με πλούσια φυσική ομορφιά, εποχική ανεργία λόγω της έντονης εποχικότητάς του (του μαζικού τουρισμού), αλλοίωση των παραδοσιακών χαρακτηριστικών του νησιού και του πολιτισμού του. Το οξύμωρο είναι ότι εάν το περιβάλλον υπόκειται σε εκτενείς εξωτερικές επιθέσεις, η επιβίωσή του κρίνεται αμφίβολη και μαζί με το ίδιο, κρίνεται αμφίβολη και η επιβίωση του συνακόλουθου οικοσυστήματος και εντέλει του τουρισμού, ο οποίος δημιουργήθηκε λόγω της σπουδαίας φυσικής ομορφιάς και των φυσικών παροχών της φύσης στα σημεία όπου σήμερα έχουν δημιουργηθεί τα κορεσμένα τουριστικά θέρετρα. Ωστόσο, δεν γίνεται να υποστηρίξει κανείς ότι η λύση, ως προς τη διαφύλαξη και ενίσχυση του περιβάλλοντος, βρίσκεται στην εξάλειψη του μαζικού τουρισμού, ο οποίος αποτελεί τη βασικότερη πηγή εσόδων της κρητικής οικονομίας. Η ορθή λύση έγκειται στη σωστή διαχείριση των κορεσμένων περιοχών, στη διοχέτευση των μεγάλων τουριστικών όγκων σε περιοχές λιγότερο αξιοποιημένες ως τώρα, έτσι ώστε να επιτευχθεί αποφόρτιση των προβληματικών περιοχών και να ελεγχθεί η υπάρχουσα μόλυνση του περιβάλλοντος που έχει αναπτυχθεί.

Οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού αποτελούν το βασικότερο όπλο του βιώσιμου τουρισμού, της βιώσιμης ανάπτυξης του τουριστικού προϊόντος. Οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού λόγω του ήπιου και μη παρεμβατικού τους χαρακτήρα απέναντι στην φύση,

λόγω του σεβασμού τους απέναντι στην υπάρχουσα δόμηση και η στενή συνεργασία και η αλληλεπίδρασή τους σε ποσοτικό αλλά και σε ποιοτικό επίπεδο με τα στοιχεία της φύσης, τα οποία αξιοποιούνται μη παρεμβατικά για την ψυχαγωγία, τη γνώση και την εξερεύνηση των τουριστών, αποτελούν τους βασικούς παράγοντες οι οποίοι μπορούν να λειτουργήσουν ως αντιστάθμισμα στις επιδράσεις του μαζικού τουρισμού. Ακόμη, η βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη μέσα από την εφαρμογή εναλλακτικών μορφών τουρισμού έχει τη δυνατότητα να ενισχύσει τις κατά τόπους οικονομίες εντός της περιφέρειας της Κρήτης, να επιμηκύνει την τουριστική περίοδο, δίνοντας εργασία και επιμηκύνοντας το χρόνο εργασίας των υπαλλήλων και των επιχειρηματιών τουριστικών επιχειρήσεων, και ειδικότερα των μικρομεσαίων οι οποίοι διοικούν οι ίδιοι την επιχείρησή τους και δεν αποτελούν τμήμα κάποιας μεγάλης ξενοδοχειακής επιχείρησης ή ενός ξενοδοχειακού ομίλου.

Συνεπώς, ο στρατηγικός σχεδιασμός της ανάπτυξης της περιφέρειας της Κρήτης περιλαμβάνει ως βασική ιδέα και ως άξονα δραστηριότητας την έννοια της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης, εφόσον το νησί χρειάζεται μία τουριστική ανάπτυξη η οποία θα το βοηθήσει να επιβιώσει χωρίς να απολέσει την ομορφιά του φυσικού του περιβάλλοντος, αλλά και θα το υποστηρίξει στην προσπάθεια να ενισχύσει και την τοπική κοινωνία και οικονομία. Το βασικό ζήτημα που χαρακτηρίζει τον τουρισμό στην Κρήτη είναι το γεγονός ότι συγκεντρώνεται κατά κύριο λόγο στα βόρεια παράλια του νησιού γεγονός το οποίο έχει προκαλέσει προβληματικές καταστάσεις σε σχέση με το περιβάλλον στις περιοχές αυτές.

Βεβαίως, ο μαζικός τουρισμός αυτός καθαυτός δεν έχει προκαλέσει την αρνητική επίδραση στο φυσικό περιβάλλον, αλλά η άναρχη και χωρίς σχέδιο οικοδόμηση των περιοχών που φιλοξενούν τουριστικές εγκαταστάσεις και επιχειρήσεις μαζικού τουρισμού (Σωτηριάδης : 1995). Οι ποιοτικές απαιτήσεις του μαζικού τουρισμού αλλά και οι απαιτήσεις των μεμονωμένων τουριστών έχουν αυξηθεί την ίδια στιγμή που ο ανταγωνισμός από άλλες τοποθεσίες, μακρινές ή μη, έχει αυξηθεί. Ο κρητικός τουρισμός στρέφεται με αργά αλλά σταθερά βήματα στην ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών τουρισμού έχοντας ως σκοπό την αναβάθμιση του προσφερόμενου τουριστικού προϊόντος, αλλά και την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου. Οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού βοηθούν στην ανάπτυξη της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης της Κρήτης δεδομένου ότι

είναι φιλικές απέναντι στο περιβάλλον και ήπιας μορφής (Σωπασή: 2007). Με τον όρο «βιώσιμη» τουριστική ανάπτυξη περιγράφεται ο τύπος της τουριστικής ανάπτυξης που «δραστηριοποιείται ισόποσα στην τοπική, κοινωνική, οικονομική, πολιτισμική και περιβαλλοντική δομή της κάθε τουριστικής περιοχής, διαμορφώνοντας παράλληλα όρους (υπηρεσίες, υποδομές, τεχνογνωσία) για τη συνεχή ανατροφοδότηση της»(Κοκκώσης Χ. και Τσάρτας: 2001). Οι βασικές παράμετροι της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης είναι οι εξής:

- § Ειδικός Σχεδιασμός της τουριστικής ανάπτυξης με στόχο την ισορροπία ανάμεσα στην κοινωνία, την οικονομία και το περιβάλλον.
- § Ενίσχυση όλων των μέτρων (τοπικές αναπτυξιακές πρωτοβουλίες, λειτουργικές διασυνδέσεις ανάμεσα στους διαφορετικούς κλάδους της οικονομίας, έρευνας, εκπαίδευση, μάρκετινγκ) που συμβάλλουν στις διαδικασίες ανατροφοδότησης της ανάπτυξης.
- § Ειδικό Θεσμικό πλαίσιο που θα προωθεί της διαδικασίες της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης και την τοπική συμμετοχή.
- § Προώθηση μέτρων και πολιτικών που συμβάλλουν στην προστασία και την ανάδειξη του τοπικού φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος.
- § Χρήση των ειδικών και εναλλακτικών μορφών τουρισμού ως βασικού άξονα της τοπικής τουριστικής ανάπτυξης

Πρακτικά, η τουριστική ανάπτυξη της περιφέρειας της Κρήτης έχει έως τώρα αφήσει περιοχές αναξιοποίητες, έχει να παρουσιάσει περιοχές τουριστικά πιο ώριμες και έχει οδηγήσει περιοχές σε κορεσμό λόγω του ότι έχουν υπερβεί τη φέρουσα ικανότητά τους. Η εφαρμογή της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης μέσω και της χρήσης των εναλλακτικών μορφών τουρισμού μπορεί να αποτελέσει μία αποτελεσματική λύση. Πάντως, η λήψη μέτρων είναι επιτακτική καθώς η δυσανάλογη ανάπτυξη του βόρειου και του νοτίου τμήματος του νησιού έχει οδηγήσει διάφορες περιοχές, όπως προαναφέρθηκε, σε υπέρβαση της φέρουσας ικανότητάς τους με αποτέλεσμα δυσμενείς επιπτώσεις στο φυσικό και το ανθρωπογενές περιβάλλον (Σωπασή: 2007).

6.2. ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

Η βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη, παρά το ιδιαίτερα σημαντικό περιεχόμενό της, δεν έχει γνωρίσει την έκταση που θα έπρεπε να είχε ήδη λάβει. Η πραγματικότητα δείχνει ότι οι θετικοί στόχοι και οι προτάσεις της βιώσιμης ανάπτυξης δεν έχουν αξιοποιηθεί σε αξιόλογο βαθμό. Η βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη είναι στενά συνδεδεμένη με το περιβάλλον και την αρμονική συνύπαρξή του με την τουριστική δραστηριότητα, ωστόσο οι προωθητικές ενέργειες και ο βαθμός στον οποίο θα έπρεπε να έχουν γίνει, δεν έχουν λάβει χώρα ακόμη έτσι ώστε να έχουν ορατά θετική επίδραση στο φυσικό περιβάλλον. «Η διάχυση του τουριστικού ρεύματος σε μη κορεσμένες περιοχές παραμένει περιορισμένη. Δεν παρατηρείται ουσιαστική στροφή σε εναλλακτικές μορφές τουρισμού οι οποίες θα αξιοποιούν τα συγκριτικά πλεονεκτήματα του νησιού, όπως είναι το φυσικό περιβάλλον, ο πολιτισμός, η ιστορία, η παραδοσιακή παραγωγή» (Πιταριδάκης Α. : 2008).

Ωστόσο, η μη ουσιαστική προώθηση της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης αποτελεί μία κατάσταση η οποία θα πρέπει να αλλάξει ριζικά. Απαιτείται μία εντατικοποιημένη προσπάθεια για πολύπλευρη ανάπτυξη του τουρισμού, μέσω της αλλαγής της τουριστικής φυσιογνωμίας της Κρήτης. Οι φυσικοί και οι πολιτιστικοί πόροι του νησιού επαρκούν για να εμπεδωθεί διεθνώς ότι η Κρήτη δύναται να παρέχει και άλλες μορφές τουρισμού, εκτός από ήλιο και θάλασσα. Η βελτίωση των υποδομών και η προσέγγιση των επισκεπτών αποτελούν μία καλή έναρξη της προσπάθειας προώθησης της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης. Βεβαίως, δεν γίνεται σε καμία περίπτωση να παραλειφθεί το γεγονός ότι τα βασικά πλεονεκτήματα της Κρήτης είναι τα αυτονόητα, τα οποία και προκάλεσαν την ανάπτυξη του μαζικού τουρισμού. Το ζητούμενο, ωστόσο, δεν είναι η εξάλειψη του μαζικού τουρισμού, αλλά η σωστή διαχείρισή του και η προώθηση της αντικειμενικής άποψης ότι η Κρήτη διαθέτει τα απαιτούμενα χαρακτηριστικά έτσι ώστε να υποστηρίξει και εναλλακτικές μορφές τουρισμού (Βαρβαρέσος Σ., Σωτηριάδης Μ. : 2002).

Περιοχές οι οποίες δέχονται απειλές από τον μαζικό τουρισμό (ΕΟΤ: 2003) είναι οι ακόλουθες: Ανώγεια, Χώρα Σφακίων, Ζαρός, Ρέθυμνο, Χανιά, Παλαιόχωρα, Κουρνάς, Σούγια, Σαμαριά, Φαλάσαρνα, Άγιος Νικόλαος, Σητεία, Μακρύ Γιαλός, Ιεράπετρα.

Περιοχές οι οποίες βρίσκονται σε οριακή κατάσταση είναι οι εξής: Ελαφονήσι, Πλατανιάς, Γεωργιούπολη, Πλακιάς, Αγία Γαλήνη, Μάταλα, Αγία ελαγία, Γάζι, Κοκκίνη Χάνι, Γούβες, Χερσόνησος, Μάλια, Τσούτσουρας, Λέντας, Ελούντα, Βάι. Περιοχές, ωστόσο, που έχουν περιθώρια τουριστικής ανάπτυξης είναι το Αμάρι, το Οροπέδιο Λασιθίου, η Αβδού, ο Βάμος, το οροπέδιο Ασκύφου. Είναι προφανές, όμως, ότι αριθμητικά είναι σημαντικά λιγότερες από τις περιοχές που δέχονται απειλές και που βρίσκονται σε οριακή κατάσταση. Συνεπώς, η προώθηση της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης κρίνεται ζωτικής σημασίας για την Κρήτη.

6.3. ΓΕΝΙΚΕΣ ΥΠΟΔΟΜΕΣ ΚΑΙ ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΗ ΥΠΟΔΟΜΗ

Οι βασικές παράμετροι όσον αφορά τις υποδομές σε έναν στρατηγικό σχεδιασμό βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης θα πρέπει να περιλαμβάνουν τα εξής (ΕΟΤ: 2003):

- § **Ειδικές και γενικές υποδομές:** επενδύσεις σε ειδικές υποδομές χώρων αναψυχής και αθλητισμού (μονοπάτια για πεζοπορία, για ποδηλασία, για ιππασία, ανάπτυξη μαρίνων, αθλητικών κέντρων, πισίνες, κ.λ.π.) έχοντας ως στόχο τη βελτίωση της ποιότητας ζωής των πολιτών και την προσέλκυση τουριστών υψηλού εισοδήματος.
- § **Βασικές υποδομές:** Επενδύσεις σε αεροδρόμια, ύδρευση, αποχετευτικό σύστημα, παροχή ηλεκτρικής ενέργειας (ανανεώσιμες πηγές), τηλεπικοινωνίες, και βελτιώσεις του οδικού δικτύου του νησιού.
- § **Καταλύματα:** Επένδυση σε μικρό αριθμό υψηλής ποιότητας καταλυμάτων σε επιλεγμένες περιοχές, π.χ. σε περιοχές ορεινές ή/ και λιγότερο ανεπτυγμένες όπου προωθείται και η κατασκευή χώρων αναψυχής. Δημιουργία αξιόπιστου καταλόγου που θα κατηγοριοποιεί καταλύματα διαμονής επισκεπτών (ξενοδοχεία, ενοικιαζόμενα διαμερίσματα, κ.τ.λ.).
- § **Υπηρεσίες:** Ανάπτυξη νέων τουριστικών προϊόντων υψηλής ποιότητας που στηρίζονται στην αξιοποίηση δεξιοτήτων και καινοτομικών πρακτικών που έχουν αναπτυχθεί στην περιφέρεια της Κρήτης (π.χ. ιατρικός τουρισμός, αθλητικός τουρισμός, κ.α.).

- § **Περιβάλλον:** Επίλυση της διαχείρισης του προβλήματος των στερεών απορριμμάτων και της άναρχης οικιστικής ανάπτυξης. Βελτίωση της εικόνας που παρουσιάζει το νησί στον επισκέπτη.
- § **Ενέργεια:** Η διαχείριση της ενέργειας στην Κρήτη είναι ένα ζήτημα βαρύνουσας σημασίας καθώς η κατάλληλη διαχείριση της ενέργειας θα μπορέσει να εξυπηρετήσει καλύτερα, να καταναίμει αρτιότερα τις ενεργειακές ανάγκες του νησιού, των οποίων χαρακτηριστικό είναι ότι κατά τη διάρκεια των καλοκαιριών μηνών γιγαντώνονται λόγω των μεγάλων όγκων τουρισμού που δέχονται τα τουριστικά θέρετρα του νησιού.

Σύμφωνα με το Περιφερειακό Συμβούλιο της Κρήτης (2000), λοιπόν, οι διαδικασίες ενίσχυσης της ενεργειακής υποδομής του νησιού έχουν ως ακολούθως:

- Ολοκληρωμένος ενεργειακός προγραμματισμός για την Περιφέρεια Κρήτης, η ενεργειακή πολιτική της Περιφέρειας Κρήτης διαμορφώνεται, επικαιροποιείται και αναπτύσσεται σε συνεργασία με κρατικούς φορείς ανάπτυξης, τη ΔΕΗ, και εγκρίνεται από το Περιφερειακό Συμβούλιο.
- Ύπαρξη εφεδρείας στο συμβατικό σύστημα ηλεκτροπαραγωγής με τη λειτουργία του Ατμοηλεκτρικού Σταθμού (ΑΗΣ) στον Αθρινόλακκο Λασιθίου
- Εγκατάσταση ΑΗΣ στο Ρέθυμνο
- Αεροστρόβιλοι λινοπεραμάτων, για την αποφυγή των άμεσων διακοπών ηλεκτρισμού, κυρίως κατά τους καλοκαιρινούς μήνες.
- Αναβάθμιση του ΑΗΣ λινοπεραμάτων.
- Εγκαταστάσεις αξιοποίησης ανανεώσιμων πηγών ενέργειας.
- Ορθολογική χρήση και εξοικονόμηση ενέργειας.

Η εικόνα των υποδομών το έτος 2003, σύμφωνα με τη Μελέτη Τουριστικής Ανάπτυξης της Περιφέρειας Κρήτης από τον ΕΟΤ συνοψίζονται ως εξής:

- Ø Λιμένες Σκαφών Αναψυχής: Λειτουργεί η μαρίνα Αγίου Νικολάου. Η μαρίνα στην περιοχή Γουβών του νομού Ηρακλείου παραμένει ημιτελής, έχει ενταχθεί στο Ν. 2601/98.
- Ø Συνεδριακά Κέντρα: τα τελευταία χρόνια ιδρύθηκαν και λειτουργούν με συγχρηματοδότηση επτά (7) από τα δεκαέξι (16) συνεδριακά κέντρα της Κρήτης, στο πλαίσιο αναβάθμισης και συμπλήρωσης υφιστάμενων ξενοδοχειακών μονάδων.
- Ø Γήπεδα Γκολφ: Ολοκληρώθηκε και λειτουργεί με χρηματοδότηση μέσω του Ν. 2601/98 γήπεδο 18 οπών στην περιοχή Χερσονήσου του νομού Ηρακλείου, και άλλο ένα 9 οπών στην Ελούντα.
- Ø Κέντρα Θαλασσοθεραπείας: Έχουν ιδρυθεί και λειτουργούν τρία (3) μέσω του Ν. 2601/98
- Ø Κέντρα Τουρισμού Υγείας: Ιδρύθηκε και λειτουργεί στην περιοχή της πόλης του Ηρακλείου με ιδιωτικά κεφάλαια Κέντρο Αιμοκάθαρσης.
- Ø Χιονοδρομικά Κέντρα: Δεν λειτουργεί κανένα.
- Ø Κέντρα Προπονητικού – Αθλητικού Τουρισμού: Ιδρύθηκε και λειτουργεί στην περιοχή των Γουβών με ιδιωτικά κεφάλαια.

Γενικά, ο ρόλος των υποδομών έγκειται στη συνολική αναβάθμιση του τουριστικού προϊόντος και γίνεται με γνώμονα τα επίπεδα τουριστικού προϊόντος ανά περιοχή.

Συγκεκριμένα, τα επίπεδα τουριστικού προϊόντος κρίθηκαν ανά περιοχή ως ακολούθως:

- Υψηλό επίπεδο (Αρχάνες – Ρέθυμνο)
- Πολύ Καλό (Ηράκλειο, Χανιά, Μάλια, Άγιος Νικόλαος, Ιεράπετρα, Αμάρι)
- Ικανοποιητικό (Χερσόνησος, Οροπέδιο Λασιθίου)
- Μέτριο (τα περισσότερα Δημοτικά Διαμερίσματα της ενδοχώρας)
- Χαμηλό (όλες οι περιοχές χωρίς τουρισμό)

Το επίπεδο που σημειώνεται σε κάθε περιοχή είναι ενδεικτικό της τουριστικής ανάπτυξης που ήδη υπάρχει και των περιθωρίων ανάπτυξης που υπάρχουν για το μελλοντικό σχεδιασμό υποδομών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

ΕΚΤΙΜΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΕΨΕΙΣ

7.1. ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΕΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ

Οι αναπτυξιακές κατευθύνσεις οι οποίες βρίσκουν εφαρμογή στην τουριστική ανάπτυξη της περιφέρειας της Κρήτης όσον αφορά στη μελλοντική της πορεία, συνοψίζονται ως εξής:

- Ø Ρώσοι τουρίστες
- Ø Άραβες τουρίστες
- Ø Real Estate
- Ø Αγροτουρισμός & διακοπές υγείας/ ευεξίας

Όσον αφορά στους Ρώσους τουρίστες, οι προοπτικές ανάπτυξης είναι σημαντικές. Οι Ρώσοι τουρίστες ειδικά το καλοκαίρι του 2008 κατέκλυσαν την Ελλάδα, επιλέγοντας ως επί το πλείστο, διαμονή σε υπερπολυτελείς ξενοδοχειακές εγκαταστάσεις ανά τα ελληνικά θέρετρα. Ένα από τα νησιά τα οποία δέχτηκαν μεγάλους όγκους τουριστών ήταν και η Κρήτη. Δεν είναι τυχαίο που πλέον σημαντικός αριθμός ξενοδοχειακών μονάδων, και ειδικά πολυτελών, διαθέτουν σημάσεις και πινακίδες οπωσδήποτε στη ρωσική γλώσσα και δευτερευόντως σε άλλες. Τα τελευταία έτη μεγάλες μάζες ρώσων τουριστών επισκέπτονται ακριβά θέρετρα του κόσμου κάνοντας αισθητή τη παρουσία τους, σκιαγραφώντας την εν δυνάμει συμβολή τους στις προοπτικές του τουρισμού και επιβεβαιώνοντας τη δυναμική της αναδυόμενης αγοράς της Ρωσίας.

Οι προοπτικές για μελλοντική ανάπτυξη είναι ιδιαίτερες σημαντικές. Για τα επόμενα 50 χρόνια η Ρωσία, όπως η Βραζιλία, η Ινδία και η Κίνα, αναμένεται να αποτελέσει μία ισχυρή δύναμη στην παγκόσμια οικονομία, η οποία θα αυξήσει τη ζήτηση για το τουριστικό προϊόν. Η ζωή για την πλειονότητα του ρωσικού πληθυσμού εξακολουθεί να είναι πολύ δύσκολη, με ένα σημαντικό αριθμό ρώσων να ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας, αλλά τα τελευταία χρόνια, μέσω μέτρων που έλαβε ο πρόεδρος Πούτιν, ανέβασε το βιοτικό επίπεδο των πολιτών. Υπάρχει πολύς δρόμος μπροστά τους ακόμη

μέχρι να φτάσουν τα επίπεδα των δυτικοευρωπαϊκών οικονομιών, ωστόσο, η άνθηση της ρωσικής οικονομίας έχει αυξήσει το μέσο εισόδημα της μεσαίας τάξης αλλά έχει οδηγήσει και στην άνοδο πολλών πολιτών που ανήκαν στη μεσαία οικονομική τάξη σε ανώτερες οικονομικά τάξεις, αυξάνοντας, κατά συνέπεια, τη ζήτηση για τουρισμό. Η φήμη των Ρώσων τουριστών ότι ξοδεύουν πολλά χρήματα κατά τη διάρκεια των ταξιδιών τους επιβεβαιώνεται από πολυάριθμες έρευνες των τελευταίων δύο ετών. Η Ελλάδα από το 2004 ειδικά, και έπειτα αποτελεί σταθερό και αγαπημένο τουριστικό προορισμό για τους Ρώσους τουρίστες. Επιπλέον, θεωρείται και ως «οικονομικός» προορισμός. Σε συνδυασμό με την εξέχουσα θέση που κατέχει το νησί της Κρήτης στον τουριστικό χάρτη της Ελλάδας, η σύνδεση μεταξύ Ρώσων τουριστών και περαιτέρω τουριστικής ανάπτυξης του νησιού είναι προφανής (The Travel Business Partnership: 2006).

Επίσης, η Κρήτη προσελκύει επαναλαμβανόμενο τουρισμό (σε ποσοστό 55% το καλοκαίρι του 1998 για την Ελλάδα και 41% για την Κρήτη) και, μάλιστα, οι τουρίστες που επισκέπτονται την Κρήτη ανήκουν στην κατηγορία των τουριστών οι οποίοι ξοδεύουν περισσότερα χρήματα ανά ημέρα και η συνολική διάρκεια των διακοπών τους είναι εκτενής, από μία έως δύο εβδομάδες. Οι μεγαλύτερες ηλικιακές ομάδες παραμένουν για περισσότερο χρόνο στο νησί (EOT: 2003).

Ωστόσο, οι χώρες που παραδοσιακά αποτελούσαν την κινητήρια δύναμη του νησιού, η Γερμανία και η Βρετανία, δείχνουν σημάδια κόπωσης.

Αντιθέτως, οι Ρώσοι τουρίστες αποτελούν σήμερα το πιο δυναμικό κομμάτι των τουριστών οι οποίοι ξοδεύουν ακόμη και 100.000 ευρώ την εβδομάδα μόνο για διαμονή. Υπάρχουν ακόμη και τουρίστες οι οποίοι ξοδεύουν περίπου 50.000 ευρώ την ημέρα. Η Κρήτη, και ειδικά η Ελούντα, το Ρέθυμνο, τα Χανιά και ο Αγ. Νικόλαος, βρίσκονται υψηλά στις προτιμήσεις των Ρώσων τουριστών. Το προφίλ του μέσου Ρώσου ταξιδιώτη δίνεται ως εξής (Μπαίλης: 2008).

- Είναι γύρω στα 40 (εξαιρώντας τα παιδιά κάτω των 16 ετών).
- Το 60% είναι γυναίκες.
- Το 52% ταξιδεύει μεταξύ Μαΐου – Αυγούστου. Οι περισσότεροι επιλέγουν να πηγαίνουν διακοπές 2-3 φορές το χρόνο σε διαφορετικές σεζόν.

- Το 12% εκτιμάται ότι δαπανά λιγότερο από 5.000 ρούβλια (περίπου \$200) ανά άτομο.
- Το 12% εκτιμάται ότι δαπανά ποσά μεταξύ 5.000 – 10.000 ρουβλίων,
- Το 11% εκτιμάται ότι δαπανά ποσά μεταξύ 10.000 – 25.000 ρουβλίων (περίπου \$1000)
- Το 3% εκτιμάται ότι δαπανά περισσότερα.
- Το 26% αγοράζει τουριστικά «πακέτα»
- Σε ποσοστό 33% σχεδιάζουν το ταξίδι μόνοι τους.

Συμπερασματικά, η προτίμηση των Ρώσων στην Ελλάδα δεν είναι τυχαία, καθώς στη Μόσχα και την Αγία Πετρούπολη λειτουργούν γραφεία τα οποία είναι τουριστικά αλλά και μεσιτικά (αγορά ακινήτων στην Ελλάδα) ενώ και στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια λειτουργούν αντίστοιχα γραφεία τα οποία ασχολούνται μόνο με τους Ρώσους επενδυτές. Ρώσοι νεόπλουτοι επενδυτές ξοδεύουν υπέρογκα ποσά στην Κρήτη τόσο για τουρισμό όσο και για αγορές ξενοδοχείων και παραθαλασσίων εκτάσεων. Τουλάχιστον 50.000 ρώσοι εκατομμυριούχοι ενδιαφέρονται για άμεσες επενδύσεις (ξενοδοχεία, εστιατόρια, μεζονέτες), μεταξύ των οποίων υπάρχουν και πολλοί οι οποίοι αγοράζουν βίλες και πολυτελείς κατοικίες (Μπαίλης: 2008).

Ανάλογη τουριστική ζήτηση αλλά και ζήτηση για τουριστικές επενδύσεις προέρχεται και από επιχειρηματίες και τουρίστες υψηλής εισοδηματικής ισχύος από τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα. Οι Άραβες έχουν υψηλή εισοδηματική ικανότητα, διάθεση για ακριβές διακοπές και πρόθεση επενδύσεων στον ελλαδικό χώρο, και ειδικά στην Κρήτη, η οποία αποτελεί το βασικότερο κινητήριο μοχλό του ελληνικού τουρισμού.

Πλέον, στην Κρήτη (αλλά και Ρόδο και Κυκλάδες) έχουν εμφανιστεί αγοραστές για ακριβά εξοχικά, βίλες και οικόπεδα πολλών στρεμμάτων αλλά και για ξενοδοχειακές μονάδες. Η αγορά παραθεριστικής κατοικίας έχει τη δυναμική να εξελιχθεί μελλοντικά στη «βαριά βιομηχανία» της Ελλάδας και ήδη έχουν διαμορφωθεί κάποια θεμελιώδη χαρακτηριστικά αγοράς:

Οι Βρετανοί έως και πρόσφατα αποτελούσαν τους καλύτερους πελάτες της Ελλάδας ως προς την αγορά σπιτιών. Ειδικά στην Κρήτη, η οποία αποτελεί τη σημαντικότερη αγορά και το βασικότερο προορισμό των Βρετανών, διαπιστώνεται μεγάλη πτώση στην αγορά σπιτιών από Βρετανούς. Ενδιαφέρον έχει η δήλωση του κ. Νίκου Σκαράκη, διευθύνοντα σύμβουλου της εταιρείας η οποία έχει πουλήσει την τελευταία πενταετία περίπου 500 παραθεριστικά οικήματα: «Η βρετανική αγορά ήταν η μεγαλύτερη για την Ελλάδα. Αν μέχρι πέρυσι οι Βρετανοί αγόρασαν π.χ. 100 εξοχικά, φέτος ζήτημα είναι να έχουν αποκτήσει 20 σπίτια. Να τονίσω μάλιστα ότι το μερίδιο της Μεγάλης Βρετανίας στην ελληνική παραθεριστική αγορά ξεπερνά το 50%, δηλαδή τα μισά εξοχικά που πωλούνται σε ξένους επενδυτές καταλήγουν σε αγγλικά χέρια». Όμως, τις απώλειες που προέρχονται από τη βρετανική αγορά, έρχονται να αντισταθμίσουν οι Ρώσοι και προσφάτως και οι Άραβες (οι οποίοι, σημειωτέον, δεν έχουν πληγεί σε μεγάλο βαθμό από την τρέχουσα οικονομική κρίση και συνακόλουθη ύφεση, διατηρώντας ως εκ τούτου, ρευστότητα και σημαντική οικονομική δύναμη). Τόσο στην Κρήτη όσο και σε άλλα νησιά έχουν εμφανιστεί αγοραστές με ιδιαίτερα υψηλά εισοδήματα που αγοράζουν κυρίως ακριβά εξοχικά, βίλες, οικόπεδα πολλών στρεμμάτων αλλά και ξενοδοχειακές μονάδες. Η νέα αυτή τάση οδηγεί και σε ένα γεγονός το οποίο έχει μεγάλη (οικονομική) σημασία και διατυπώνεται μέσα από την ακόλουθη δήλωση: «Οι Ρώσοι αγοράζουν ένα σπίτι και καλύπτουν έτσι 4 σπίτια που θα αγόραζαν οι Βρετανοί. Οι τελευταίοι κατά κύριο λόγο πληρώνουν για κατοικίες 80-120 τ.μ. αξία 300-500 χιλιάδων ευρώ, ενώ υπάρχουν και περιπτώσεις ακριβών ακινήτων. Όμως, η εισβολή της ρωσικής «αρκούδας» και τα «πετροδολάρια» των Αράβων αλλάζει τα δεδομένα, αφού οι επενδυτές αυτοί αναζητούν σπίτια από 1 εκατ. ευρώ και πάνω» (Κανέλλης : 2008).

Κατά συνέπεια, η συμβολή που αναμένεται να έχουν οι Ρώσοι και οι Άραβες στην οικονομική και τουριστική εικόνα της Κρήτης είναι μάλλον κάτι περισσότερο από προφανές, γεγονός που δείχνει την κατεύθυνση στην οποία είναι σκόπιμο να στραφούν οι αναπτυξιακές τακτικές κατά ένα μεγάλο ποσοστό.

Βεβαίως, εισρέουν σημαντικά κεφάλαια στον τόπο και από πολλούς Γερμανούς και Σκανδιναβούς, οι οποίοι αποτελούν το δεύτερο μεγάλο κύμα, που στρέφονται στην αγορά κατοικίας στην Ελλάδα. Υπάρχουν σενάρια για υπέρογκα ποσά πωλήσεων εξοχικών κατοικιών τα επόμενα χρόνια τα οποία θα μπορούσαν να γεμίσουν τα ταμεία με 100 – 150 δισεκατομμύρια ευρώ, ποσά καθόλου ευκαταφρόνητα, εφόσον οι Έλληνες από την πλευρά τους επεδείκνυαν ανάλογες τακτικές και πολιτικές. Η *αιτία* της μεγάλης πτώσης της πώλησης παραθεριστικών κατοικιών από τους ξένους οφείλεται κατά βάση στην παγκόσμια χρηματοοικονομική κρίση η οποία τους οδηγεί να διατηρούν ανέπαφες τις αποταμιεύσεις τους, έτσι ώστε να έχουν πολύτιμη ρευστότητα. Ακόμη, είναι πολύ σημαντικό το γεγονός ότι οι τράπεζες δεν χορηγούν δάνεια με την ίδια ευκολία που συνέβαινε παλαιότερα, και πριν το ξέσπασμα της κρίσης. Η κρίση, ως εκ τούτου, επηρεάζει και την αγορά της Ελλάδας, όμως η δήλωση του κ. Σκαράκη για τη μελλοντική εξέλιξη των επενδύσεων από ξένους στην Ελλάδα, και ειδικά στην Κρήτη, είναι ενθαρρυντική:

«Η παγκόσμια κρίση έχει επηρεάσει πολύ και την ελληνική εξοχική κατοικία. Όμως, εμείς βλέπουμε μια συσσώρευση επενδυτών, οι οποίοι σήμερα τηρούν στάση αναμονής για να αγοράσουν όταν εξομαλυνθεί το διεθνές χρηματοοικονομικό σύστημα». Το ευτύχημα για την Ελλάδα, και ιδιαίτερα για την Κρήτη όπου κτίζονται εκατοντάδες παραθεριστικά συγκροτήματα -μικρά και μεγάλα- είναι ότι φαίνεται πως αυξάνεται το ύψος της επένδυσης. Δηλαδή, αν πέρυσι η τιμή μονάδας ήταν 200.000 ευρώ, φέτος κλείνει στα 300.000 ευρώ, επομένως, οι τελικοί τζίροι μπορεί να μην επηρεαστούν σημαντικά. Κύριο στοιχείο της φετινής χρονιάς είναι οι περισσότερο ποιοτικοί πελάτες που αγοράζουν ακριβότερα ακίνητα είτε με... πετροδολάρια είτε με ρούβλια που έχουν αντικαταστήσει τις αγγλικές λίρες» (Κανέλλη; 2008).

Η προαναφερθείσα πηγή αναφέρει επίσης ότι η Κρήτη πρωτοστατεί στην είσοδο και ισχυροποίηση της λογικής των *condo hotels* στην Ελλάδα. Αυτό αποδεικνύεται από το ότι η Κρήτη, η οποία αποτελεί, όπως προαναφέρθηκε, την μεγαλύτερη τουριστική αγορά της Ελλάδας και δέχεται περίπου τρία εκατομμύρια τουρίστες κάθε χρόνο, κυριαρχείται εδώ και δύο χρόνια περίπου (από το 2006) από το μοντέλο της αγοράς εξοχικού και ενοικίασης τους περισσότερους μήνες σε κάποιους τουρίστες. Δηλαδή ξένοι επενδυτές αγοράζουν μία βίλα αξίας π.χ. 500.000-1.000.000 ευρώ, δεσμεύουν για κάποιο χρονικό διάστημα το ακίνητο για τις δικές τους διακοπές (που είναι συνήθως εκτός των

καλοκαιριών μηνών και διακοπών) και τους άλλους μήνες νοικιάζουν το ακίνητο, για το οποίο το νοίκι μπορεί να φτάνει και τα 300 ευρώ την ημέρα. Οι ιδιοκτήτες προσεγγίζουν οι ίδιοι τους ενοικιαστές (μέσω δημιουργίας ιστοσελίδων) ή μέσω εξειδικευμένων εταιρειών. Αυτό το νέο μοντέλο βρίσκεται σε μεγάλη εφαρμογή στην Κρήτη, η οποία πρωτοστατεί στην κατασκευή εξοχικών σπιτιών, από απλές κατοικίες 50-80 τ.μ. μέχρι βίλες 200τ.μ. και άνω με πισίνα, με μοναδική περιοχή σε αξιοζήλευτες περιοχές, προσελκύνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο ξένους τουρίστες. Το επόμενο βήμα περιλαμβάνει την ανέγερση ξενοδοχειακής μονάδας και δίπλα δεκάδων εξοχικών, τη διαχείριση των οποίων θα έχει το ξενοδοχείο για τους μήνες που δεν μένει ο ιδιοκτήτης, δίνοντας την ευκαιρία για δωδεκάμηνο τουρισμό.

Πέραν αυτών, αναφορικά με τον αγροτουρισμό αλλά και τις διακοπές υγείας/ ευεξίας, αυτές αποτελούν σημεία αναφοράς για τις προοπτικές τουριστικής ανάπτυξης της Κρήτης. Η Κρήτη διαθέτει το γεωγραφικό, πολιτιστικό, αρχιτεκτονικό και διατροφικό υπόβαθρο, καθώς επίσης και αξιόλογα τουριστικά καταλύματα με εγκαταστάσεις spa και λουτρών, όπως και φυσικό περιβάλλον /τοπία σημαντικής φυσικής ομορφιάς, το οποίο συνθέτει έναν ισχυρό πόλο έλξης για τα εναλλακτικά είδη τουρισμού, εν γένει.

7.2. ΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ ΕΛΛΗΝΩΝ

Οι Έλληνες αποτελούν ένα μικρό ποσοστό του τουρισμού της Κρήτης, όπως έχει αναφερθεί ανωτέρω, ωστόσο αποτελούν αναμφισβήτητο τμήμα του τουρισμού του νησιού, και μάλιστα υπάρχουν και περιοχές τις οποίες κατά κόρον επισκέπτονται Έλληνες, όπως είναι η Παλαιόχωρα. Ακόμη, οι Έλληνες μπορούν να συμβάλλουν στον γενικότερο μαζικό τουρισμό της Κρήτης, όπως επίσης και στον αγροτουρισμό. Ακόμη, μπορούν να συμβάλλουν στην ενίσχυση των προσπαθειών επιμήκυνσης της τουριστικής περιόδου. Επίσης, μπορούν να ενισχύσουν τη ζήτηση τουριστικών καταλυμάτων που περιλαμβάνουν ξενοδοχειακές εγκαταστάσεις και ενοικιαζόμενα δωμάτια σε μεσαίες/ χαμηλές τιμές, εφόσον παρατηρείται και μείωση του εισερχόμενου τουρισμού από τη Βρετανία, που αποτελούσε τη βασική χώρα που επισκεπτόταν την Κρήτη συστηματικά και στον μεγαλύτερο βαθμό, σε σύγκριση με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Η τρέχουσα χρηματοοικονομική κρίση σαφώς και μπορεί να επηρεάσει, ωστόσο, η νοοτροπία των

ελλήνων, όπως και το καλό κλίμα της χώρας, είναι δύσκολο να οδηγήσουν σε καταστάσεις όπου θα εκλείψει η τουριστική ζήτηση εκ μέρους των Ελλήνων. Μεταβολές της διάρκειας ή των δαπανούμενων ποσών, εν γένει, μπορεί να προκύψουν, ωστόσο η τουριστική κίνηση προερχόμενη από αυτήν την πηγή εκτιμάται ότι θα συνεχίσει να υφίσταται.

Σύμφωνα με έρευνα της Kara Research (2006), το προφίλ των ελλήνων τουριστών σκιαγραφείται ως εξής (η μελέτη έγινε σε δείγμα 800 νοικοκυριών, οι ερωτηθέντες ήταν άνω των 18 ετών, ο τόπος διεξαγωγής της έρευνας ήταν το λεκανοπέδιο Αττικής):

- Το 2005, το 58% των ερωτηθέντων πραγματοποίησε διακοπές μόνο στην Ελλάδα, ενώ το 21% πραγματοποίησε διακοπές σε Ελλάδα και εξωτερικό.
- Πέρα από τις καλοκαιρινές διακοπές, το 38,2% θα επέλεγε/ επιλέγει να κάνει διακοπές τα Χριστούγεννα, το 46,7% θα επέλεγε/ επιλέγει να κάνει διακοπές το Πάσχα και το 33,6% θα επέλεγε/ επιλέγει να κάνει διακοπές και τις επίσημες αργίες/ τριήμερα.
- Το 59,7% επιλέγει τον μήνα Αύγουστο για να κάνει τις διακοπές του.

- Στο 24% των ερωτηθέντων, οι διακοπές τους διαρκούν περίπου δύο εβδομάδες, και ποσοστά τις τάξης του 15% - 16% υπάρχουν και στις περιπτώσεις διάρκειας διακοπών μίας εβδομάδας, 10 ημερών, τριών εβδομάδων, ενός μήνα.
- Κατά τη διάρκεια των διακοπών του, το 33% διαμένει σε ιδιότητα εξοχικά, το 27% σε ενοικιαζόμενα δωμάτια, το 27% σε ξενοδοχεία.
- Μόλις το 3,3% επιλέγει τους χώρους κατασκήνωσης για τις διακοπές του (camping).
- Τα κριτήρια επιλογής ενός τουριστικού καταλύματος είναι σε ποσοστό 71,8% η καθαριότητα, 59,3% η θέα και 54,3% η τιμή.
- Το 44,7% δηλώνει ότι οι τουριστικές μονάδες προσέχουν περισσότερο τους ξένους τουρίστες.

- Οι βασικές ανάπτυξης του τουρισμού σύμφωνα με τους ερωτηθέντες είναι οι εξής: σε ποσοστό 50,7% η ποιότητα των τουριστικών υπηρεσιών, 46,2% η καθαριότητα και σε ποσοστό 45,2% η βελτίωση της συμπεριφοράς προς τους έλληνες τουρίστες.
- Το 79,5% επιλέγει διακοπές ηρεμίας, με ξενοδοχειακές ανέσεις.
- Τα κριτήρια σύμφωνα με τα οποία γίνεται η επιλογή τουριστικού καταλύματος είναι τα εξής: σε ποσοστό 44,2% οι συστάσεις από συγγενείς/ φίλους, σε ποσοστό 27,9% από το διαδίκτυο και σε ποσοστό 22,4% από ταξιδιωτικά γραφεία.
- Οι περισσότερο αξιόπιστες πηγές επιλογής τουριστικού καταλύματος είναι οι συγγενείς/ φίλοι σε ποσοστό 54,8%, ακολουθούν τα ταξιδιωτικά γραφεία σε ποσοστό 35,8% και στη συνέχεια το διαδίκτυο σε ποσοστό 31,3%.
- Το 23,2% των ερωτηθέντων ξοδεύει κατά τη διάρκεια των διακοπών του έως 600 ευρώ, το 21% 601 έως 900 ευρώ, το 21,5% 900 έως 1200 ευρώ, το 17,7% ξοδεύει πάνω από 1500 ευρώ και το 13,5% πάνω από 1201-1500 ευρώ.

Ως εκ τούτου, προκύπτει ότι οι έλληνες, παρά το ότι διαθέτουν ιδιόκτητες κατοικίες τις οποίες χρησιμοποιούν κατά τη διάρκεια των διακοπών τους, σε σημαντικά ποσοστά επιλέγουν τη διαμονή σε ξενοδοχεία και ενοικιαζόμενα δωμάτια. Ωστόσο, η γενική εικόνα είναι ότι δεν είναι ευχαριστημένοι από τη συμπεριφορά των ξενοδοχειακών καταλυμάτων απέναντι στους έλληνες τουρίστες.

Η Κρήτη, λοιπόν, η οποία αποτελεί αγαπημένο προορισμό για πολλούς έλληνες, θα πρέπει να διαθέτει ενοικιαζόμενα δωμάτια και ξενοδοχειακά καταλύματα τα οποία να παρέχουν ποιοτικές συνθήκες υγιεινής, ευγενική εξυπηρέτηση και συνολική ποιότητα η οποία θα διέπει τις επιχειρήσεις. Η ποιότητα παροχής τουριστικών υπηρεσιών θα πρέπει να είναι ανάλογη του κόστους της, εντούτοις όχι κατώτερη. Όσον αφορά στους Έλληνες καταναλωτές φαίνεται ότι το μέσο προβολής που βρίσκει καλύτερη εφαρμογή είναι η έννοια που περιλαμβάνεται στη φράση “word of mouth” και η οποία αναφέρεται στη διάδοση καλών λόγων/ εξάπλωση φήμης μέσω των εντυπώσεων και των συζητήσεων.

Οπότε, ειδικά τα τουριστικά καταλύματα μικρότερου μεγέθους και των φθηνότερων κατηγοριών θα πρέπει να δίνουν έμφαση στην ποιοτική εξυπηρέτηση των τουριστών αλλά και να χρησιμοποιούν άμεσους τρόπους διαφήμισης, όπως είναι το διαδίκτυο το οποίο με την πάροδο του χρόνου χαρακτηρίζεται από ολοένα μεγαλύτερο βαθμό πρόσβασης στην ελληνική καθημερινότητα και στο σχεδιασμό των διακοπών. Τα ποσοστά που σκιαγραφούν το ποσό χρημάτων που δαπανούν οι Έλληνες τουρίστες τους οδηγεί μάλλον στη μεσαία και χαμηλότερη οικονομική κατηγορία ξενοδοχείων και ενοικιαζόμενων δωματίων. Ακόμη, το ότι ο μέσος όρος παραμονής των διακοπών τους είναι στις δύο εβδομάδες δείχνει ότι μπορούν να αποτελούν σημαντική πηγή εσόδων για μικρομεσαίες, ειδικά, τουριστικές μονάδες.

7.3. ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ

Ø Διάρκεια Τουριστικής Περιόδου

Όπως αναφέρθηκε στην ανωτέρω ενότητα, υπάρχουν προοπτικές οι οποίες θα επιμηκύνουν την τουριστική περίοδο στην Κρήτη, αλλά αναφέρονται κατά βάση, για την ώρα τουλάχιστον, σε προοπτικές των ξένων αγοραστών παραθεριστικών κατοικιών και μεγάλων ξενοδοχειακών μονάδων. Όμως, το κρητικό τουριστικό προϊόν στην Κρήτη, αλλά και στην υπόλοιπη Ελλάδα, παρέχεται και από πολλούς άλλους ντόπιους (και μη) μικρούς ή μεγάλους επιχειρηματίες. Υπάρχουν πολλές ξενοδοχειακές μονάδες 3***, 4*** και ενοικιαζόμενα δωμάτια, studios, και ξενώνες οι οποίοι υποφέρουν όχι απλά από την απουσία επιμήκυνσης της τουριστικής περιόδου αλλά, αντιθέτως, από τη συρρίκνωση της.

Στην Κρήτη, η τουριστική περίοδος τα προηγούμενα χρόνια ξεκινούσε το Μάιο και έφτανε ως τον Οκτώβριο. Σήμερα, ο Απρίλιος θεωρείται κακός μήνας για την τουριστική αγορά του νησιού. Τα χαμηλά ποσοστά προσέλκυσης των τουριστών και, συνακολούθως, οι χαμηλοί δείκτες πληρότητας των ξενοδοχειακών κλινών είναι οι λόγοι που ωθούν τους ξενοδόχους στο να μεταθέτουν το άνοιγμα των ξενοδοχείων τους σε μεταγενέστερο χρόνο. Παράλληλα, οι τιμές που δίνουν στους tour operators (από τους οποίους ο βαθμός εξάρτησης είναι μεγάλος) είναι πολύ χαμηλές κατά τη διάρκεια της περιόδου χαμηλής

τουριστικής ζήτησης (low season), στοχεύοντας στο να γεμίσουν τα ξενοδοχεία τους. Ένας τρόπος αντιμετώπισης είναι η κατάλληλη ρύθμιση της τιμολογιακής πολιτικής αλλά και η ένταση της προβολής των τουριστικών καταλυμάτων της Κρήτης σε συνολικό επίπεδο, και από συλλογικούς φορείς, επίσης (www.t-p.gr/show/media/ManolisKritsotakis.doc).

Ø Χρηματοοικονομική Κρίση

Η διεθνής χρηματοοικονομική κρίση επηρέασε τον τουρισμό φέτος, και ακόμη τον επηρεάζει. Το πόσο θα κρατήσει η συγκεκριμένη κρίση, ποιες είναι οι επιπτώσεις που θα έχει στην πραγματική οικονομία και πώς αυτές θα προβληθούν και στα μεγέθη του τουρισμού, είναι ένα ζήτημα υπό συζήτηση και ακριβείς εκτιμήσεις δεν μπορούν να γίνουν. Χώρες όπως η Βρετανία, η Γερμανία, η Γαλλία αναμένεται να χάσουν σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό τη δυναμική τους όσον αφορά την τροφοδότηση του τουρισμού της Κρήτης. Ωστόσο, στοιχεία του ΗΑΤΤΑ δείχνουν ότι οι Ρώσοι θα απολέσουν κινητήρια δύναμη του τουρισμού. Ακόμη, η διεθνής χρηματοοικονομική κρίση ευνοεί την αύξηση της ζήτησης των διακοπών σε θέρετρα της Τουρκίας, της Αιγύπτου, της Τυνησίας, λόγω του φτηνού δολαρίου, ενώ υπάρχει πτώση της ζήτησης διακοπών στις χώρες της Ευροζώνης.

Ø Κρήτη: Τουρισμός δύο ταχυτήτων

Η Κρήτη χαρακτηρίζεται από τουρισμό δύο ταχυτήτων, γεγονός που αποτελεί περιοριστικό παράγοντα ανάπτυξης όσον αφορά τις προοπτικές της και οπωσδήποτε θα πρέπει να επιλυθεί έτσι ώστε οι αναπτυξιακές προοπτικές του νησιού να μην αντιμετωπίζουν καταστάσεις οι οποίες λειτουργούν ως τροχοπέδη για την ανάπτυξη και ευημερία του νησιού. Το ότι ο τουρισμός στην Κρήτη κινείται με δύο ταχύτητες, μεταφράζεται ως εξής: Μαζί με τις ακριβές τουριστικές μονάδες οι οποίες προσελκύουν πλούσιους τουρίστες και έχουν υψηλές πληρότητες, υπάρχουν και οι ξενοδοχειακές μονάδες και τα ενοικιαζόμενα δωμάτια τα οποία απευθύνονται στα μεσαία και χαμηλά

εισοδήματα και οι πληρότητες είναι χαμηλές. Αυτή η διαπίστωση ενισχύεται από τη δήλωση του κ. Νικηφόρου Λαμπρινού, πρόεδρου των ξενοδόχων Ηρακλείου, η οποία έχει ως εξής: «για τέταρτη συνεχή χρονιά τον Μάιο δεν πήγαμε καλά και δουλέψαμε με προσφορές και εκπτώσεις.

Αποκαλούν την Κρήτη ναυαρχίδα του ελληνικού τουρισμού, όμως αυτό δεν μετουσιώνεται στην πράξη αφού το αεροδρόμιο «Νίκος Καζαντζάκης» (που είναι πρώτο σε τσάρτερ και 2ο σε συμβατικές πτήσεις πανελλαδικά) έρχεται πρώτο και σε βαθμό δυσαρέσκειας με την απαράδεκτη εικόνα του» (www.pigasus.gr).

7.4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι Ρώσοι τουρίστες καθώς επίσης και οι Άραβες αποτελούν νέες target markets – αγορές στόχους. Η κατάλληλη οργάνωση σε επίπεδο ποιότητας υπηρεσιών και κυρίως οι κατάλληλες τεχνικές μάρκετινγκ, οι οποίες θα πρέπει να επικεντρώνονται στη διεύρυνση, ποιοτική και ποσοτική, με τους tour operators, αποτελούν ακρογωνιαίους λίθους στην προσπάθεια προώθησης του κρητικού τουρισμού. Οι Ρώσοι και οι Άραβες (οι οποίοι βρίσκονται και σε σχετική γεωγραφική γειτονία με την Κρήτη) ανήκουν σε χώρες οι οποίες διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στις παγκόσμιες εξελίξεις και διαθέτουν αρκετούς τουρίστες οι οποίοι προσανατολίζονται σε μεγάλο βαθμό σε διακοπές οι οποίες παρουσιάζουν έντονο το στοιχείο της πολυτέλειας. Ο κλάδος του real estate αναμένεται, ακόμη, να γνωρίσει μεγάλη ώθηση τόσο από Ρώσους, όσο και από Άραβες οι οποίοι παρουσιάζονται επίσης με μεγάλα διαθέσιμα εισοδήματα.

Μία ακόμη σημαντική προοπτική μέσω της αξιοποίησης της δυναμικής της ρωσικής αγοράς είναι η δυνατότητα κάποιου βαθμού αυτοδυναμίας του τουρισμού, του κρητικού, εν προκειμένω, ο οποίος εξαρτάται γενικά σε μεγάλο βαθμό από τους tour operators. Ο λόγος προέρχεται από το προαναφερθέν στατιστικό στοιχείο, σύμφωνα με το οποίο, οι Ρώσοι επιλέγουν, σε ποσοστό 33%, να οργανώνουν μόνοι τους τις διακοπές τους, γεγονός που σημαίνει ότι οι ξενοδοχειακές, και γενικώς οι τουριστικές επιχειρήσεις, θα μπορούν, μέσα από την κατάλληλη κατάστρωση μιγμάτων μάρκετινγκ και μέσων προβολής να

προσεγγίζουν περισσότερο αυτοδύναμα τους ρώσους τουρίστες. Η προσαρμογή των μενού των ξενοδοχείων κ.τ.λ. στις ρωσικές συνήθειες αποτελεί στρατηγικό σημείο αξιοποίησης και ενίσχυσης των ρώσων τουριστών. Η αιτία για την οποία δίνεται τόση έμφαση στη συμβολή των ρώσων τουριστών στη μελλοντική ανάπτυξη του κρητικού τουρισμού, μπορεί να συνοψισθεί στις ακόλουθες φράσεις:

«Από τους Ρώσους θα “κρατηθούμε” τα προσεχή χρόνια», τονίζει ο κ. Βασίλης Μηναΐδης, πρόεδρος της Ένωσης Ξενοδόχων Ρόδου. Ο κ. Νικόλαος Λαμπρινός, πρόεδρος της Ένωσης Ξενοδόχων Ηρακλείου Κρήτης, λέει:

«Η δεκαετία του '80 ήταν των Σκανδιναβών, το '90 “ήρθαν” οι Γερμανοί, το 2000 οι Βρετανοί. Μπαίνουμε, πια, στη ρωσική εποχή» (Μπαΐλης: 2008).

Η διεθνής οικονομική κρίση θα πλήξει σαφώς τα μεγέθη των οικονομιών και των μέσων τουριστών, ωστόσο, οι τουρίστες που κατά βάσει διαθέτουν χρήματα, θα συνεχίσουν να έχουν χρήματα διαθέσιμα για διακοπές. Οι οικονομικές διακοπές θα συνεχίσουν να αποτελούν προτίμηση πολλών, και θα προσελκύσουν και επιπλέον τουρίστες, εντούτοις, η κρίση σε κάποια χρονική στιγμή θα υποχωρήσει, και οι νέες τουριστικές δυνάμεις θα συνεχίσουν να τροφοδοτούν τον τουρισμό της Κρήτης, και της Ελλάδας εν γένει. Βεβαίως, πρέπει να υπάρχει επιφύλαξη ως προς αυτήν την πεποίθηση, καθώς οι προβλέψεις δεν μπορούν να εξασφαλίσουν απόλυτη βεβαιότητα και τα δεδομένα δύνανται να αλλάζουν διαχρονικά, όπως έγινε και στην περίπτωση των προβλέψεων και πεποιθήσεων για τη δυναμική της συμβολής των ρώσων τουριστών στην ελληνική πραγματικότητα, η οποία (δυναμική) το 2003 ενδεικτικά δεν εθεωρείτο ότι θα μπορούσε να αντικαταστήσει τη δυναμική των Βρετανών και των Γερμανών, έστω και σε βάθος χρόνου, ωστόσο, πλέον υπάρχουν διαθέσιμα πολυάριθμα άρθρα και χωρία τα οποία αποδεικνύουν τη μεταβολή των δεδομένων και την ισχυρή παρουσία και συμβολή των ρώσων τουριστών στην τουριστική οικονομία της Κρήτης και τη Ελλάδα. Αναφορικά με τον αγροτουρισμό, κυρίως, και τον τουρισμό υγείας, η σωστή οργάνωση είναι το κατάλληλο μέτρο έτσι ώστε να διασφαλιστεί η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος αλλά και να επιτευχθεί η προβολή του έτσι ώστε να ελκύσει τουρίστες που θα επιλέξουν ανάλογο τύπο διακοπών. Τα πολυτελή ξενοδοχεία, τα οποία διαθέτουν εγκαταστάσεις, αλλά και φιλοσοφία spa συχνά, θα ωφεληθούν εάν αξιοποιήσουν τους τουρίστες υγείας/ ευεξίας, οι οποίοι, μάλιστα, ανήκουν κατά βάση σε μεγαλύτερες ηλικιακές ομάδες, γεγονός που σημαίνει ότι έχουν

περισσότερο ελεύθερο χρόνο και μεγαλύτερο διαθέσιμο εισόδημα (συνήθως ανήκουν στα ανώτερα οικονομικά στρώματα) να ξοδέψουν.

Το ζήτημα της αύξησης της τουριστικής ζήτησης από την πλευρά των Ελλήνων αποτελεί ένα δυσκολότερο σημείο προοπτικής, καθώς οι εισοδηματικές ικανότητες των Ελλήνων δεν θεωρούνται σε ευρωπαϊκό επίπεδο από τις μεγαλύτερες, αντιθέτως, τα όρια του βασικού μισθού είναι από τα χαμηλότερα της Ευρώπης, τη στιγμή που η Ελλάδα δεν συγκαταλέγεται ανάμεσα στους «φτηνούς» τουριστικούς προορισμούς, αλλά μάλλον στους μέτριους (και αυτό το γεγονός μεταβάλλεται αναλόγως τη σκοπιά από την οποία εξετάζεται). Ωστόσο, η ελληνική τουριστική κίνηση θα συνεχίσει να υφίσταται, οπότε η παροχή οικονομικών πακέτων και η ποιοτική εξυπηρέτηση μπορούν να αποτελέσουν στρατηγικά σημεία προσέλκυσης και διατήρησης και ελλήνων τουριστών σε μία σταθερή βάση και σε μελλοντικό επίπεδο.

ΠΙΝΑΚΕΣ

Πίνακας 1: Ξενοδοχειακό Δυναμικό Περιφέρειας Κρήτης

	ΠΟΛΥΤΕΛΕΙΑΣ			Α' ΤΑΞΗΣ			Β' ΤΑΞΗΣ			Γ' ΤΑΞΗΣ		
	Ξεν	Δωμ	Κλιτ	Ξεν	Δωμ	Κλιτ	Ξεν	Δωμ	Κλιτ	Ξεν	Δωμ	Κλιτ
1996	16	3720	7253	153	18021	33991	257	13146	25270	672	19260	35418
1997	18	4262	8425	155	18273	34401	264	13795	26510	679	19693	36162
1998	20	4927	9752	167	19015	35850	265	14095	27097	681	20070	36838
1999	21	5085	10034	166	18893	35608	263	13998	26904	678	20123	36903
2000	21	5090	10046	173	19431	36722	271	14377	27514	692	20566	37688
2001	21	5090	10046	180	20363	38651	275	14461	27644	709	21391	39093
2002	21	5090	10046	184	20943	39823	287	15428	29309	731	22043	40211
2003	21	5090	10046	198	22484	42916	302	16129	30602	741	22548	41179
2004	33	8009	15833	198	21598	41098	297	16057	30410	752	24002	43613
2005	37	9213	18209	200	22165	42309	295	15323	28896	741	24160	44048

ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΑΚΟ ΔΥΝΑΜΙΚΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΚΡΗΤΗΣ									
	Δ' ΤΑΞΗΣ			Ε' ΤΑΞΗΣ			ΣΥΝΟΛΟ		
	Ξεν	Δωμ	Κλιτ	Ξεν	Δωμ	Κλιτ	Ξεν	Δωμ	Κλιτ
1996	104	1728	3166	64	806	1605	1266	56681	106703
1997	102	1700	3123	58	829	1659	1276	58522	110280
1998	99	1666	3057	54	783	1566	1286	60556	114160
1999	97	1631	2995	51	759	1516	1276	60489	113960
2000	96	1653	3006	53	770	1537	1306	61887	116513
2001	99	1733	3156	42	630	1263	1326	63668	119853
2002	104	1985	3663	43	680	1351	1370	66129	124403
2003	128	3015	5539	47	724	1431	1437	69990	131713
2004	212		5115	9548		1492	74781	140502	
2005	233		5425	10018		1506	76286	143480	

* Σημειώνεται ότι από το 2004 άλλαξε το σύστημα ταξινόμησης των ξενοδοχειακών καταλυμάτων τα οποία πλέον ταξινομούνται σε κατηγορίες 5*****, 4****, 3***, 2**, 1*.

Πηγή: Ξενοδοχειακό Επιμελητήριο Ελλάδος

Πίνακας 2 : Οι Διανυκτερεύσεις Αλλοδαπών

και Ημεδαπών στην Κρήτη

Έτος	Διανυκτερεύσεις
1995	9.948.040
1996	9.965.232
1997	11.472.504
1998	11.769.855
1999	12.991.441
2000	12.379.102
2001	11.759.434
2002	10.103.321
2003	12.001.609
2004	13.153.110
2005	12.499.798

Πίνακας 3: Διανυκτερεύσεις αλλοδαπών & ημεδαπών

Ν. ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ						
	1995	1996	1997	1998	1999	2000
ΗΜΕΔΑΠΟΙ	327307	368598	389700	91056	363843	345480
ΑΛΛΟΔΑΠΟΙ	4285961	4363252	5402695	630425	5837745	5650989
	2001	2002	2003	2004	2005	
ΗΜΕΔΑΠΟΙ	327968	328549	288469	322875	285.299	
ΑΛΛΟΔΑΠΟΙ	5085969	5164716	5366495	5625205	5.545.503	

Ν. ΛΑΣΙΘΙΟΥ						
	1995	1996	1997	1998	1999	2000
ΗΜΕΔΑΠΟΙ	97522	128472	122458	123469	125903	133063
ΑΛΛΟΔΑΠΟΙ	1553345	1542061	1710434	1779939	2021383	1893498
	2001	2002	2003	2004	2005	
ΗΜΕΔΑΠΟΙ	135925	40898	141726	172908	176.328	
ΑΛΛΟΔΑΠΟΙ	1663530	205207	1531680	1623730	1.573.059	

Ν. ΡΕΘΥΜΝΗΣ						
	1995	1996	1997	1998	1999	2000
ΗΜΕΔΑΠΟΙ	64727	89321	89951	90319	81038	90122
ΑΛΛΟΔΑΠΟΙ	1846285	1709790	1825836	1943462	2216594	2028931
	2001	2002	2003	2004	2005	
ΗΜΕΔΑΠΟΙ	108200	103836	110338	134643	135.527	
ΑΛΛΟΔΑΠΟΙ	1916469	2065458	2134062	2295368	2.159.396	

Ν. ΧΑΝΙΑ						
	1995	1996	1997	1998	1999	2000
ΗΜΕΔΑΠΟΙ	193627	267037	289383	288887	297823	273811
ΑΛΛΟΔΑΠΟΙ	1575883	1493927	1638190	1755641	2041473	1956800
	2001	2002	2003	2004	2005	

ΗΜΕΔΑΠΟΙ	286012	273935	295922	347418	368.406
ΑΛΛΟΔΑΠΟΙ	5384	1914919	2116983	2623886	2.256.280

Πίνακας 4 : Πληρότητα καταλυμάτων 1995 - 2005

	1995			1996			1997		
	Σύνολο	Αλλοδ.	Ημεδ.	Σύνολο	Αλλοδ.	Ημεδ.	Σύνολο	Αλλοδ.	Ημεδ.
N. Ηρακλείου	84,6	78,6	6,0	68,7	63,3	5,3	74,6	69,5	5,0
N. Λασιθίου	74,7	70,3	4,4	60,4	55,7	4,6	69,9	65,2	4,7
N. Ρεθύμνης	86,3	83,4	2,9	69,4	66,0	3,4	80,4	76,6	3,8
N. Χανίων	71,2	63,4	7,8	59,7	50,7	9,1	65,4	55,6	9,8
ΚΡΗΤΗ	79,2			64,5 %			72,5 %		
	1998			1999			2000		
	Σύνολο	Αλλοδ.	Ημεδ.	Σύνολο	Αλλοδ.	Ημεδ.	Σύνολο	Αλλοδ.	Ημεδ.
N. Ηρακλείου	81,1	76,2	5,0	88,9	83,7	5,2	81,2	76,5	4,7
N. Λασιθίου	71,5	66,9	4,6	78,4	73,8	4,6	72,9	68,2	4,8
N. Ρεθύμνης	89,9	82,1	3,8	91,4	88,2	3,2	85,2	81,6	3,6
N. Χανίων	71,4	61,8	10,2	79,5	69,4	10,1	69,3	60,8	8,5
ΚΡΗΤΗ	78,5 %			84,5 %			77,1 %		
	2001			2002			2003		
	Σύνολο	Αλλοδ.	Ημεδ.	Σύνολο	Αλλοδ.	Ημεδ.	Σύνολο	Αλλοδ.	Ημεδ.
N. Ηρακλείου	72,8	68,4	4,4	75,5	71,0	4,5	77,5	73,5	3,9
N. Λασιθίου	64,7	59,8	4,9	65,4	60,7	4,8	63,5	58,1	5,4
N. Ρεθύμνης	79,7	75,4	4,3	78,4	74,6	3,8	78,8	75,0	3,9
N. Χανίων	76,7	68,0	8,7	67,0	58,6	8,4	72,6	63,7	8,9
ΚΡΗΤΗ	73,5 %			71,5 %			73,1 %		
	2004			2005					
	Σύνολο	Αλλοδ.	Ημεδ.	ΣΥΝΟΛΟ					
N. Ηρακλείου	73,3	69,3	4,0	82,9					
N. Λασιθίου	64,2	58,0	6,2	68,1					
N. Ρεθύμνης	73,6	69,5	4,1	75,7					
N. Χανίων	77,3	68,3	9,0	79,7					
ΚΡΗΤΗ	72,1 %			76,6 %					

Πίνακας 5: Διανυκτερεύσεις Camping

Ν. ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ						
	1995	1996	1997	1998	1999	2000
ΣΥΝΟΛΟ	30010	13282	13031	16157	13857	11508
ΗΜΕΔΑΠΟΙ	2967	2375	2392	2113	2399	1383
ΑΛΛΟΔΑΠΟΙ	27043	10892	10639	14044	11428	10125
	2001	2002	2003	2004	2005	
ΣΥΝΟΛΟ	6206	167	167	464	1.226	
ΗΜΕΔΑΠΟΙ	274	0	0	82	139	
ΑΛΛΟΔΑΠΟΙ	5932	167	167	382	1.087	

Ν. ΛΑΣΙΘΙΟΥ						
	1995	1996	1997	1998	1999	2000
ΣΥΝΟΛΟ	0	0	0	0	211	7607
ΗΜΕΔΑΠΟΙ	0	0	0	0	13	3058
ΑΛΛΟΔΑΠΟΙ	0	0	0	0	198	4549
	2001	2002	2003	2004	2005	
ΣΥΝΟΛΟ	30010	6068	4382	861	4.701	
ΗΜΕΔΑΠΟΙ	2967	3294	2358	298	3.527	
ΑΛΛΟΔΑΠΟΙ	27043	2766	2024	563	1.174	

Ν. ΡΕΘΥΜΝΟΥ						
	1995	1996	1997	1998	1999	2000
ΣΥΝΟΛΟ	127594	110684	25259	0	331	0
ΗΜΕΔΑΠΟΙ	3725	1843	450	0	24	0
ΑΛΛΟΔΑΠΟΙ	123855	108811	24809	0	307	0
	2001	2002	2003	2004	2005	
ΣΥΝΟΛΟ	0	4190	0	2467	0	
ΗΜΕΔΑΠΟΙ	0	2199	0	1116	0	
ΑΛΛΟΔΑΠΟΙ	0	1991	0	1351	0	

Ν. ΧΑΝΙΩΝ						
	1995	1996	1997	1998	1999	2000
ΣΥΝΟΛΟ	4953	7621	10222	4519	3015	2298
ΗΜΕΔΑΠΟΙ	1462	1621	2909	1401	1449	663
ΑΛΛΟΔΑΠΟΙ	3491	6000	7313	3118	1566	1635
	2001	2002	2003	2004	2005	
ΣΥΝΟΛΟ	2568	4003	4066	2855	3.544	
ΗΜΕΔΑΠΟΙ	712	1847	1607	817	1.015	
ΑΛΛΟΔΑΠΟΙ	1856	2156	2424	2038	2.529	

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΠΗΓΕΣ

1. Σωπασή Ειρήνη (2008), Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη στην Περιφέρεια Κρήτης, *πηγή: <http://www.dratte.gr/periodiko/tefxos1/8.pdf>* (τελευταία επίσκεψη, 15 Οκτωβρίου 2008)
2. Βαρβαρέσος, Σ. και Σωτηριάδης, Μ. (2002), Καταναλωτική συμπεριφορά τουριστών: αναγκαιότητα ολοκληρωμένων προσεγγίσεων, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*
3. Ξενοδοχειακό Επιμελητήριο Ελλάδος, www.grhotels.gr
4. Ζοπουνίδης Κ., Γαγάνης Χ. (2004), Ο Τουρισμός στην Κρήτη (Στατιστικά Στοιχεία – Πορεία Επιχειρήσεων), ICAP Α.Ε., *πηγή: http://www.icap.gr/news/index_gr_6853.asp*
5. ICAP (2001), Συμπεράσματα στρατηγικής ανάλυσης για τον τουρισμό της Κρήτης, *Travel Daily News*
6. The Travel Business Partnership (2006), ITB Convention Workshop: RUSSIAN OUTBOUND TRAVEL, A report produced for the International Tourism Exchange (ITB), Messe Berlin, pp. 1, 11
7. ΕΟΤ (2003), Μελέτη τουριστικής ανάπτυξης περιφέρειας Κρήτης, μελέτες τουριστικής ανάπτυξης περιφερειών, Υπουργείο Ανάπτυξης
8. Μπαίλης Πάνος (2008), Από τη Ρωσία με αγάπη και... πολύ χρήμα, *e-typos.com*, *πηγή: <http://www.e-tipos.com/newsitem?id=41456>* (τελευταία επίσκεψη, 26 Ιουνίου 2008)
9. Κανέλλης (2008), Εξοχική κατοικία: Οι Βρετανοί φεύγουν, Ρώσοι και Άραβες έρχονται, ΗΜΕΡΗΣΙΑ ONLINE, *πηγή: <http://www.imerisia.gr>* (τελευταία επίσκεψη, 3 Οκτωβρίου 2008)
10. <http://www.t-p.gr/show/media/ManolisKritsotakis.doc>. (τελευταία επίσκεψη, 20 Οκτωβρίου 2008)
11. Kara Research (2006), Τάσεις τουριστικής συμπεριφοράς των Ελλήνων, Τουριστικό Πανόραμα
12. http://www.traveldailynews.gr/new.asp?newid=4307&subcategory_id=37 (τελευταία επίσκεψη, 7 Ιουνίου 2008)
13. Οδηγός Camping, <http://www.e-camping.gr>
14. www.hostelworld.com
15. www.fivestaralliance.com

16. www.crete.tournet.gr/agrotourism (τελευταία επίσκεψη, 12 Ιουνίου 2008)
17. www.pigasus.gr (τελευταία επίσκεψη, 15 Μαρτίου 2008)
18. <http://info.biz2crete.gr/web/crete> (τελευταία επίσκεψη, 16 Ιουνίου 2008)
19. Γιώργος Αντωνάκης, «Εναλλακτικές μορφές τουρισμού 2», Εναλλακτικός τουρισμός στη Δυτική Κρήτη, πηγή: www.geocities.com/roulalytra/enallakt.htm (τελευταία επίσκεψη, 18 Σεπτεμβρίου 2008)
20. Μάριος Σωτηριάδης (1995), «Εναλλακτικές μορφές τουρισμού με περιβαλλοντική διάσταση – Σχέδιο δράσης στην Περιφέρεια Κρήτης», Συνέδριο «Τουρισμός και Περιβάλλον στις Νησιωτικές περιοχές», Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας/ Τμήματα Ανατολικής Κρήτης, Δυτικής Κρήτης, Ρόδου, Κέρκυρας και Ε.Τ.Ε. Κύπρου, Ηράκλειο, πηγή: Βιβλιοθήκη ΣΕΤΕ
21. Κοινωνική – οικονομική μελέτη (2004), πηγή: www.life-kriti.gr/docs/Meletes/Concl_SOCIOECONOM.pdf (τελευταία επίσκεψη, 20 Ιουνίου 2008)
22. www.crete.tournet.gr/agrotourism-el.jsp (τελευταία επίσκεψη, 12 Ιουνίου 2008)
23. Οι οικονομικές εξελίξεις στην Κρήτη, πηγή: <http://www.inaep.org/arthra/4anaptyksiperifereias.htm> (τελευταία επίσκεψη, 22 Απριλίου 2008)
24. Γιάννης Λυβιάκης, (2006), «Με 94% έτρεχε η Ελλάδα, με 102% η Κρήτη, 1995-2003», Ελευθεροτυπία, πηγή: www.enet.gr (τελευταία επίσκεψη, 10 Μαΐου 2008)
25. Παναγιώτα Μπίτσικα, Μάχη Τράτσα, (2001), «Οι τουρίστες «ερημώνουν» τις ακτές. Σε περιοχές της Κρήτης και της Χαλκιδικής η καταστροφή είναι μη αναστρέψιμη», Οικολογία, εφημερίδα Το Βήμα, Αρ. Φύλλου 13261, Κωδικός Άρθρου Β13261Α471, πηγή: <http://tovima.dolnet.gr/> (τελευταία επίσκεψη, 28 Μαΐου 2008)
26. Κοκκώσης Χ. και Τσάρτας Π. (2001), *Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη και Περιβάλλον*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική
27. Σωπασή Ειρήνη (2007), «Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη στην Περιφέρεια της Κρήτης», πηγή: <http://www.dratte.gr/periodiko/tefxos1/8.pdf> (τελευταία επίσκεψη, 15 Οκτωβρίου 2008)

28. ΕΟΤ (2003), «Μελέτη Τουριστικής Ανάπτυξης Περιφέρειας Κρήτης», Μελέτες Τουριστικής Ανάπτυξης Περιφερειών, Υπουργείο Εσωτερικών
29. Μάχη Τρατσά, (2008), «Η έρημος αγγίζει την Κήτη», Το Βήμα, Αρ. Φύλλου 15467
30. Βαρβαρέσος Στέλιος, Σωτηριάδης Μάριος (2002), «Τουριστικός και Αναπτυξιακός Σχεδιασμός: Δύο εμπειρίες στον ελλαδικό χώρο, Νομοί Ηρακλείου και Λευκάδας», Journal: Ειδικά Θέματα, Τόμος 3(4), σς.7-29
31. Αντώνης Πιταριδάκης (2008), Ημερίδα: Τουρισμός και Οικολογία, Τεχνικό επιμελητήριο Ελλάδας, Χανιά
32. Στέλιος Βαρβαρέσος, Μάριος Σωτηριάδης (2004), «Η προβολή της Κρήτης από τους Βρετανούς Tour Operators», Τουριστική Επιστημονική Επιθεώρηση, τεύχος Νο 2.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Παράρτημα 1: Βασικά μεγέθη των τουριστικών επιχειρήσεων της Κρήτης

Βασικά Μεγέθη των Τουριστικών Επιχειρήσεων της Κρήτης					
(Ευρώ □000)					
Μέγεθος	1998	1999	2000	2001	2002
Καθαρά Πάγια	1.073.186	1.117.146	1.385.177	1.652.047	1.650.615
Κυκλοφορούν	196.953	290.653	363.324	342.325	352.762
Σύνολο Ενεργητικού	1.270.139	1.407.799	1.748.501	1.994.372	2.003.377
Ίδια Κεφάλαια	683.493	732.231	969.649	1.108.191	1.092.551
Σύνολο Υποχρεώσεων	586.647	675.568	778.852	886.180	910.826
Πωλήσεις	521.616	612.596	635.837	677.744	662.539
Μικτά Κέρδη	109.167	160.053	156.776	187.285	161.567
Χρηματοοικονομικά Έξοδα	39.527	37.340	37.228	35.413	35.729
Λειτουργικά Κέρδη	6.508	44.137	29.791	51.969	25.676
Κέρδος προ Φόρου	-15.617	14.773	6.693	36.290	15.155
Επιχειρήσεις	957	984	1.007	1.001	886
Πηγή: ICAP					

Παράρτημα 2: Διαχρονική εξέλιξη και διάρθρωση της αγοράς των ξενοδοχειακών επιχειρήσεων

